

प्रतापरुद्रनाटकलक्षणप्रारंभः

✓
108
15 ✓

श्रीगणेशायनमः॥ विद्याकैरवकौमुदीं श्रुतिशिरःसीमंतमुक्तामणिंदारादप्यक्षुवस्त्रिलोकजननीं वंदे गिरां देव
 तां॥ यस्यादाब्जानमस्तु यास्तु हृतिनां सारस्वतप्रक्रियावर्जिन्यासस्तु बोधवंतिकविता नाहो एकजीवा तव॥ पूर्वभ्यो
 भ्यामहादिभ्यः सादरविहितोजलिः॥ वक्ष्ये सम्यगलंकारशास्त्रसर्वस्वसंग्रहं॥ चिरेण चरिताद्योस्तदुक्ता व्यालंका
 रसंग्रहः॥ प्रतापतद्वदेवस्य कीर्तिर्येन विप्रकाश्यते॥ रसप्रधानाशब्दाद्यगुणालंकारवृत्तयः॥ रीतयश्चेति
 शास्त्रेस्मिन् प्रमेयकाव्यपद्विः॥ यद्यप्यसौ प्रबन्धेषु प्राचांसास्तु निरूपिता॥ एतस्याः सदृशं किंतु नोदाहरण
 मादृतं॥ पुष्पश्लोकस्य चरितमुदाहरणमर्हति॥ नकुश्चिद्वदशः पूर्वैः प्रबंधाभरणैर्ब्रूतं॥ प्रबंधानां प्रबंध
 णां मयि कीर्तिप्रतिष्ठयोः॥ मूलविषयभूतस्य नेतुगुणनिरूपणं॥ यथारामगुणवर्णनं रामायणवल्मीकजन्म
 नोः॥ महाप्रतिष्ठाकारणं महापुरुषवर्णनं हि श्रेयस्करी प्रबन्धस्थितिः॥ यथा वेदशास्त्रपुराणादिर्हितप्राप्तिर
 हितनिवृत्तिश्च॥ तथा सदाश्रयात्काव्यादपि॥ इयानुविशेषः काव्ये कर्तव्यताधीः सरसान्यत्र न तथा॥ यदेदा
 त्प्रसुसम्मिता बाधिगतं द्वाब्दप्रधानाच्चिरं यच्चार्थप्रणामात्पुराणवचनादिषु सुहृत्सम्मितात्॥ कान्तासं
 मितया यया सरसतामायाद्यकाव्यभिया कर्तव्ये कुतुकी बुधो विरचितां तस्यै स्पृहां कुर्महे॥ अतः काव्यदृ
 ष्टादृष्टौ लज्जनकृतया बभूव युक्तं॥ तथा चोक्तं काव्यप्रकाशे॥ काव्यं यदासेयं हृते व्यवहारविदेशे वेतरस्तथे॥
 सद्यश्च वक्ष्ये निवृत्तये कान्तासमिततयोपदेशयुजे॥ प्रसिद्धं चैतन्महाप्रबंधेषु॥ परिवर्द्धं विष्णाणीं संभाव
 इत्यसौ विसर्पति गुणाः॥ सुबद्धसुपुरुषचरितैर्वित्तैर्मानहरति वक्रां वा लापा॥ परिवर्द्धते विज्ञानं संभाव्यते य
 शो विसर्पति गुणाः॥ श्रूयते सुपुरुषमनस्तिशेषः॥ यत्र पुनस्तत्तमचरितं निबध्यते तत्पुंरित्याज्यमेव॥
 तन्मूला च श्रुतिस्मृतिः॥ काव्यालापांश्च वर्जयेदिति॥ न केवलं कर्मजा तस्यायं पंथाः॥ शास्त्रजा तस्यापि

चरितं किंतु घेन न हरेत्तिकाव्यालापाः ३

ता

ध

५

न

१

महान् लोकादरः॥ यथा वैशेविकादेशीश्वर प्रतिष्ठापकृतया जगत्सूज्यता॥ महाभारतादीनामपि॥ महापुरुषगु
णवर्णनापरतया विस्वातिशयित्वं किमत्र बहुना वेदता अपि ब्रह्म प्रतिपादकृतयेव परमुत्तुष्यते॥ अथातो
धर्मजिज्ञासेत्युपक्रममाणेन सूत्रेण ता महर्षिणापि पुरुषाभितस्य गुणाश्चैष्यधर्मस्य जिज्ञासादसाम
२४ हापुरुषवर्णनेन शास्त्रप्राणा इत्युक्तं॥ तत्तन्यायनिरूपणापरस्यापि प्रबंधरादौ तर्हि हापुरुषवर्णनं
महिम्नः परमामोदप्रतप्त्रप्रतापरुद्रस्य गुणानुपुण्यानाभिर्यनिर्मितः॥ अलंकारप्रबंधोयं सतां कुणो
सुवेस्तुवः॥ काकलीयनरेद्रस्य यशोभूषयितुं दृता॥ विज्ञानाद्यहं लिखेयं स्वयं तेन विभूष्यते॥ सूत्रेव प्र
तीपाद्यमहिम्ना प्रबंधमहती॥ तदुक्तं प्राचानामहेन॥ उपभोक्तुस्य माहात्म्या दुज्वलाकाव्यसंपदिति
प्रतिपादितमोदतेन॥ गुणालंकारचारुत्युत्तमय्यधिकोज्वलं॥ काव्यमाभ्यस्य संपस्या मेरुणे वासरदु
मइति॥ रुद्रपतेनापि कथितं॥ उदारचरितनिबन्धनो बभूव प्रतिष्ठेति॥ प्रपंचितं साहित्यमीमांसाया॥
नायकगुणाग्रधितास्तुतिस्त्रजस्तुतिनामा कल्पमाकल्पयतीति॥ दण्डिनोक्तं॥ आदिराज्यशोबिंब
मादृशी प्राङ्मुख्यं॥ तेषामसंनिधानेपि स्वयंपश्यन् न पश्यति॥ निरुतंच सोऽजराजेना॥ कवेरपि वास्तु ७४
तिर्विबुलुणावतंसकेति॥ नायकोयद्विज्ञायेत लोकोत्तरगुणाश्रयः॥ तत्रैव तेनायकगुणाः॥ महा
कुलीनतोज्वल्यं महासाग्यमुदारता॥ तेजस्विताविदग्धत्वं धार्मिकत्वादयो मताः॥ पूर्वशास्त्रानुसारेण
कतिचिक्थिता मया॥ प्रतापरुद्रदेवस्य गुणावाचनं चामगेचराः॥ अथेषां स्वरूपमुदाहरणं च॥ महा
कुलीनतानामकुलेन महतिसंभवः॥ यथा॥ तादृकमध्यमलोकसाग्यविषयैरिंद्रादिचंद्रारैः स्तौण्यां क्रीडितु

रह
८६
ति

मिषुभिश्चिरतरं संप्रार्थितः पद्मपुत्रः अत्यर्कदुःकुलप्रवाशस्ति न संशयं काकनीयान्वयं तस्मिन् संप्रति वीरु इव
वाजागर्तिलक्ष्मीपतिः ॥ अथो ज्वलं रूपसंपन्नं देहं त्वमोजल्पपरिशील्यते ॥ यथा ॥ मुरारेः र्यः पूर्वजलनिधि
सुताया मुदपवन्महादेवाज्जातः स पुनरुवनी भृदुहितरि ॥ वपुष्मान्न कामोयजयति जगती माग्यविभवैः
प्रतापश्रीरुद्रः स्वयमिति मनीषा मागदुग् ॥ अथ महाभाग्यं ॥ विश्वं सराधिपत्यं तु तन्महाभाग्यमुच्यते ॥ य
था ॥ सेवानम्रनरेन्द्रमोलिविलसद्गुणान्मुनीराजितं राज्यश्रीप्रथमावतारपदवीमारुह्यसिंहासनं ॥ क्षोणी
विजतिविक्त्रमेरुपुमैप्रत्यर्चिपृथ्वीपतिस्थेमोक्षं च न जां विवेकुणनिधिः श्रीवीरुद्रोद्दयः ॥ अथोद्दयः ॥
यदि श्रां पानतादित्यमोदयं तन्निगद्यते ॥ यथा ॥ वदान्यो नायोस्ति त्रिजगलिसमो रुद्रनृपतेर्गुणश्रेणी
श्लाघार्थिहितहरिदोशानयशस्तः ॥ समंता दुर्दुर्दैरुद्रमंगधेः सुरभयः क्रियंते प्राक्पणभुवः ॥ अथ
तजस्विना ॥ जगत्पुत्राशकलेयन्ते जस्वितुं तदुच्यते ॥ सदा ते जोमानोः स्फुरति जयिनः काकति ॥ सोर
रस्माभृत्कांताचिकुरैर्मिराहं ब्रूतिमुषि ॥ प्रकृष्टोऽयुस्यति सर्वतिजरुद्रो मत्तमसामसूर्यपुत्रानामव
धगिरिपश्चात्यदृषदां ॥ विदग्धता ॥ ब्रह्मवस्तुपुत्रानुर्यं वैदग्ध्यं परिशील्यते ॥ यथा ॥ चानुर्यं क्रिमुवण्यं
ते गुणनिधे श्रीवीरुद्रप्रभो र्यत्रान्योन्यविरुद्धयोरपि महदाणी ॥ श्रयोराजं वं ॥ किं वाभ्यां सदृशोप
चारललितान्तनादृशो रुद्रो वेनिः सापत्यमिमां सुवसन् पतिर्धत्ते दिशं जित्वरः ॥ अथ धार्मिकत्वं ॥ ध
र्मकायस्तवृत्तिबंधार्मिकत्वं मुदीर्यते ॥ यथा ॥ परिहासेप्यनोचि त्वं स्वप्नेप्यन्यवदकृपां ॥ इत्यावप्यगु
णारोपं काकति ॥ नम्रव्यते ॥ अदिशब्दमतिमत्त्वं पादिस्यादयं ॥ तन्महानिहिमहिमत्त्वं स्याद्यापुनर्देवता

इ

युविज्ञेनम
लिगयत्त

२

मता॥ कौडाल्यो सीतप्रथमजननी देवकी च द्वितीया विश्वेश्वरी तालदनुमहिता नुमुडा वात्तलीया॥ यस्त्रेतायां रघुपतिर
 भूदापरे शोरीरासीत् तत्रातुं सौम्यसंजयतिकले वीरसदावतारः॥ इति गरुडध्वजालकतया महामहिमनोक्ता॥ अथ पा
 दित्यं॥ सर्वविधाधिकृत्य स्यात्तदुदाहृतं॥ यथा गोष्ठीभिर्परितोषयन् बुधजनान् षडदशनीसीतम्ः सस्य
 स्वतमार्गदर्शनचतैः सूतैः कवीन्द्रगोणयन॥ संगीतोपनिषद्दृश्य विश्वनेरातोद्योग्यक्रमेण नृससदि वेत्ति
 कानूविहरतेश्रीवीररुद्रो नृपः॥ अथ नायकगुणनिरूपणान्तरे नायकस्वरूपं निरूप्यते॥ यथाः प्रतापः सुसंगो
 धर्मकामार्थतत्परः॥ धुरंधरो गुणाढ्यश्च नायकं परिकीर्तितः॥ यथाः प्रतापः सुसंगत्वे यथा॥ धर्मलं बसमु
 दितं त्रिभुवनस्यैकालपत्राश्रयं धत्ते काकतिवीररुद्रो नृपते स्फारं यशोमंडलं॥ छाये वा स्य न सख्यलीकवल्लय
 श्यामेयमालोते तन्मन्यनिपतप्रतापतपनस्तस्योपरि शोतते॥ धर्मकामार्थपरत्वं॥ धर्मार्थद्वयपूर्णवीरयोधि
 र्मद्वस्थितः॥ कामस्तावितो काम इव रुद्रो नरेश्वरे॥ धुरीणा तायथा॥ गायत्रीरनुमोदते निजवधूं श्वेषः शिरः कं
 पने लिलेखी शोणयते द्युक् उपपतिर्वसस्थली दशनाम्॥ दिग्गगाश्च कुरेणुकाश्च मपाकुर्वन्त्यनुव
 ज्ययादो ह्यकाकतिवीररुद्रो नृपतौ विश्वभरं विभ्रति॥ गुणाढ्यत्वे यथा॥ मुखे सहस्रं फुणी वेदे द्योत्करे
 सहस्रेण लिखेद्विस्वान्॥ नेत्रैः सहस्रेण हरिश्च पश्येत्स्थाने गुणान् काकतिवीरमनु॥ अथ नायकवि
 शेषानिरूप्यते॥ उदात्तोऽदत्तश्चैव ललितः शान्त इत्यपि॥ वीरपूर्व इमे पूर्वश्च तपो नायका स्मृताः॥ त
 त्र सर्वरससाधारणं च तारो नायकाः॥ वीरो दान्त वीरो दत्त वीर ललित वीर शान्तः॥ एषां स्वरूपमु
 दाहरणं च॥ महासहोतिगभीरः वृषावानविक्रयनः॥ प्रतापरुद्रवत् वीरो दान्तः ससंमतः॥ यथा

चैव

धि
सु

स्वेगा

रु शं
 संदिग्धेन पया दुष्टणम हं नं धृतसिः पुनः शौर्यं श्री प्रविशं सिषु विनिमय न फलं ज्ञाते वंदिषु ॥ आकारा
 न सुख शेष हर्षे चिमुना च त्रेण धत्ते मना क त्रे लो क्या ति शाय म्मु क्तं ति विभ व श्री वीर रुद्रो नृपः ॥ दैव मत्स
 र्यं विष्टु म्बु दृति विवृ स्य नः ॥ माया वी सुलभ क्रोधः सधीरो दत उच्यते ॥ रेरे गु ज्ञ ज ज्ञ सो सि समरे
 लं पा क किं वं प से व ग त्वं ग सि किं मु धा ब ल र जः का णो सि किं को कु णा ॥ दू ण प्रा ण प रा य णो भ व म हा रा ष्ट्रा प रा
 ष्वा स्य नी यो दू रो व य मि च री न् परि ष वं स्या ध्रु म्भा भू द टा ॥ ॥ अत्र न दानां वीरो दत्त त्वं ॥ ॥ निश्चिंतो धी
 रै ल लि तः कू ला स तः सु खे क भू ॥ यथा ॥ शौर्योष्मानि र व ग्र हः प्रति नृपाः सर्वे पि न म्नी कृ ताः पा ति त्र य
 मु पै ति म्भु रि य म यं ना यः स्व यं म्भु शिवः ॥ वीरो यं यु व रा ज ए व म ह ति श्री वीर रुद्रो द्यु रं स र्वा मि य नु मो द
 ते प्रति कू लं श्री का कृ तो दो वि षुः ॥ धीरः शान्तः प्र स न्ना त्मा धीर शान्तो दि जा दि कूः ॥ यथा ॥ वीर रुद्रो नृपा
 ल र न्म भि तः प्रा णो द यं मो द ते सं ख्या व दू ण ए व पू ष ण मि व प्र य स म कु णा करः ॥ उन्मील कु म ल वि हा
 र व स ति म्भु ला वि हा रे नि जै वि श्वा मो द मु द च य न्न वि र तं दो षा व सानो ह्मु क् ॥ अत्र वि प्रा णा धीर शान्त
 त्वं ॥ अथ म्भु गार स वि ष या म्भु ला रो ना य काः ॥ अनु कू लो द क्षि ण म्भु शो धो दृ ष्ट इ ति स्मृ ताः ॥ एषा स्व
 रूप मु दा हर णं ॥ तत्र ए वा य तो नु कू लः स्यात् ॥ एक स्यां ना पि का यां वि शे षा नु र त्ते ॥ नु कू ल ना य कः ॥ य
 था ॥ किं ना मा च रि तं त प स स वि षु वा य स्याः प ति गी य ते वीरो रुद्रो नृपः दू त ह्मु च रि तं त स्यां प्रि यां या
 त वा ॥ ज्ञा ने मा नि नि मा वि षी द पु र तः प्र ख्या प्य रो णां सि छ रा त्वा र्त्ना क र मे ख लां च यि स मा स तं वि
 धा स्ये नृ पं ॥ अत्र प्र ता प रु द स्य सो णां वि शे षा नु रा गो व्य ज्य ते ॥ ये न व ध्वा स्ति रा र्त्ना क र मे ख लं ति

स्नेहप्रख्यापनं क्रियते ॥ नुल्योने कत्र दक्षिणः ॥ अनेका सुनायिका सुवेषम्ये सस्नेहानुवर्तो दक्षिण नायकः ॥
यथा ॥ निर्मोलेन निर्मात्रता नरकलाके लोपुकाचिन्मया सांतयेन विलोकनेन हृदयं कस्येचिदाविस्मृतं ॥ कस्यचि
स्मृतः प्रसाधनविधिर्दनीकुरेण वृवागन्नास्मीत्यनुचिं तयेव नृपतेरासीत्प्रभातान्निशा ॥ यथा च ॥ वाणी
मुखेन चेत्तास्यां श्रियं दोषा च मेदिनी ॥ मानयन नुल्यतो धत्ते तासु रुद्र नरेश्वरः ॥ व्यक्यायराधे गतभीः सुधु
ष्टु इति कथ्यते ॥ राज्यश्रीपरिभोगशसिभवतः संयोगमा लो कथ्यते कस्तत्राविनयोस्तिसाहसमिदं नन्नाम
मय्यप्यते ॥ जानेत्यो बहुवल्लभं किमपरं वदव्यमस्यावयंतस्यां प्रेम तवाधिकं वसुमती यन्नाम किं ज
ल्पिते ॥ गूढविप्रियकूटः ॥ नायिका मात्रविदितविप्रियकारी शतनायकः ॥ यथा ॥ दृष्ट्वापश्यसि केवलं नम
नसा वाचो प्रियं भाषसे नोपावेन भुजांतरं प्रकूटयस्य ग्रेण चान्यंतरं ॥ जातं कावृतिनाथस्तव परंप्रा
णेश्वरी ध्यायतो मादृशेषु विडंबने वतदलं व्यर्थं वहिस्तु भ्रमे ॥ अत्र तत्तन्नायकपरतया कावृतीभरा
णामुदाहरणेन वीररुद्रस्यैव वर्णनं ॥ एषा नायकानुकूलनेपीठमर्दकविटचेटविदूषकाः सहायाः ॥ किं
चिदनः पीठमर्दकविदो विटः स्मृतः ॥ संधानकुशलश्रेयोहास्यकारी विदूषकः ॥ स्पष्टमेवामुदाहरणं ॥
अथोष्टविधाः शृंगार नायिकाः ॥ स्वाधीनपतिवाचैव तथा वासकसाजिका ॥ विरहोलंघिता चैव विप्रल
ब्धा च स्वारीडता ॥ कलहांतरिता चैव तथा प्रोषितभर्तृका ॥ तथा भसारिका चेति क्रमाद्व्युत्पत्त्या मुच्यते ॥
प्रियोपललितानि संस्वाधीनपतिकामता ॥ यथा ॥ प्रियां सर्वां सहांते स्तेर्विशोषेत्तपलालयन् ॥ प्रता
परुद्रनृपतिः प्रतिक्षणमवेक्ष्यते ॥ प्रियागमनवेलायां मंडयंती मुहुर्मुहुः ॥ किलिग्टं तथा स्नानं सा

स्याद्वासकसज्जिका॥ स्वतेजसापरिस्फुल्लप्रधानागारमुदया॥ क्रियाभिषेकवेलायांवीरुदःप्रतीक्षते॥ चिरायस्य
 धिक्कांतोविरहोत्तुंरितोमनः॥ यथा॥ नशंकान्यातादृक्गुणपरिमलेरुदःपतोक्यावागोष्ठास्येचिरय
 तिसखिभिर्नसुलभः॥ समानेनकांतंप्रजमदनवदाजेलिरणंयतोविश्वग्रीवः किरतिद्विरुणंतस्त्रि
 यसरयःकुचिर्नसंकेतनावेषदधितेनाथवंचिता॥ स्मरांतोविप्रलब्धेतिक्लाविद्धिःप्रकीर्त्यते॥ गुणग्रे
 सखिकाप्रियागमकुधाप्राप्तोनिशेधःपरंसेवेतालयमोक्षसेमममुधाजातोभुभिःपंकिलः॥ यद्द्वारुद
 नरेश्वरेप्रियतमेराज्यभ्रियोवल्लभेसारस्यादितिनायकेकृतपदाप्रायोवयंवंचिताः॥ नोयान्यत्रनि
 शंप्रातरागतेप्राणवल्लभे॥ अन्यसंभोगचित्तेस्तुकापिताखंडितामना॥ यथा॥ रात्रियामित्रपरि
 क्षितावल्लभांतिसहस्रंमार्गसक्याममगृहमपिप्रातरेवागतोसि॥ किंकर्तव्यंवदनपतिभिःकीस्यनीया
 हिसर्वाःकोवादोषस्तवपुनरहंकाममायाप्रयित्री॥ कोपाकांतपराभयपश्चात्तापसमन्विता॥ कूल
 हंतरीतानामसूरिभिःपरिकीर्तिताः॥ यथा॥ तत्रप्रातर्अणुसुतोपिजोममएहिजअरोसकूलसेन॥
 अंतरिक्षणहिमुनिआराधंतिविघ्नखवेअणंसहस्र॥ तदातथाशानयनप्रियस्त्रयाहृदरोषकलुष
 णा॥ अवधिरितोनशानुंराजेतिवियोगवेदनांसहस्र॥ देशंतरगतेकान्तोखिन्नाप्रोषितभन्टका॥
 यथा॥ त्रैलोक्यप्रथमानकीर्तिमहतश्रीवीररुद्रप्रभोस्तेवाधविरयस्तुकाकृतिपुरेभूयेषुतशोषि
 तः॥ दारासकदिशोनयंतिदिवसान्मुष्टाशयाचक्षयास्तद्व्यानप्रतिबद्धसांडपुलक्याकीर्णका
 मेषवः॥ कांताभिसरणोद्युक्तास्मरांतोसाभिसारिका॥ संभ्रमेरलमल्पज्ञेप्रेयानस्तुमहीपति॥ करेणु

स्थां न पश्यामि न सृणोम्यभिसारिको॥ प्रासां नायवानु कूलने सहायाः॥ दूती दासी सरसी चैव धात्रे यो प्रतिवे
दिनी॥ लिङ्गिनी द्विलिङ्गिनी साधिसहायाः परिकीर्त्तिताः॥ एतासां स्वरूपमुदाहरणं च स्पष्टं॥ कामरात्रि प्रसि
दापद्मिनी चित्रिणी प्रभृतयो नृपतिविशेषाः॥ अथ संक्षेपेण नायिकास्त्रिविधाः॥ मुग्धा मध्यमा प्रोदा
चेति॥ उदयशोबना मुग्धालज्जा विजितमनसा॥ लज्जामनसा मध्यमा दुतयोबना॥ स्मरमं
दीक्षतत्रीडा प्रोदा संपूर्णयोबना॥ यथाक्रममुदाहरणानि॥ मुग्धेयमनसा पि गोप्यमुखिलतनस्यमा
वद्यतां कियत्किंचिदहं वेदप्रियसखी प्रसाद्य किं नाम्यसि॥ प्रासद्विस्तव वीररुद्र नृपती वाशास्यते किं
वेदिताख्यां प्रणयेकं वाचिसुतनुदं तोतराजज्जाया॥ मध्यमा यथा॥ लोलाविभ्रमपूर्वरगमुदितं तातप्यमेय
त्रया न पथ्यां तरविं वितस्मरकलालास्यप्रपंचम्रियः॥ सख्यः पश्यतका कलीयनृपतौ साध्यानुबंधो ज्वलः
कोप्यस्यांतरलभुवो विजयते शृंगारनाटयक्रमः॥ प्रोदा यथा॥ सहेलं पश्यंस्याः प्रकृतिसुभगतं इन्द्रपतितं दा
ते प्रसूयन्दि विधललिताटोपमधुरं॥ रसप्रादुर्भावाद्युगपद्दयनृसाहिक्रमहोभृगाद्यास्तारुण्ये कुसुमश
रशिल्यं विजयते॥ भेदांतरं यथा समवमुदाहार्यः॥ इति श्रीविद्यानाथवृत्तौ प्रतापरादयशोविभ्रमणोऽलंका
रे नायकप्रकरणं॥ अथ काव्यनिरूप्यते॥ गुणालंकारसहितौ शब्दार्थो दोषवर्जितौ॥ गद्यपद्योभ्यमयं काव्यं
काव्यविदो विदुः॥ अदोवोस्तगुणोऽलंकारौ शब्दार्थौ काव्यमिति काव्यसामान्यलक्षणं॥ शब्दार्थोऽर्थतिरस्यो नो
जीवितं व्यंग्यवेभवं॥ हारादिवदलंकारास्तत्र स्युस्तपमादयः॥ श्लेषादयो गुणास्तत्र शैवोदयश्च वस्तुताः॥
आत्मोक्तौ वहास्तत्र च तावा इवरीतयः॥ शोभा माहार्यकल्यास्तावत्तयो वृत्तयो यथा॥ यदानुगुण्य विभ्रमति

शय्याशय्येवसम्भता॥ रसास्वादप्रभेदांस्तुपाका॥ पाकइवस्थिताः॥ प्रख्यातालोकवृद्धिसामग्री॥ काव्यसंपदः॥
 वाचकुलसुकुम्यजकुलेनत्रिविधंशब्दजातं॥ वाच्यलक्ष्यमंग्यत्वेत्रिविधंशब्दजातं॥ वाच्यलक्ष्यव्यंग्यत्वेत्रिविध
 मय्यर्थजातं॥ तात्पर्यार्थोव्यंग्योतर्गतएवनेष्टयकभूतः॥ अभिधालक्षणम्यजनास्तिस्त्रिशब्दवृत्तयः॥ गेणवृत्ति
 लक्षणप्रभेदएवसंबंधानुपपत्तिमूलत्वात्॥ यथाग्निमानिवक्त्रस्यत्रसादृश्यविशिष्टमानवकप्रतिपत्तिविवक्षिता॥
 तथैवगंगायाद्योषइत्यगंगासंबंधविशिष्ट॥ तीरप्रतिपत्तिविवक्षिता॥ गंगासंबंधस्योपलक्षणत्वेचोषगत
 पवित्राद्यसिद्धे॥ अतएवसादृश्यनिबंधनासंबंधांतरनिबंधनाचेतिद्विविधालक्षणा॥ संबंधांतरनिबंध
 नाजहद्व्याऽजहद्व्याचेति॥ सादृश्यनिबंधनासारोपासाध्यवसानाचेति॥ एवलक्षणचतुर्वि
 धा॥ वैशिक्यारमटीभारतीसाहस्रीचरचनाश्रितत्वेनरसावस्थानसूचका॥ तद्योक्तद्वारापके॥ वै
 शिक्यानरटीचैवभारतीशाश्वतया॥ चतस्रोवृत्तयोद्देश्यारसावस्थानसूचकाः॥ तत्रसकेतिनाद्येगो
 चरशब्दव्यापारोऽभिधा॥ साद्विधा॥ नृटिपूर्विका॥ योगपूर्विकाचेति॥ नृटिर्यथा॥ तयोविशेषे
 प्रथितेषुप्रजानामुभेऽत्रिजगतीमहिष्याः भाग्येः प्रसूतेर्भुवनस्य चास्य विभर्तिराज्यवरवीर
 नृदः॥ अत्रसर्वशस्त्राकृताः॥ योगपूर्विकायथा॥ राज्ञोऽनराधोऽरंजयंस्यविलाः प्रजाः॥ भरन्वया
 वसुमतीरत्नगर्भास्थिरवचा॥ अत्रवसुमतीरत्नगर्भादयोत्पत्तिः॥ वाच्यार्थानुपपत्त्यातत्संबंधि
 न्यारोपितः शब्दव्यापारोलक्षणा॥ तत्रजहल्लक्षणायथा॥ तंतुःकाकृतिस्त्रभनुराकण्यपटहध्वनिः॥
 सामंतनगराण्युद्धेराक्रोशंतिसमंततः॥ अत्रनगराण्याक्रोशंतीतिवाच्यस्यानन्वयः॥ अचेतनानामात्रो

शासंभवाद् अजहलसणायथा॥ पयःकावतीनाथस्यपादपीठमनारतं॥ स्फुरद्वत्प्रभाजालैरलंकुर्वन्ति
 मोलयः॥ अत्रालंकरणसिध्यर्थंमोलिनिराश्रयस्तानुपयोलुह्यन्ते॥ सारोपलसणायथा॥ मंचानाचल
 मूलमेवकुशिलासंघट्टनस्यामिकाकारंयनुहिनह्येतोस्फुरतियत्सारंगमाचक्षते॥ मुन्येनान्वहवीरुदन्तप
 लेःकीर्तिश्रयानिर्जितस्तन्मुद्रांकवराहमिंदुरुचसविभ्रन्समुज्ज्वलते॥ अत्रचद्रस्यकुंकुस्येकगोवराह
 आरोप्यते॥ विषयविषयिनोरभिहितयोरभेदप्रतिपत्तिरारोपः॥ विषयनिगरणेनाभेदप्रतिपत्तिरध्यवसा
 यः॥ साध्यवसानलसणायथा॥ काकुतीयकुलांशोद्येःप्रभवत्वेषचंद्रमा॥ चूतःकुवलपोल्लासोयनोदय
 मृपेयुषा॥ अत्रप्रतापुरुद्वन्द्वतप्राध्यवस्थियते॥ काकुतीयकुलांशोधिरित्यारोपश्च॥ अथव्यंजनाच
 र्तिः॥ अन्वितेषुपदाद्येषुवाक्याद्योपस्तरार्थमर्थोत्तरविषयःशब्दव्यापारोव्यंजनाचरतिः॥ सान्निध्याश
 द्यार्थोभयशक्तिमूलत्वेन॥ तत्रशब्दशक्तिमूलायथा॥ बहिष्यःकाकुतींद्रस्यसर्वतोमुखसंभ्रमाः॥ कु
 वेन्मुशकुब्जाढ्यंप्रतिपक्षपक्षेवलक्षणं॥ अत्रवाहिणीसर्वतोमुखकवयशब्दानामर्थप्रकुरणादि
 नासेन्यसर्वतोव्यपित्वत्वनमस्तकदेहपराणांवाचकत्वेनानियंतृत्वमिशब्दशक्तिमूल्यनदीप्रतिपत्तिर्जा
 यते॥ साव्यंजनाचरतिःप्रकुरणार्थपर्यवसिताअभिधानशक्ता॥ अप्राकुरणिकार्थप्रमितिकर्तुप्राकुर
 णिकार्थस्यापिशेभ्यर्थवक्तुर्विवक्षितत्वादित्यन्यतस्तदप्रतीतेर्व्यंजनार्थव्यापारांतरशब्दस्येवकल्पते॥
 वसापरतत्त्वत्वात्लौकिकवाक्यानां॥ अर्थशक्तिमूलाव्यंजनाचरतिर्यथा॥ श्रुत्वाकाकुतिस्तुभन्तुःसोप
 वाणीगृहोत्सवं॥ अंगुष्ठेनालिखन्मूपाःपादपीठेनताननाः॥ अजभ्रपाविषण्णइत्यर्थशक्त्याव्यज्यते॥

नचार्थशक्तिमूले व्यंजने अनुमानशोका व्यंग्य व्यंजनयो रविनाभावाभावात् ॥ नमाननत्वादिकार्यस्यानेकक
रणत्वात् ॥ नियतकारणप्रतीतिर्विवसानुगृहीता छद्मादेव ॥ किंच एव कस्मादेव व्यंजनानात् ॥ तत्तत्प्रतिपत्तविवसा
नुसारेणानेकव्याप्यार्थप्रतीतिरनुमानपरिपाठोक्तिरुदा ॥ नचाभिधावृत्तिः ॥ संकेतितार्थनस्यापरिचयः ॥ इय
त्तोगमनिका ॥ उभयशक्तिमूलायथा ॥ विजितगिपूरो मूर्ता विलसत्सर्वमंगलः ॥ राजमोलिरसौ भातिरु
देवोजगत्पतिः ॥ अत्रविजितगिपूरुद्वयार्थशक्तिमूलत्वं विलसत्सर्वमंगलः ॥ राजमोलिरिति शब्दशक्तिरि
ति उक्तयशक्तिमूलत्वं ॥ प्रतापसदृशं करयोरुपमालंकारध्वनिः ॥ अथ के शि क्वा दीनां स्वरूपनिर्दयते ॥ अस्यार्थसु
कुमार्यसंदर्भा के शि कोमता ॥ अस्यद्वयार्थसंदर्भा वृत्तिरारभरी मता ॥ इष नृध्यर्थसंदर्भा भारती वृत्तिरिष्यते ॥
इषस्रोदार्थसंदर्भा तात्वतो वृत्तिरिष्यते ॥ अत्र ॥ अस्यार्थसु कुमारो द्वौ मृगारकुरणो मतौ ॥ अस्यद्वयसो
रो द्वौ भस्मोपरिकीर्तितौ ॥ हास्यशान्ता दुता विचित्रसु कुमारः प्रकीर्तितः ॥ इषस्रोदो समाख्यातोरसो वारभस्या
नको ॥ यत्र मृगारकुरणावति कोमलसंदर्भेण ते तत्र को शि की ॥ यत्र शौ दवी भस्मावति प्रोदेन संदर्भेण प्रति
पाद्यते तत्रारभटी ॥ यत्र नातिसु कुमारः हास्यशान्ता दुतानातिसु कुमारेण संदर्भेण समर्थते तत्र भारती
यत्र नातिप्रोदेन संदर्भेण धीरभयानको निर्वाह्ये ते तत्र सात्वती ॥ के शि की यथा ॥ जित मदन विलासका
कृतीयान्वये दं नरमतिमवनी दं दृष्टु माशंसनीना ॥ सपदि विरचिता सौ दंगनानामपामे दि वि कु वलय
दनिश्यामलातोरणश्रीः ॥ आरभटी यथा ॥ खड्ग ॥ धातनिष्ठं तदाम्रवद्विरो निर्भरकां छटा ज्वालेरुद्र
टशस्त्रचटनसवत्स्फारनस्फुलिंगोत्कुरैः ॥ स्थानास कृपि शितास्थिरं डं विवृट स्थूलो ज्वरांगारकैरुच्च

उच्चलप्रसिगण्यनृपतेः क्रोधनिरापोधने॥भारतीयया॥जोनस्यमहदेन्यदेवमहितः कोप्येवगंभीरिमाका
प्यन्यासरणिः प्रतापयशस्तोरन्येवबाह्योः पृथा॥सर्वनलनमेवतु इनृपतेज्जानेनतन्निर्मितोसामग्रीचनुरा
ननेनक्रियतीकीदृक्क्रमाकल्पिता॥सात्वतोयथा॥दूरादाकृष्यविश्वप्रसृमरयशसोवीरसुदस्यजेत्रप्रस्था
नारंभनेदीनिनदंभरिनृपाः पूर्णकर्णज्वरात्॥आतत्यादौविशंतोगहनमतिमहनकंटकावृष्टेशास्त्रा
यध्वंमुचतेतिप्रतिनृपतिधियापादयान्पार्थयते॥मध्यमारभटीवन्यालयामध्यमवैशिकी॥वृत्तीदमे
उभेसर्वरितिसाधारणोभते॥नृद्वयेप्यनतिप्रोटवदामध्यमवैशिकी॥मृगारकरुणयोरतिसुकुमारयो
रस्यप्रोटसंदर्भेणनदुष्यति॥विचतिप्रोटसंदर्भानेष्यते॥प्रतिकूलवर्णरूपदोषापत्तेः॥मध्यमारभटी
प्रोटेव्यथेनापिभृदुक्रमा॥प्रतिप्रोटयोरौदवीमस्यपेतिषमृदुबंधोनदुष्यति॥अतिमृदुसंदर्भे
विरुद्धः॥मध्यमवैशिकीयथा॥आसन्नेपिमहोसवेक्यमितस्यस्तुप्रवासं व्रजेधिकधिकसाहसमाव
योविचटनाकोवाविधिर्वाञ्छति॥इस्यस्वप्रनिवातिताप्रियतमप्रस्थानबुद्धिस्तिष्ठतोबुध्यामृच्छतिक्वचुती
यनृपतेत्वेदेरिनारीजनः॥मध्यमारभटीयथा॥मासकीकृशसंकीर्णप्रसरदुधिरापगाः॥वसाकृदमिता
युद्धेभुवाध्रुवभटैःकृता॥एवंरसांतरेण्युदाहरणंकृतेयं॥वेदभ्यादिरीतोनांपादगुणाश्रितानामर्थ
विशेषनिरपेक्षत्वेनकेवलसंदर्भसौकुमार्यप्रोटत्वमात्रविषयत्वान्॥वैशिक्यादिभ्योभेदः॥संदर्भ
स्यातिमृदुत्वनसंयुक्तकोनलवर्णवदत्वंसंयुक्तेमृदुवर्णेषुईषन्मृदुत्वमविकृतवदपरुषवर्णेषु
वन्प्रोटत्वं॥अथरीतीनांस्वरूपमुदाहरणं॥रितिर्नामगुणाश्लिष्टवर्णसंचटनामता॥वेदभीगोडिप

चालीशय्याचेति॥ बंधपारुष्यरहितताशब्दकातिन्यवर्जिता॥ नातिदीर्घसमासाच्च वैदर्भीरिति लिख्यते॥ तथा॥ का
 कृतीयनरे इत्यकीर्तिबंधनचर्वना॥ दिगंगनावितन्वतीवतंसीकृततद्रुणाः॥ यथाच॥ वितरणमुलातोचिता
 शब्दलोके प्रभवति नरनाथे काकृतीयान्वये दे॥ सुरतरुगणनायां कामधेनुप्रसंगे स्थितिसुरजनतेयना
 तिक्रौन्तह्लासीतु॥ ओजःक्रांतिगुणोपेतामोडरीरिति लिख्यते॥ यथाच॥ उद्यद्दोस्तं नखद्रुनटदरिमुकु
 टाटोपसंजातरादु॥ नातिभ्रश्यता कामयचरणचरस्फारणासिररेणुः॥ अथस्माभृत्तरासीदधिकूरण
 धुराभिन्नमत्तेन कुंभश्लोथमुक्षेप्यतरानिकूरपरिवृत्तस्वबन्धवस्तुचंडा॥ पंचालीरोति वैदर्भी मोदीरी
 युक्तयास्त्रिका॥ यथा॥ जनुः काकृती कीरसु इन्द्रपतेर्जेत्रप्रयाणे स्थिते॥ सोणीरेणुनरेणुनइपतिभृश
 भूविभ्रमं विभ्रति॥ जातामस्य नदीविशंकुटतटो दीर्घाविय दीर्घिकागाढगूढतमन्वगौ तमनदीपाताल
 गंगायते॥ तथाच॥ स्थानेन तत्रैलमन्ति गडुनृपतेस्वरवेडनोमीदिषन् प्राणेष्यसृष्टितोषमेतिसुततं वि
 ततदस्यद्रुतं॥ पीतं न प्रीतिपक्षपाथिवयशः॥ सारेणगौरचिषंयस्सबंधयतित्रिलोकभरिताचकीर्तिल
 स्मीसुधा॥ अथशय्यायापदानापरान्योन्यमेतौ शय्येवकथ्यते॥ यथा॥ दानुः काकृतिबंधमंडनमणे
 निस्सीमविभ्रास्वनश्चाचालंबितकल्पपादपगुणात्रोदरगाथेयशः॥ विभ्रकारदकौमुदीपरिमल
 सामंतसीमंतिनीगंडानोगनिरूढपांदिमधुराद्यत्तेयशः प्रायशः॥ अत्रपदविनिमयासहि॥ शुत्वान्
 बंधस्यपदानुगुण्यरूपाशय्या॥ अर्थगंभीरीमायाकूः सहिविधाहृदयंगमः॥ दाहायाकोनालिक्केर
 पाकश्च प्रस्पृष्टतरा॥ दाहापाकः॥ सकथितो बहिरतः स्फुरदसः॥ यथा॥ स्मरस्मेरामंदस्मितमंभुर

सौरभ्यसुभगांमनाश्रीलाजाजातप्रणयरसकल्लोच्छटितान्॥ कलानेकस्वंधात्रमनसिजसहस्राणि सृजतः क
 टाक्षान्चामंतीसृजतिपरितोऽनृपति॥ सनारिकेरपाकः स्यादंतर्गटरसोदयः॥ यथा॥ लीलविभ्रमेत्यदि॥ अत्र न
 दागर्थप्रतीति॥ एवं वस्त्वलंकारप्रतीतावपि दुष्ट्यः॥ पाकांतराणि यथासंभवमूह्यानि॥ अथ काव्यविशेषाः॥ व्यंग्य
 स्यप्रधान्यात्राधानाभ्यांमस्फुटत्वेनत्रिविधंकाव्यं॥ व्यंग्यस्यप्रधान्ये उत्तमंकाव्यध्वनिरित्यपदिश्यते॥
 प्रप्रधान्ये मध्यमं गुणभूतव्यंग्यमिति गीयते॥ व्यंग्यस्यास्फुटत्वेऽधमंकाव्यं चित्रमिति कथ्यते॥ ध्वनिर्यथा॥ स्वा
 मिभूगोत्रमहाधरानुकिर्मधुनानीचैर्विधस्सेकुते गाद्यानां बुनिधि-कुरोषिकुरुषेकिंरिस्पतीनल्पकान्॥ इत्यं पा
 र्श्ववरानुलापमखिलं यद्वा सधर्मेषिणासृष्टः पद्मभवागुणकवसतिः श्रीवीररुद्रो नृपः॥ अत्र प्रतापसदस्य
 कुलशैकल्यतिशयसमुन्नते लभतिसांद्गंभीर्यं लोकपालाधिपैस्त्वयंबव्यज्यते॥ गुणीभूतव्यंग्यं यथा॥
 प्रत्यग्रप्रसरप्रतापविभवयाक्षारिविलासांतरे विश्वत्रातगिरीरुद्रो नृपतौ सिंहारसनध्यासिनि॥ जास्थानी
 समुपागतैर्नृपतिभिस्तास्तास्तथा दक्षिणाम्नेष्टस्याभिरमुष्यकाकृतिविभोद्वृष्टिपारिदृपा॥ अत्र प्राप्ताभि
 धेवमहोत्सवस्य प्रतापसददेवमहाराजस्याग्रेसरपाथिनां पार्थिवानां तथाविधकार्पण्यासत्तिपुनः प्रणामा
 दिव्यंग्यं तस्माच्छ्रेष्ठादक्षिणाम्नेष्टिना इति॥ वाच्यानतिशयातीति गुणीभूतव्यंग्यता॥ चित्रं यथा॥ सोणीरक्षणादक्षिणा
 सृजजगच्छोभादुरीष्टक्रमानुष्टुप्त्रयपक्षिणविधौ प्रोक्षितकौलेयकाः॥ उद्दानोद्यमनस्यरुद्रो नृपते
 दौर्दण्डयोऽग्रोऽग्रो भर्जनदुर्जनयोर्गवपर्वतभिदादंभोलयः केलयः॥ अर्थचित्रं यथा॥ खंगेजुन्वविश्रंसिरेड
 महिणाहं जलिं बिंबिजं पेंडितजजलं छिंदं॥ लयः केलयः वासकमलं भणतिर्विणागुणो॥ मंजोवीरेपजाव
 तंदविमुणो जंणो सुखेनुं पुणो सिंघी एरि उज्जीविजाइविहिणो गछं सवीठं जं॥ खड्गेयुद्धं विजंभनेरिपुमही

नाथां जलं बिंबितं पश्यंते जूयलं हिमवासकमलं मन्यते विज्ञानिनः ॥ मन्ये वीरप्रतापसद्विभुजिन्येषु गृहीतुं पुन
सूच्योरिषु जीवितानि विद्ये गच्छतः पीठांबुजं ॥ उभयस्त्रियथा ॥ विद्यासमुद्देशु वने कसदे प्रतापसदे विजितारिव
जो ॥ रसादिनिर्देशतश्चैव कतेव पृथ्वीरमते गुणादे ॥ अत्रानुप्रासोपमयोश्च त्रता ॥ अथ ध्वनिविशेषानिरूप्यते ॥
अथ ध्वने लक्षणाभिधामूलत्वेनाविवक्षितवाच्यविवक्षितान्यपरवाच्यार्यो प्रथमं दोभेदो ॥ अविवक्षितवाच्य
स्याद्यंतरसंक्रमितासंततिरस्त्वतवाच्यतया द्विविधस्य वाक्यपदगतत्वेन द्वे विध्ये वा नु विध्यं ॥ विवक्षितान्य
परवाच्यस्य संलक्ष्य संलक्ष्यक्रमव्यंग्यस्य शब्दशक्तिमूलवत्त्वं लकाररूपतया द्वे विध्ये वाक्यपदगत
त्वेन चानुविध्यं ॥ अथ शक्तिमूलसंलक्ष्यक्रमव्यंग्यस्य स्वतस्संभविचेन क्व विप्रोदोक्तिरिति सिद्धत्वेन क
विनिबन्धोक्तिसंबन्धेन च त्रैविध्यं ॥ त्रैविध्ये वत्त्वं लकाररूपतया द्वे विध्ये ॥ षड्विधत्वस्यापि व्यंग्यं यज
कतया द्वे विध्ये ॥ द्वादशविध्यत्वं ॥ द्वादशविधस्योपि प्रबन्धगतत्वेन वाक्यगतत्वेन पदगतत्वेन च त्रै
विध्ये षट्त्रिंशत्प्रकारो ॥ अथ शक्तिमूलोत्तरां न ध्वनिः ॥ उभयशक्तिमूलो वाक्यगतत्वेनैव विध्यैव
संलक्ष्यक्रमव्यंग्यध्वनेरेकचत्वारिंशत्तद्देदाः ॥ असंलक्ष्यक्रमव्यंग्योरसादिध्वनिः प्रबन्धवाक्यपदपदे क
देशरचनावर्णगतत्वेन षड्विधा ॥ एवं विवक्षितान्यपरवाच्यध्वने सप्तचत्वारिंशद्देदाः ॥ अविवक्षितवा
क्यत्वेदे श्रुतुर्भिः सह ध्वने प्रथमं मुह्यारूपं चाशद्देदाः ॥ असंलक्ष्यक्रमव्यंग्योरसादिध्वनिः तेषां प्रत्येक
मेकैकस्यैकैकसंबन्धे प्रथमसदस्यैकपंचाशद्देदाः ॥ द्वितीयस्य पंचाशद्देदाः ॥ तृतीयस्यैकौनपंचा
शद्देदाः ॥ अनेनैव क्रमेणोत्तरोत्तरस्यैकैकसदपरित्यागे षड्विंशत्सु उत्तरशतत्रयाधिकसहस्रसं
ख्याकामिथोभेदाः ॥ अविवक्षितवाच्यस्य विवक्षितान्यवाच्यस्य च संबन्धेनोभेदस्तस्मिन्नेव तद्वैवि

वसितान्यपरवाच्यस्याविवक्षितवाच्यस्य संबंधभेदेन पृथग्भूतः॥ अनेनैव क्रमेण वस्तुध्वनेरलंकारध्वनिः
संबंधभेदोपि लंकारध्वने वस्तुध्वनिसंबंधेन पृथग्भूत इति॥ पूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरसंबंधं शब्देनैव न दृश्यते
तात्त्रेया॥ तस्यापि मिश्रणस्य संदेहास्पदत्वेनानुग्राह्यानुग्राहकनैवेनैकव्यंग्यकानुप्रवेशेन नृपेण संस्कार
रूपेण रूपपासं सृष्ट्या च पुनश्चतुर्द्वयोक्तमेव चतुरन्तरात तत्रयाधिक्येन वसहस्राणि संदेहाः॥ शुद्धाश्चंद्रा
रौ मिश्राः क्रतुनेत्रानलैर्दिवसं सृष्टिं शक्यतास्तद्विधौ निशामिधाः॥ अत्र शुद्धानामेकपचाशद्देवानां
नामधेयानि कथ्यन्ते॥ पदगतार्थोत्तरसंक्रमिताविवक्षितावाच्यध्वनिः॥ पदगतासंततिरस्वतावाच्यगता
र्थोत्तरसंक्रमितावाच्यध्वनिः पदगतासंततिरस्वताविवक्षितावाच्यध्वनिः॥ वाक्यगताध्वनिः पदगत
शब्दशक्तिमूलविवक्ष्यक्रमवस्तुध्वनिः॥ पदक्रमालंकारध्वनिः॥ वाक्यध्वनिः॥ पदगतस्वतः शक्तिमूलो
लोवस्तुनावस्तुध्वनिः पदलंकारेणालंकारध्वनिः॥ पदगतस्वतः शक्तिमूलो लंकारेणालंकारध्वनिः॥ वा
क्यगतस्वतः शक्तिमूलो वस्तुनावस्तुध्वनिः॥ वाक्यलंकारध्वनिः॥ वाक्यालंकारेणालंकारध्वनिः॥ वा
प्रबंधगतस्वतः शक्तिमूलो वस्तुनावस्तुध्वनिः॥ प्रबंधलंकारध्वनिः॥ प्रबंधलंकारेणालंकारध्वनिः॥ वा
प्रबंधलंकारेणालंकारध्वनिः॥ पदगतकविप्रोक्तोक्तिशक्तिमूलो वस्तुनावस्तुध्वनिः॥ पदलंका
रध्वनिः॥ वाक्यलंकारेणालंकारध्वनिः॥ वाक्यलंकारेणालंकारध्वनिः॥ प्रबंधगतकवि॥ वस्तुनावस्तु
ध्वनिः॥ प्रबंधलंकारध्वनिः॥ प्रबंधलंकारेणालंकारध्वनिः॥ प्रबंधलंकारेणालंकारध्वनिः॥ पदगतकवि
निबंधोक्तिसिद्धार्थशक्तिमूलो वस्तुनावस्तुध्वनिः॥ पदलंकारध्वनिः॥ पदलंकारेणालंका

रध्वनिः॥ पदं लंकारेणालंकारध्वनिः॥ वाक्यलंकारेणवस्तुध्वनिः॥ प्रबंधवस्तुनावस्तुध्वनिः॥ प्रबंधं वस्तु
 नावस्तुध्वनिः॥ प्रबंधं वस्तुनालंकारध्वनिः॥ प्रबंधं लंकारेणालंकारध्वनिः॥ प्रबंधं लंकारेणवस्तुध्व
 निः॥ प्रबंधगतसंलक्ष्यक्रमव्यंग्योरसादिध्वनिः॥ वाक्यपदपदैकदेशसेदेन॥ रचनागमासंलक्ष्यक्रमव्यं
 ग्योरसादिध्वनिः॥ वर्णगतासंलक्ष्यक्रमव्यंग्योरसादिध्वनिः॥ वाक्यगतोभयशक्तिमूलोरसादिध्वनिः॥ तत्रदि
 ज्ञात्रमुदाह्रियते॥ पदगतायांतरसंक्रमिताविवक्षितवाच्यध्वनिर्यथा॥ मूर्धनोध्यमस्माकाकिमिसोन
 ल्यशालिनः॥ इतिप्रतापरुदस्यप्रणताः प्रतिपार्थिवाः॥ अत्रास्माकाइतिसर्वदेव्यक्रमयोवयमीदृशमस्माकं
 संबन्धनइत्यर्थांतरसंक्रमितवाच्येनोक्तमजस्यंततिरस्मत्तवाच्ययथा॥ विप्रादिमविलिप्तवियतोद्यवाकि
 मपरिपूरिताखिलाशांता॥ विहरति यशःपरागौराश्रीकाकली इत्य॥ अत्रविशब्दिमविलिप्तवियतइति
 असंततिरस्मत्तवाच्य॥ अनेनेवक्रमेणवाक्यगतत्वेनाप्युदाहर्य॥ अथार्थशक्तिमूलोवस्तुनावस्तुध्वनि
 र्यथा॥ अद्यानृतन्विनामासा नृमुकुपसान्विनातिथी॥ तन्निर्विनाचकाष्ठंतेकाकलीयरेपुस्त्रियः॥ अथ
 क्रतुप्रभृतीनामन्मयोदीपकृत्वात्तदभावोरिपुस्त्रीभिर्एकाक्षितइतिप्रतीयते॥ तेनतासांप्रियवियोगप्रपंचवस्तु
 व्यज्यते॥ तेनप्रतापरुदस्यसर्वपिशित्रवोनिहंताइतिवाच्यदृतिशयः॥ अथप्रियविरहेविधुसःशत्रुस्त्रियःक
 तिपयचसुरान्जीविलाशयाप्रयममृतनामभावंवाञ्छति॥ अनंतरं नामपिगमयितुमशक्ताःकृतिपय
 मासेषुशान्ता नृधारयितुमुद्युक्ताः॥ ज्योत्स्नावतांपक्षाणांविनाशंवाञ्छति॥ अनंतरमासानपिअपनेनुम
 पारयत्यकृतिपयतिथिजीविताशयाराश्रीणामस्पृष्टिमभिलषतिबहुवस्तुनाव्यज्यते॥ वस्तुनालंकारध्व
 निर्यथा॥ दृष्ट्वाकाकतिवीररुदनृपतेःकीर्तिजगम्यापिनीवस्तुवाञ्छतिशत्रुशयितुंलक्ष्मीपतेकाष्ठतोत्सा

तुवां छति दिव्यतापसगण संबाधितुं वार्धय श्रेष्ठं ते सविलास संभ्रमुरपि स्पृष्टं शनैरिति हते ॥ अत्र हरस्य वैलास भ्रांतिः
हरेः सीतार्णव भ्रांतिरिति भ्रांति मदलं करो व्यज्यते ॥ जलं कारेण वस्तु ध्वनिर्यथा ॥ प्रतापसदस्यरणे दूषाणास्थ
समुद्रदुधिरारुणाश्रीः ॥ जालं बते रोषकषायितस्य कालो कटाक्षस्य विडं वितानि ॥ जालं बत इति निदर्शना
लं कारेण सकलरिपुस्यः सृणान् क्रियत इति वस्तु व्यज्यते ॥ जलं कारेणालंकार ध्वनिर्यथा ॥ काकनीयविस्तो
कीर्तिपुंडरीके विह्वलिते ॥ धत्ते मधुकरक्रीडांतमालस्यामलं नभः ॥ अथ कीर्तिपुंडरीकेन नभोभ्रमरक्रीडां
धत्ते इति निदर्शनालंकारेण भ्रयाभ्रयिणोरा नुगुण्यरूपो धिकारो व्यज्यते ॥ आभ्रयस्य कीर्तिपुंडरीके
स्यैव पुण्यं भ्रमरसादृश्यस्य प्रतिपादने न नभसोऽप्यत्र प्रतीयते ॥ एतेषु स्वतस्सिद्धान्तैरातिमूल्यं ॥ क
विप्रोदोत्तिसिद्धान्तैरातिमूल्यं यथा ॥ भ्रावं ॥ भ्रावं चुरलिविभरत्कान्तिं केषु जालं श्रेष्ठं दुःखं भ्रवणाय
द्विवारिणीं वारणोद्ये ॥ शश्वन्गीतां सुवनमहितां काकनीयस्य कीर्तिं त्रैचस्माभ्रनभवति महतो विस्म
यानि श्रुतांगः ॥ वस्तुनालंकारध्वनिर्यथा ॥ वीरसदस्यटा नृदृष्ट्या जयलक्ष्मीवृत्तान्त्रणे ॥ कर्षयस्विवध
केशान् कानने कंटको दुमाः ॥ जयश्रीसमालिङ्गितां वीरसदस्यटा नृदृष्ट्या समदनाइव कंटको दुमस्तत्र
वधकेशानां ॥ अपगमुण् भुण्णं वसविहग एमनभैरदृष्ट ॥ अपसरविभस्समं लक्ष्म्याः दि
धिलमानायाः ॥ जालग्रहणस्येनेवसविधगतं मनो हरे दयिते ॥ अत्रोत्प्रेषणा जालिङ्गनादित्पवस्तु व्य
ज्यते ॥ जलं कारेणालंकारध्वनिर्यथा ॥ असयं याचमानानां काकनीये इति द्विष्टि ॥ रत्नं नांगी करोतीव वनं
गारवाग्रकंपने ॥ अथ नांगी करोतीवे सुखे सया प्रतापसदं अत्रुप्योर सृणं कर्तुं विस्तेतीवे सुखे ॥ व्यज्यते ॥

कविनिबंधोक्तिस्थिर्यशक्तिमूलत्वं यथा ॥ यथा तदा सवत्सार्थानरनाथकुरुरक्षजं शक्तिनः ॥ यत्तथा कटाक्षोक्तं
 आरब्धागममहर्षित्वा ॥ अत्रैविरहानुरागोचरं कामसहमानारोषो ज्वलितया कटाक्षोक्तं यथा च दमहर्षिक
 रीति ॥ रसपीयडस्युनेनेवस्तुना इतः परासाजीवितद्वारयितुं न शक्नोति ॥ अथुनेवत्तथा प्रागतव्यमितिवस्तु
 नाजलंकारध्वनियथा ॥ कस्तुं शुभ्रादिवलागश्चनसिननुयशोवीररुदस्य कीर्तिं कोयं तदीप्रदेहस्युरतिपरिसरेन
 लुहत्तस्रतापः प्राच्छाद्यालं स्फुरद्भिः कुमुदसरसिजेः ख्यापितं सवन्तपं सोमा कोत्वागतो वामवधिरिरिहं
 कल्पितो निस्तमस्कः ॥ अत्र प्रतापतद्वयशः प्रतापयोः लोभाकं सादृश्यप्रतीतेरुपमा व्यज्यते ॥ जलंकारेण
 लंकारध्वनियथा ॥ उजैवहदुजवदुएतु आरुढो विजिहरो माणो ॥ पीयडसमाजमसंभ्रमसंजजह
 ओवजोसरड ॥ पश्यतहलावध्वा तथैवदो विनिर्भरोमानः ॥ नृपतिसमागमसंभ्रमसंजातभय
 द्वापसरति ॥ अत्रोत्प्रेषयाम्रियप्राथम्याविनेवमानिनीमानः प्रस्कन्तः इति विज्ञावनालंकारो व्यज्य
 ते ॥ अलंकारेण वस्तुध्वनियथा ॥ आ प्राप्यसेवावसरनाथकाताव्रतस्यते ॥ त्वत्तीर्त्तितावमाने
 च श्यामासर्वांगपांडुरा ॥ अत्र सावमाने वेद्युत्प्रेषयस्वयास्वीकार्यत्वादिकं वस्तु व्यज्यते ॥ ए
 वंप्रबंधादिगतत्वेन यथासंभवमुदाहरणानि दृष्टव्यानि ॥ विस्तरभयदिह नोक्तानीति ॥ यथाशब्द
 शक्तिमूलध्वनिः ॥ सचवस्तुलंकारगतत्वेन द्विविधः ॥ तथा चोक्तं ॥ अलंकारोपवस्त्वेव शब्दाश्चत्रावभा
 सते ॥ प्रधानत्वेन संज्ञेयशब्दशक्त्युद्बोधित्वा ॥ अत्रालंकारध्वनियथा ॥ एतो संचराज्जासामा
 खुतुमसमाजमोदो ॥ किङ्गणन्यापवोसकहादिसदृशं रज्जुजवरिजं ॥ एषसंराजाश्यामस्व

मुसं समागमो द्वयोः ॥ किंपुनर्न प्रदोष कथा दृश्यत एतन्वचाभ्यर्थः ॥ अत्र प्रकरणेन कांताभूपवाचकाभ्यां त्रया
मराजशब्दाभ्यां निशब्दप्रतीतेरुपमा व्यज्यते ॥ वस्तुध्वनिर्यथा ॥ कांताखाससंलप्तासंसृणुध्वं हि तो
दितं ॥ कुरुध्वमधुनाराजपदसेवां नरेश्वराः ॥ अत्राराजपदसेवानिमित्तानिशब्दशक्त्या प्रवृत्तस्य प्रतापस्य
द्रव्यप्रतीतिः प्रकरणाज्जायते ॥ अनेन प्रतापस्य द्रव्यसेवाकर्तव्याविमरण्यवासेन संतप्ता इति वस्तु व्यज्य
ते ॥ उभयशक्तिमूलध्वनिर्यथा ॥ जिष्णुषु च तु जस्तनजं भमानाहुतायुधः ॥ भुञ्चन्तु क्षमाभृतः सर्वे निजप
सुविजृम्भितं ॥ अत्र क्षमाभृतो निजपसुविजृम्भणं भुञ्चन्तु जिष्णुरेषः इत्यत्र शब्दशक्तिमूलता ॥ असंलक्ष्य
क्रमव्यंग्योरसादिध्वनिः ॥ तयाम्बोक्तं मंगारतिलके ॥ रसभावतदाभासभावशंखादि क्रमः ॥ भिन्नोरसा
श्लंकारादलंकार्यतया स्थितः ॥ रसभावोदाहरणस्य तदपनिरूपणप्रपंचोरसप्रकरणोपविष्यति ॥ गुणी
भूतव्यंग्यमयं काव्यमष्टविधं ॥ तया चोक्तं काव्यप्रकाशे ॥ अग्रदंभपरस्यांगं वाच्यसिध्यंगमस्फुटं ॥ संदिग्ध
तुल्यप्राधान्येकाकाक्षोत्तमसुंदरं ॥ कृष्णं टकानिनीकुचकलशवद्गदस्यैव च मत्सुरिचातुरी ॥ अग्रदंभ
ग्यमध्यमं काव्यं ॥ यथा ॥ औनत्ययदिवर्ण्यते दिश्वरिणः कृध्यंति नीचेः घृताः गांभीये यदि कीर्यते ज
जधयः सुभ्यंति गाधीकृताः ॥ तत्त्वं वर्णयितुं विभेनियदिवाजातोस्य गस्य स्थितस्तस्या ॥ प्रगुणारत्नरोह
णगिरे श्रीवीररुद्रप्रभो ॥ अत्र यदि वाजातोऽगस्य इत्यनेन जलनिधिपर्वतेभ्यो न विभेन मिति व्यंग्यम
ग्रदं ॥ अपरस्तुह ॥ यत्र रसादेरसादिरंगंतदपि गुणीभूतव्यंग्यमेव ॥ यथा ॥ वीतव्रीडमपास्तनौ न
मुदयद्वैश्वर्यमाविर्भवस्तोदनिर्भरगात्रवेपथुमिलनमृच्छंगलद्वाघवः ॥ संज्ञातप्रलयंचकाकतिम

महीनाय सरोदे जिह्वापाः शैल गुहासुयंति किजन भीत्या समाहिं गिता ॥ अत्र शृंगार सस्य मय रसंगत्वा ॥ वा
च्यसि ह्यंगं यथा ॥ करालः काकलीं इत्यकर वाल नवांबुदः ॥ सधाया समय म्पुगं प्र प्रताप ज्वलं हिवां ॥ अत्र
जलधारा व्यंग्या सा च कर वाल नवांबुद इत्यस्य वाच्य भूतस्य रूप कस्य सिद्धि कृदिति गुणि भूतं ॥ अस्फुटं यथा ॥
वीरतद्वृषाणस्य महिमा कोप्य न कुत्राः ॥ प्रसूते कीर्ति गंगायाः पीत्वा द्विषदस्य कून दो ॥ अत्र वृषाणस्य रावि
क्या व्यतिरेक परमः स्फुटः प्रतीयते ॥ संदिग्ध प्रधान्यं यथा ॥ काकतिष्ठाप ते दृष्टि र नुरागतरंगिता ॥
लग्ना कलहार माले ववध्वास्तुगे कुच इये ॥ अत्रा लिंगने छायां कं शक्य विभ्रंतिः ॥ अथ वास्तन मंडला
वलोकन एवेति वासं देहः ॥ तुल्य प्राधान्यं यथा ॥ नृपाः प्रतापत इत्यनिषे वध्वं पदांबुजे ॥ अथ यथा सुम
नस्तादृक् प्रसाद कलुषायते ॥ अत्र प्रतापत इत्यपाद सेवायदिय ज्यते ॥ तदानीं नगरेषु वासो दुर्लभ इति व्यं
ग्यस्य वाच्यस्य च सम प्राधान्यं ॥ असुंदरं यथा ॥ एष सिलामहिला पां सोदणरे दं स दं स पां मो अं ॥ गुरु अण
पि अति दा ए बहु आ ए साम लिक् अणं ॥ एक शिला महिलानां श्रुत्वानरे दं दं शं नामोदं ॥ गुरु जन नियंत्रिता
वध्वा श्या मल वदनं ॥ अत्र नरे दं दं शं न निमित्त इष पश्यंसा वध्वा मुखं त्रपा मल मिति वाच्यस्यैव वस्तुत्वं ॥ गुरु
जन नियंत्रिता ह नरे दं दं दं न्नगत वयस्मिदिति व्यंग्यस्यैव वस्तुत्वं ॥ यत्र काव्याद्यो तर माप्तिव्यते तत्रापि
गुणी भूत व्यंग्यमेव ॥ यथा ॥ यि अ सहि क हे सु मुहि आ रे वा णि लक्षि सर स इ म भ्र ॥ यं यो व ५ दु मं णे इ सो ण
पा हो गुण वि द्दे सं णो ॥ प्रिय सखि कथय का क्षो पी लक्ष्मी सरस्वती मध्ये ॥ यां यो व ५ दु मं न्य ते स न र ना यो वि शे
ष ज्ञा अत्र क्षो पी समर्थि वे तिका कु कल्य नया अ धि कान भवतीति व्यज्यते ॥ चित्रं तु वाच्यं शब्दार्थ लंकार चित्र

तथा बहुविधं तत्संबोध्य लंकार प्रकरणेन विवक्ष्यते। अत्र महाकाव्यादयः प्रबंधानिरूप्यन्ते। नगरार्णवश्चैतत्तु च
द्राकोदयवर्णनं। नुशानसलिलक्रीडामधुपानरुतोत्सवाः। विप्रलंघो विवाहः अकुमारोदयवर्णनं। मंत्रदूतप्र
याणाजिनायकाभ्युदयाः अपि। एतानि यत्र कथ्यन्ते तन्महाकाव्यमिष्यते। तत्र विधेः। गद्यमयं। पद्यमयं। उ
भयमयं चेति। आवादः पदसंचारो गद्यपदे चतुष्पदः। असंगतं यत्र मपि यदुपकाव्यमुदीर्यते। गद्यपद्यमय
काव्यंचतुरित्यभिधीयते। वक्त्रं वा परवक्त्रं च तोषासत्त्वचनेदं। वर्ण्यते यत्र काव्यसुरसावारव्याविकामता।
यत्र वक्त्रं प्रवक्त्रं नाम नौकृतं विशेषेण वर्ण्यते सायि तस्य परिहितारव्यायिका। हर्षचरितादि। अथ सुदृष्टा प्र
न्यानिरूप्यते। येन केनपि तालेन गद्यपद्यसमन्वितं। जलकर्म मालिन्या प्रासविचित्रितं। तदुदाहरणं
नाम विभक्त्यष्टकसंमितं। यत्र जयं सपत्न्यं मालिन्यादि वृत्तं रम्यं पद्यं निगद्यते। अनंतरमपि चैकपक्ष
माणि जगृष्वेवाक्यानि स प्रासानि प्रतालानि प्रतिविभक्तिनिबध्यते। अनंतरं विभक्त्या भासता सतदुदाहरणं
संबोध्य न विभक्त्या यत्प्रचुरं पद्यं पूर्वकं विभक्त्या स प्रासानि सतालानि प्रतिविभक्तिनिबध्यते। अनंतरं वि
भक्त्या साविभक्त्युत्पन्नराष्ट्रशब्दस्योच्चैः कवलकं। आद्यंतपद्यसंयुक्ता संस्कृतप्रादुर्भासिका। अष्टाभिर्वाचनु
न्य भिर्वाक्येस्त्वं च समन्विता। प्रतिस्वन्यभिन्नवाक्यरीतिरेव नृपोचिता। सर्वतोदेवशब्दादिरेषा भोगावती
मृगा। मता। वर्ण्यमानां कवित्वावर्णनं प्रचुरोच्चला। वाक्याडंबरसंयुक्ता सामता चिरदावली। तस्यापि
संख्यया पद्यैर्युक्ता तारावली मता। एवं कविप्रौढोक्तिरिति दाः सुदप्रबंधायथा संभवमस्ति। अथ तेषामुदाहर
णानि विस्तरमियदिह नोक्तानि। इति विद्यानाथेन प्रतापतट्टयशोमठधर्माऽलंकारशास्त्रे काव्यप्रकरणे

प्रित

मि

मासं॥ अथ नाट्यप्रधानाः प्रबंधो निरूप्यते॥ चतुर्विधैरभिनयैः सात्विकांगिकपूरणकैः॥ धीरोदात्तव्यवस्थानुवृत्ति
नोधारसाश्रये॥ हावाश्रयंतु नृत्यस्य नृत्तताल लयाश्रयं॥ एषोदशानुपोंका प्रक्रिया॥ नृत्यनृत्योर्नाटकांगत्वादि
हस्वरूपनिरूपणं कृतं॥ तथोक्तं दशरूपके॥ नवरोद्धतफेदेन नदयं दिधं पुनः॥ लास्यतां दुवसे देन नाटकाद्युप
कारकं॥ तेन नाट्येन दशरूपकाभिप्रेतवति॥ नाटकं सप्रकरणं भाषिप्रसूतं नंदिमः॥ व्यायोगसमवकारो बंधवैहा
मृगाश्रये॥ नाट्याश्रयत्वेनापेक्ष इति शंका न युज्यते॥ वस्तुनृत्तसंस्तेषां रूपकानां हि सैदकाः॥ वस्तुत्रिविधं॥
प्रख्यातमुपयाश्रयं मिश्रं चेति॥ तथोक्तं दशरूपके॥ प्रख्यातोऽप्याश्रयमिश्रं चेदात्तत्रिविधं मतीति॥ इतिहासनि
बंधनं प्रख्यातं॥ कविकल्पितसंकरममिश्रं चेति॥ एवमादिवस्तुभेदान्नायकभेदाद्वस्तरूपकानां परस्पर
भेदः॥ तथाहि॥ नाटके मिति वृत्तं धीरोदात्तनायकः॥ शृंगारवीरयोरन्यतरप्राधान्यं॥ अन्येषोरसना
मंगत्वेनानुप्रवेशः॥ प्रकरणेऽप्याश्रयमिति वृत्तं धीरोदात्तनायकः॥ शृंगारसस्यैव प्राधान्यं॥ भाषेधृते विरो
नायकः॥ उपाश्रयमिति वृत्तं॥ शृंगारवीरयोः सूचनमात्रसारता॥ प्रहसने कल्पितमिति वृत्तं॥ पाषंडताप
समूतयोर्नायकाः॥ हासरसप्रधानं॥ हिमे प्रख्यातमिति वृत्तं॥ देवगंधर्वास्तस्य पिशाचादयो धीरो
व्रतनायकाः॥ षोडश॥ रोदुरसप्रधानं हास्यशृंगारयोरप्रवेशः॥ व्यायोगे प्रख्यातमिति वृत्तं धीरोदात्तो
नायकः॥ वीररसप्रधानं॥ समवकारे कल्पितमिति वृत्तं शृंगाररसस्य सूचनामात्रसारता॥ वीर्याम
मिश्रितइति वृत्तं धीरोदात्तो नायकः॥ शृंगाररसस्य सूचनामात्रसारता॥ एवं प्रख्यातमिति वृत्तं प्राकृत
जनो नायकः॥ करुणारसप्रधानं॥ ईहामृगे मिश्रितमिति वृत्तं धीरोदात्तो नायकः॥ शृंगाररसस्याभासत्वं॥ क
ल्पितमिति वृत्तं॥ अथ तेषां सामग्री निरूप्यते॥ तत्र पदसंबंधः॥ तथोक्तं दशरूपके॥ मुखं प्रतिमुखं गर्भः

सविमर्शो वसं हृतमिति॥ संधिर्नाम एकेन प्रयोजनेना न्वितानां कथांशानामवांतरप्रयोजनसंबंधः॥ तत्रारंभ
 बीजसंबंधो मुखसंधिः॥ यत्नबीजसंबंधः॥ प्रतिमुखसंधिः॥ प्रादेशोपकातयोः संबंधो गर्भसंधिः॥ नियतासि
 कार्ययोः संबंधो विमर्शसंधिः॥ फलागतकार्यसंबंधो निर्वहणसंधिः॥ तयोक्तं दशरूपके॥ बीजं बिंदुपतंका
 र्थप्रकारो कार्यलक्षणः॥ आरंभयत्नप्राप्त्याग्नियतासिफलागमाः॥ अर्थः प्रवृत्तयः पंचपंचावस्थासमन्वि
 ताः॥ यथासंख्येन जायंते मुखशापंचसंधय इति॥ आरंभनादीनां लक्षणमुच्यते॥ औसुक्यमात्रतारत्तफलला
 भायस्यसे॥ प्रयत्नस्तु प्रलोप्यतौ व्यापारो त्वित्वरान्वितः॥ उपायापायशंकाभ्यां प्राप्ताशकार्यसंभवः॥ उपायाभा
 वतः कार्यनिष्प्रयोनियतासिका॥ सामग्रीफलसंपत्तिः फलागमउदाहृतः॥ अथ बीजपंचकं निरूप्यते॥ स्तो
 कारिष्टः कार्यहेतुः बीजं विस्तार्यते न कथाप्रवांतरार्थविज्ञेदं विदुरछेदकारणं॥ प्रतिपाद्यकृपांगं स्यात्तत्का
 व्यापिनीकृया॥ अस्यापि नीप्रकारिका कार्यनिर्वहकृत्सुले॥ मुखं बीजसमुत्पत्तिः नानार्थरससंभवा॥ अं
 गानि द्वादशेतस्य बीजारंभसमन्वयात्॥ बीजारंभानुगुण्येन मुखे संधेरंभानि प्रयोक्तव्यानि॥ उपक्षेपप
 रिहरः॥ परिभ्यासे विलोभनं॥ युक्तिः॥ प्राप्तिः॥ समाधानं विधानं परिभावनं॥ उद्भेदक्षेदकृपांगं न्यन्वर्थानिय
 चाक्रमं॥ एषां स्वरूपं निरूप्यते॥ बीजन्यास उपक्षेपः बीजस्य बहुलीकरणं परिहरः॥ बीजनिष्पत्तिः॥ परिभ्या
 सः॥ बीजगुणवर्णनं॥ विलोभनं॥ बीजानुकूलप्रयोजनसंघटनाविचारो युक्तिः॥ बीजसुखागमप्राप्तिः॥ बी
 जसंनिधानं समाधानं॥ बीजसुखदुःखहेतुविधानं॥ बीजविषयोक्तश्रयावेष्टाः॥ परिभावनं॥ ग्रंथबीजप्र
 काशनमुद्भेदः बीजानुगुणप्रस्तुतकार्यरंभकरणं॥ एतानि द्वादशमुखसंधोरंगानि॥ एतेषां मुखे उपक्षेपप

पृथा

य

रिकरपरिव्यासयुक्त्युद्देशमाधानानामावश्यकत्वं॥ अथप्रतिमुखं॥ लक्ष्यालक्ष्यस्य बीजस्य व्यतिः प्रतिमुखं मतं॥
 बिंदुप्रयत्नाभिगमादंगान्यस्य त्रयोदश॥ बिंदुप्रयत्नानुगुण्येन प्रतिमुखसंवेरंगानि प्रयोक्तव्यानि॥ विलासः
 परिसर्प्यश्च विधुतं शममर्मणि॥ नर्मद्युतिः प्रगमनं निरोधः पर्युपासनं॥ वज्रपुष्पमुपन्यासो वर्णसंहार इ
 यमि॥ एतेषां स्वल्पं निरूपयितुं शक्यते॥ संज्ञागविषयमनोरथो विलासः॥ दृष्टनष्टपदार्थानुसरणं परिसर्प्य
 प्रनिष्टवस्तुविज्ञेयो विधुतं॥ प्रसूतपशमनशमः॥ परिहासवचनं मर्म॥ अनुरागे द्वाटनोऽस्याप्रीतिनर्मद्यु
 तिः॥ उत्तरोत्तरवाक्येन अनुरागबीजप्रकाशनं प्रगमः॥ उद्वानाभिर्दितागमननिरोधनं निरोधः॥ दृष्टजनानु
 नयः पर्युपासनं॥ प्रमुखनिष्टुरवचनं वज्रं॥ अनुरागप्रकाशनं विनिष्टवचनं पुष्पं॥ अनुरागहेतुवाक्यव
 चना उपन्यासः॥ चानुवर्णो विवर्णनं वर्णसंहारः॥ एतेषां मध्ये परिसर्प्य प्रगमवज्रोपन्यासपुष्पाणां प्रा
 धान्यं॥ अथमर्मसंधिः॥ मर्मस्तु दृष्टनष्टस्य बीजस्यान्वेषणं मुहुः॥ पताकाप्राप्त्याशाभिगमान्मर्मसंधि
 रंगानि प्रयोक्तव्यानि॥ अभ्रताहरणं मार्गोत्पोदाहरणं क्रमाः॥ संग्रहश्चोत्तमान्मर्मोत्पोदादिबले तथा॥ उ
 द्देगसंभ्रमाक्षेपाद्वा दशगान्यमुत्तमान्॥ एतेषां स्वल्पं निरूपयते॥ प्रस्तुतोपयोगिष्ठानाचरणमभ्रताहरणं॥
 तत्तानुकीर्तनं मार्गः॥ वितर्कमप्रतिपादनं वाक्यरूपं॥ प्रस्तुतोत्पुर्णनामिधानमुदाहृतिः संचितितार्थप्रा
 तिः क्रमः॥ प्रस्तुतोपयोगिसमाधानवचनं संग्रहः॥ लिंगाद्यभ्यर्णग्रहणमनुमानं॥ रोषसंभ्रमवचनं तो
 टकं॥ दृष्टजनान्तिसंधानमधिबलं॥ अपकारिजनाद्वयमुद्देगः॥ शंकात्रसौचसंभ्रमः॥ इष्टोपायानु
 सरणमाक्षेपः॥ एतेषां मध्ये अभ्रताहरणमार्गोत्पोदादिबलाक्षेपासंगप्राधान्यं॥ अथविमर्शसंधिः॥

गर्भसंधौ प्रसिद्धस्य बीजाद्यस्य वमर्शनं ॥ हेतुना येन केनपि विमर्शसंधिरिष्यते ॥ नियतासिं प्रकुर्युस्तैरेंगा यस्य त्र
 योदश ॥ नियतासिं प्रकुर्यानुगुण्येन विमर्शसंधिरंगानि प्रयोक्तव्यानि ॥ तत्रापवादः संचारो विंद्वद्वयसेतुयः ॥
 धृतिः प्रसंगखलनं व्यवसायो विरोधनं ॥ प्ररोचने विचलनमादुन म्रत्रयोदश ॥ एतेषां स्वल्पं निरूप्यते ॥ दो
 षप्रख्यापनमपवादः ॥ दोषसभाषणसंज्ञा ॥ वयवंधादिवं विद्वद्वः ॥ गुसतिरस्युतिद्वः ॥ विरोधशमन
 शक्तिः ॥ तमज्जनोद्देजने धृतिः ॥ गुरुकीर्तनप्रसंगः ॥ अवमाननं खलनं ॥ स्वशक्तिप्रसनं व्यवसायः ॥ क्रोध
 संख्यानामन्योन्यविज्ञेयो विरोधनं ॥ सिद्धवद्विभेदः प्रवेक्षणं ॥ स्वगुणाविशूरणं विचनं ॥ कार्यसंग्र
 हणामादानं ॥ अथ निर्वहणसंज्ञा ॥ बीजवंतो मुखावाधर्मा विप्रकीर्णायथायथं ॥ एकाधर्मापनीयतेय
 त्रनिर्वहणं हितम् ॥ कलागमाधिकारानुगुण्या ॥ यस्य च नुदेशः ॥ एतेषां स्वल्पं निरूप्यते ॥ संधिर्विरोधो ग्रंथ
 नं निर्णयः परिभाषणं ॥ प्रसादानंदसमया दूतिर्भोवो ग्रहणे ॥ पूर्वभावानुसंहारो प्रज्ञास्ति च नुदेशोति ॥
 बीजोपगमनसंधिर्विरोधः कार्यमार्गणं ॥ कार्योपक्षेपणं ग्रथनं ॥ बीजानुगुणकार्यप्रख्यापनं निर्णयः ॥
 मिथोजल्पनं परिभाषणं ॥ पूर्ववसादनं प्रसादः वासितार्थप्राप्तिरानंदः ॥ दुःखप्रशमनं ॥ इमं लब्ध
 स्थिरीकरणं कृतिः ॥ प्राप्तिकार्यानुमोदनं भाषणं ॥ अदुत्तार्थप्राप्तिरुपग्रहणं ॥ इष्टकार्यदर्शनं पूर्वभावः ॥
 कार्योचोपसंहृतिस्संहारः ॥ शुभशंसनं प्रज्ञास्ति ॥ एवं चेतुःषष्ट्यंगसमन्विताः पंचसंधयः प्रतिपादिताः ॥
 एतेषां षट् प्रयोजनानि संभवन्ति ॥ अविवक्षितार्थप्रतिपादनं ॥ गोप्यार्थगोपनं ॥ प्रकाशयार्थप्रकाशनं ॥
 अभिनयनरागसमृद्धिः ॥ चमत्कारित्वमिति ॥ तत्र सूचनक्रमः ॥ तथोक्तदशरूपके ॥ विष्णुं तत्कालिकाक

स्य प्रवेशां कावतारणैरिति॥ एषां स्वरूपं निरूप्यते॥ चतुर्वर्तिष्यमाणानां निदर्शनं॥ संक्षेपार्थस्तु विष्णुभो
 मध्यपात्रप्रयोजितुः॥ सचद्विविधः शुद्धः संकीर्णश्चेति॥ केवलं सस्तु तत्रायः शुद्धः॥ संस्कृतप्राकृतमि
 श्रः संकीर्णः॥ अथ चूलिका॥ अंतर्गते वनिक्कासंस्थेः चूलिका र्थस्य सूचना॥ यत्र मनः पश्य गतेः पात्रैरर्थः
 सूच्यते सा चूलिका॥ अथांकास्यो॥ अंको तपात्रैरंको स्य पुत्तरां कार्यं सूचना॥ यत्र पूर्वोक्तपात्रैस्ततरां का
 र्यं सूच्यते तदंको स्य॥ अथ प्रवेशकचतुर्वर्तिष्यमाणानां निदर्शनं॥ प्रवेशकस्तु नाशां केनी च पात्रप्र
 योजकाः॥ नीचप्रयुक्तप्रवेशकः स चांशवेनाप्रयुक्तः॥ अथांकावतारणं॥ यत्र स्यादुत्तरां कार्यं पूर्वकार्य
 तु संगतः॥ असूचितां कपात्रतुदं कावतारणं मनः॥ एभिस्तु च सूचयित्वा दृश्यमेकैः प्रदर्शयेत्॥ अत्रां क
 चरूपं निरूप्यते॥ प्रत्यक्षनेत्रचरितो बिंदुयतिपुरस्थितः॥ अंको नाना प्रकारार्थसंविधानसाम्प्रयः
 अथ मुख्यं निरूप्यते॥ सूत्रधारो नदीं ब्रूते मरिषं वा विदूषकं॥ स्वकार्यप्रस्तुता स्ते पीचित्रो म्यायत्तदा मु
 खं॥ प्रस्तावना वा तत्र स्यात्कथोद्घातः प्रवर्तकं॥ प्रयोगातिशयश्चेति शीघ्रं गान्या मुखवस्य हि॥ येषां
 मंगानां स्वरूपं निरूप्यते॥ स्वेति चतुस्रं वाक्यं प्रयं वायत्र सूत्रिणः॥ गृहीत्वा प्रविशेत्पात्रं कथोद्घातो दि
 धेवसः॥ प्रस्तुतमाणा कालस्य गुणवर्णनया सतः॥ प्रविशेत्सूचिं पात्रं यत्र तं स्यात्प्रवर्तकं॥ एवेत्या
 मिसुपक्षेपा सूत्रधारप्रयोगतः॥ पात्रप्रयोगे यत्रायं प्रयोगातिशयो मतः॥ विध्यंगान्या मुखंगत्वा
 दुच्यते तत्र स्वभावतः॥ उरुं स्य कावलगिते प्रपंचत्रिगते उरुं॥ वा केलुधिप्रले गंडमवस्वदितनो
 लिक्के॥ असत्प्रलापव्याहारमृदुवानि त्रयोदश॥ एतेषां स्वरूपं निरूप्यते॥ ग्रंथार्थपदपर्यायमालाक्षणेन

उरुतास्य कृदिविधं॥ जाबलारितमपि द्विविधं॥ अन्यकार्यं कृत्वा नान्यकार्यं कुर्यात्॥ अन्यकार्यप्रसंगान् प्रवृत्त
कार्यसिद्धिः॥ अतस्तन्मिथस्तोत्रं प्रपञ्चपूर्वङ्गे च दीप्तिः साम्यादने कार्यं वृत्तिगतं॥ प्रियसदृशैवाक्यैराप्रिये
र्विलोभनं छलं॥ साक्षात्स्यापि वाक्यस्य निर्वृत्तमानुसन्तिवाक्यैर्लिविधा॥ स्पृष्टवान्योन्यवाक्याधिक्यं
अध्वबलं॥ सहसोदितं॥ प्रस्तुतविरोधिगण्डं॥ रसवशादुक्तान्यथाख्यानमवस्कृदितं॥ सोपहासनिर्मुदायार्थप्र
हेलिकानालिका॥ असंबन्धकथाप्रायः प्रलापः॥ अन्यार्थहास्यलोपकुर्यावचनयाहारः॥ दोषाणां गुणत्व
प्रतिपादनं मृदुवः॥ एतेषां मध्ये यथासंभवं कनिचिदंगानि प्रयोक्तव्यानि॥ अथ दशरूपकानां स्वरूपं नि
रूप्यते॥ सांगैमुखप्रतिमुखगर्भांशपसंहारैः॥ पूर्णप्रवृत्तिरन्येषामाधिकारिकवृत्ततः॥ वीरशृंगारयोरेकः
प्रधानं यत्र वर्ज्यते॥ प्रख्यातनाटकोपेतं नाटकं तदुदाहृतं॥ तत्र नां दीस्वरूपं निरूप्यते॥ अथ तः शब्दतो वापि
मना काव्यार्थसूचनं॥ यत्राष्टभिर्दशभिरष्टादशभिरिव वा॥ द्वाविंशत्यापदेर्वीरिसानां दीति प्रकीर्त्यते॥ अ
थ नाटकादिनृपाणां मादौ विहितं पञ्चनादी सुच्यते॥ किंच रंगप्रसायनं नादीनां दी प्रवेशोपि महेश्वरस्य रंगत्वमा
दौ स्वलुखे जगाम॥ तदंगमुद्दिश्य कृतां तत्पूजां नां दीति तन्नाद्यविदो वदन्ति॥ वेणीसंहारेष्टादशपदानां दी
उन्मत्तएव वेदादशपदानां दी॥ बालरामायणे॥ द्वाविंशतिपदानां दी॥ वैश्विन्नां द्यापदनियमानापेक्षितः॥
कालिदासेन वाक्यार्थः पदत्वेनांगिच्छतः शांतलो अष्टायदीनाद्यनंतरं प्रविष्टेन सूत्रधारेण पुरस्सरभार
त्तेरुया शृंगारश्लोकैः काव्यार्थः सूचनीयः॥ तद्योक्तं दशरूपके॥ रंगप्रसाद्य मधुरैः श्लोकैः काव्यार्थसूचकैः
कृतुं कुम्भिदुपादाय भारतीं वृत्तिमाश्रयेत्॥ इति॥ एषा प्रक्रियानाटकस्यैव मुख्या॥ अथ प्रकरणं॥ उपाधे

नेतिवृत्तेनधीरशंतिप्रधानकं॥ शेषनाटकनुयोगं सवेस्त्रकरणं हितम्॥ **अथभाषः॥** भारतीवृत्तिप्रत्ययस्त्वशौच्य
 सोभाग्यसंस्तवैः॥ मुख्यतेवीरशृंगारोविटेननिपुणोक्तिना॥ कल्पिनेतिवृत्तेनधूर्तचरित्रवर्णनं॥ एकांकोमुख
 निवीहोयत्रमानससंमतः॥ **अथप्रहसनं॥** यत्रसंध्यंगलास्योगवर्णनंभानवत्सलं॥ हास्योरसप्रधानस्याद्रवेल
 हसनंमतं॥ तत्रत्रिविधं॥ शुद्धवेद्यतंसंकीर्णंचेति॥ तत्र॥ शुद्धपाषंडप्रयिचेटवेटीविटाकुलं॥ वेषभाषादिस्वहि
 तंयुद्धहास्यवचोन्वितं॥ **अथविद्वत्॥** कामुकानां वचोवेषैः षंडकंचुकितायसैः॥ प्रहासाभिनयप्रायविद्वत्त
 प्रकीर्यते॥ तदिध्यंगैः समाकीर्णसंकीर्णधूर्तसंकुलं॥ **अथदिग्म॥** यत्रवस्तुप्रसिद्धस्यादृत्तयः कौक्षिकींविना॥ नेता
 तदेवगंधर्वयज्ञयज्ञोमहोरगाः॥ सूतप्रेतपिशुनाद्याः षोडशस्यंतमुदताः॥ हास्यशृंगाररहितारसारोदप्रधा
 नकाः॥ चत्वारोकासंध्ययश्चचत्वारोभवर्जिताः॥ महेंद्रजालसंग्रामसूर्यचंद्रग्रहादयः॥ शेषनाटककसर्व
 सदिग्मःपरिकीर्यते॥ **अथव्यायोगः॥** यत्रस्यातेनिवृत्तस्यादुद्धतोनायकोमतः॥ गभावमशरीरहियादिमवद
 सपोषणं॥ एकवासरकायंचसंख्यायोगोमहर्षणः॥ **अथसमवकारः॥** यत्रामुखनाटकवत्संध्ययोर्मेशवर्जित
 नेतारोद्वादशपृथक्पुलादेवासुरादयः॥ वीरप्रधानाश्चरसाः॥ त्रयोस्तुचक्रमान्॥ वस्तुप्रभावदेवार्थिद्वितास्यु
 कपटास्त्रयः॥ पुरोधरणंश्रदिनिमित्ताविद्वत्प्रयः॥ धर्मार्थकामानुगुण्यास्तिस्रः शृंगारशीतयः॥ प्रथमं
 केपिवद्व्याकथयामत्रयावधिः॥ ध्यानावधिर्द्वितीयंकेनृतीयंकेद्वितीयं॥ असौसमवकारः स्यादिध्यंगैः
 केभिर्द्विजितः॥ **अथवीथी॥** यत्रभानवदंगानांगुप्तिर्वृत्तिसुकेक्षिकी॥ शृंगारोपरिपूर्णत्वात्स्वनीयोतिभयस्तः॥ १५
 उद्यातादीनिचांगानिसवीथीविधिवन्मता॥ **अथकं॥** यत्रेतिवृत्तप्रख्यातप्रधानकृतपारसः॥ स्त्रीणांचित्त

सोवाग्युदं नेतारः प्रावृत्तानराः॥ गानवत्संविद्व्यादिस उस्सृष्टांगसंहितः॥ अथैहामृगः॥ मिश्रैहामृगेवृत्तम्
नुरं कं त्रिसंधिकं॥ मर्यादियौ च नियमान्नायक प्रतिनायकौ॥ धीरोदतः स्त्रियं दिव्यां हर्तुं कामोचकामुक्ता॥ अथ
धंयुद्धमन्योन्यमाभासरसयोस्तयोः॥ एषां प्रक्रियादशात्पंकोत्कृत्यनुसारेणात्रसंगं नाटकं मुदाह्रियते॥
भद्राकोतुकवेदिमागतोरन्योन्यमासेदुषोशैले मेरुहिमाचलप्रभृतिभिर्देवैर्हरिंदादिभिः॥ व्याप्तानूपाश्व
युगेपुरांबुजमुवापश्चात्त्रमेनारिभिः साध्वीभिः शिवयोरपांगसरणीवैवाहिकीपानुवः॥ एषां द्विविंशतिप
दानादी॥ अस्यां विवाहप्रवृत्तयोः शिवयोर्वर्णया सकलनरेन्द्रपरिकरस्य प्रतापत इत्यकाकृती यलक्ष्मीः
प्राप्तिनाटकप्रयोजनरूपा किंचिदर्थशक्त्या संचिता॥ त्रैयानुसिद्धिर्मेहालक्ष्मीजगदृष्टाधुरंधरा॥ विष्णुव
त्सफुरन्माविगतालयतोरणा॥ एषानांदी प्रतापत इराज्यलक्ष्मीमंगलविधिलक्षणा॥ ताद्येते सत्रधारः॥ स
मंतादवीतिवाक्यं॥ कथनासूत्रित एव समनतरोरंगमंगविधिः॥ तथाहि॥ जाविष्णुवति पुरजो सर्वतः शब्
माधुरी॥ संगितोपनिषदिशा वीणाप्रस्ताव इत्यम्॥ एतदंगप्रसाधनं॥ सप्रहर्षं॥ भूभृत्सुतामहादेवो
पितरोयस्य विभ्रतो॥ नरनागावृत्तिश्रीमानुसदेवश्रेयसेस्तुवः॥ जौध्वमवलोक्य चिरादनुकूलनकालेनोप
गतदुर्विननिदिष्टुखानि॥ विह्वला जहंस शोर्विलसन्मित्रमंडलः॥ प्रकरायति सन्मार्गं प्रसेनसिंहर
दागमः॥ काव्याये सूचकाभ्यां क्रतुसमाश्रयणेन संस्कृतत्रायनराश्रितवाग्यवृत्तारूपा सारतीवृत्ति
ता॥ सविनयमुपसृत्य सभाभिमुखं॥ जजलिविधासोमोभुवनभागधेयविवर्तस्य एकेद्विजानगर
पुण्यराशे॥ काकतीयकुलदेवतायास्वयं भूदेवस्य सांबस्य सततमहोत्सवमेवायं नासेदिवोसोविद्वांसः के
लाणवनाशवेदाचार्यस्य पुत्रनत्तिनयदर्वणममाप्तिमत रूपकप्रयोगानुज्ञया परमं नुग्रहीत॥ जाका

शिवं दत्तं किञ्च यं यस्मिन् जगन्मंगलमस्ति वस्तु यस्मै स्वयं भू स्युः ह्यस्य जस्रं ॥ न त्रात्र योर्लोचनयोः पंचाश्रं
 गादकं माविरस्तु इति सहस्रं ॥ अस्मन्मनोरथसंवाद्ये वपरिषदादेशः ॥ यत्र तापतद्वरितानुबंधः सामाजिकं
 मनसि वर्तते ॥ अहो सर्वसुखं तितमनुविधात्राधात्रायतः ॥ सभास्वयं भूपरमेभ्यः स्य प्रतापतदस्य गुणा
 महाधर्माः ॥ अहं चनाश्च तपारदुश्वासुधासु चस्य क्व वेभ्रवाचः ॥ एषा प्रज्ञा सया भिमतत्तपाया भारती
 वृत्ते रंगं प्रवोचना ॥ सविमर्शः ॥ कथमस्मत्प्रेयसी संगीतसारिका चिरायति ॥ प्रविश्य नदी ॥ पुरो वलोक्य सस्य हं
 किं भारं ईएसंबहुमंजिर रवो सभा एविहरंती ए ॥ अहं संगीतसुरं वा वीणादं पण्टपमुहं तुं जति पाओ ॥ एतस्मा
 म्पादने कार्यो जननं पविगतं ॥ प्रस्तावनांगं ॥ उपस्य ॥ इयं स्निग्धा ॥ जाणवे तु कोणिं सोजो मुणुवि
 दीयं तुं ति ॥ सूत्रधारः ॥ यद्देव कर्णल कर्णनाल मधुरं गास्यामि गीतिं क्व वां लस्यं वारुनिरंगदारल सिते
 राविष्कुरिष्यामि यत् ॥ रम्यं यत्तु लरंगमंगलविधिं संपादयिष्याम्यहं प्रागि सुत वतीतदुद्यनिपुणे निव्यदमेव
 खया ॥ एतस्मिन् संहारं वप्रिये वाक्ये रपालं भाउलनं ॥ नदी ॥ समयं ॥ नटसामं गीतं जिक्वा दुविलं बि
 जलं जीव जातु पसावेण उणरुप एण पजो जो उवकुनि ॥ अदु ॥ सूत्रधारः ॥ नवीयमेव निरूपयसि
 ति एत्रिक्वा ददाति ॥ नदी ॥ गृहीत्वा संस्तुतमाश्रित्य वाचयति ॥ नेजमप्यपर्यारयोः ॥ किं किं संबोधनमतं ॥
 किं मां जीवदविषयो विद्यानायक इति प्रका ॥ नदी ॥ समंदस्मित ॥ निगूढं भ्रां घृणसा एदं सोप्राणं परिहाडं
 किं संतं नरे निरुवेद अंजो ॥ स ॥ अयि सुव्यस्तमेतत्प्रतापतदकल्याणमिति प्रतीयत एव ॥ एष निगू
 ढार्थो नालिका ॥ नदी ॥ कंहं कहांणा अंजो महे ॥ जाणवं धन्यामनो हरं सुणा भुअं ॥ पजां वपद
 किं अंकं हं तं सरं णोणा मजा अं बुंदी जादि ॥ स ॥ प्रिये अयतां ॥ तं सृजातं समुदीर्य सोणीर विमिवोद

तां॥ प्रतापत इ इ सारज्या मकरो लाकती मरः॥ अन्यत्र॥ विष्णोर्विशो॥ वीरस्य का क तीयकुले स्थितो॥ अवतार
ममंज्ञात्वा वीररुद्रं प्रवृत्तते॥ नटी॥ लोअणं कं ण जुअलंसागाअहेएणएदणामजुअलं॥ मुक्तिअदि॥
चिरं सनं टविं जाणपटं पं फलिअं॥ जेण लोअमिं गलं काकुइ न्या रिंद चरिअं प्रहं पिं जेण॥ एतन्ना
द्यप्रसंगेन॥ प्रवृत्तकार्यावलगनादवलगितं॥ स्त॥ अहो प्रज्ञासंवा दोधमायुष्मत्या नंदीयं कवीनो
प्रज्ञोत्तरमालिका॥ यथा॥ किं लोके अवसोभाग्यं मंगलश्रवणं सह॥ किं मंगलं प्रतापां कत इत्यवहिता
दुते॥ एतत्प्रज्ञोत्तरमालारूपमुद्धाटयकं॥ नटी॥ अत्र परिजणे संबसंचटी अदि॥ स्त॥ प्रायेत्ययादा
रहदार श्रीनोटपसंपदियं सनः प्रबंधलस्मीरिये वविद नपुणतिस्पृशा॥ एषमियस्तोत्ररूपः प्रपचः
नटी॥ एअरिस उगुणमहं घमिअजावरुद चरेअमं अहिअर॥ तं सतं सकुइणोरसं संरं यसादो॥
स्त॥ आएएवमेव॥ नन्वेषा कवि सारस्योश्चा क्वलिं॥ यथा कुरुणां भारती वत् सकित वदूपा ग्वा चेद्य
किं प्रस्तुतजिहा का कतीरुद्रं नृपतेस्तोत्राय सन्नत्यति॥ ज्ञातं ते विहरनुवाग्मयरससंध्या नट
ध्रुज्जति संगमो लितरं गिणी कलकलारं भद्रियं भावुका॥ एषाअन्योन्यसंज्ञापदपावाक्के क्ली
नटी॥ अंज्ञां ण एअरिसणरं द चरिअण ओखोनं टं वरो होइणवेइ सभसेणवेव इमेपि अअं स्त
किंचित्सासयं॥ आः किमुच्यते॥ निरवधानुविद्यासामग्री कीदृश्याः पुनस्तव गीतयोग्यताया भवि
ष्यति॥ नटी॥ संगीअसारसमं हं ण वो उइं वे लिं जइ॥ अत्रधारण जाणयतं आसे हे दुअं जो॥ एतदप्यो
न्यवाक्याधिक्यान् अधिबलं॥ स्त॥ चिरमवहित एवास्ति॥ नन्वियनुपगम्यते भ्रुवा॥ नटी॥ कत्र

कथं वागनप्रज्ञावचनसंभ्रमोदितमिति गण्यं ॥ नदी ॥ सस्मितं ॥ अथि कथनधोत्तएवत्तरानाद्यविशे
 तिविशेषेन निश्चयति ॥ एतदुक्तं न्यथा योजनरूपमवस्थितं ॥ अथेनं ॥ गगनोत्सुकं तवचेतः ॥ तदा
 रभ्यतसंजीव ॥ नदी ॥ तथोक्तं ॥ लसिसरधंसइमाधवल्लि अभुवंपां जन्तराविप्रं तंति ॥ विप्र
 सति कुबलस्रसिराप्रं पसाहणी कृपा ॥ सु ॥ प्राकृप्यं सरसावेदं गाढा लिंगनसंमदप्रसूर
 गलतं सुधांसि च ॥ भ्रवां करोमि सर्वो गेभ्रोत्रे कामृतवर्षिणी ॥ एषरसवशादसंगतार्थव्याहाररूपा
 सोपहोत ॥ सुनुमराखु एसा अं अं सविगदा ॥ प्रालिङ्गन्यापे सपां पासे हउ ॥ एषां हास्यलोभनकुरणे व्याह
 र ॥ सु ॥ सत्री डारसास्वादेन तरलायेनाद्यंति विपाम्रित ॥ तएवसावुक्ता लोके सर्वंति हृदयोलवः ॥ एत
 दोषस्यागुणत्वापामृदवं ॥ नदी ॥ अं अं अणंतरकुराणि जिगीतये दु ॥ नन्विबमिदानीं सभापतिस्वयं
 कुरुपभोज्यते ॥ सर्वो गिणसर्वमंगलालं कृताकृते ॥ इदमहिमाभाति विष्णुनुग्रहकृतिपा ॥ ने
 पथ्योभोभोसत्यंसत्यं ॥ सर्वो गिणसर्वमंगलालं कृतिरेवायं वारुदइति ॥ सु ॥ सहर्षं ॥ कथमुपकातमेवा
 स्महाभ्यानुगुण्येन प्रस्तुतस्यानुगुणं कुशलेः कुशिलवै ॥ यतः ॥ काकतीयगुणवर्णनायोपगतयोर्वै
 तालिकयोर्वचनमिबोयसिप्यते ॥ अथं कथोदातः ॥ इदमेवगुणवर्णनात्प्रवृत्तकम् ॥ कथमेतौ वै
 तालिकावीतएवाभिवर्त्तते ॥ एषोयमिति प्रतिज्ञेपात्प्रयोगातिशयः ॥ प्रस्तारनो गं ॥ नदी ॥ वागम
 प्यनंतरकुरणी वायसज्जिसवावइति निष्क्रांतो इति समग्रांगता प्रस्तावना ॥ ततः प्रविशतः काविकृत्यक १७
 मूलो वै तालिको प्रथमा ॥ सहर्षं ॥ योयं जातस्त्रिलोकी प्रथितसुचरितः काकतीयान्वयोयस्मेभ्रेयोस्य
 जलं वितरति भगवान् देवदेव स्वयं च ॥ यस्याशा सर्वपृथ्वी पतिमकुटमणिमेणि केली वयस्यासौ

येनपालमोक्षिर्जपतिगुणमहोरुद्रदेवोनरेन्द्रः॥ स्वयंभूदेवत्रयोवितरणरूपबीजस्यासादुपसेपांगं॥ द्वि॥ यो
 रुद्रोरजताचलस्थितिमगादधोगनारीपुरासायं संप्रतिकाकृतीश्वरकुले सवांगनरिस्थितः॥ स्थानेयद्विष
 माचलोवनकुलगामात्रेणसस्मीकृता-यासखेरिपुराणिचित्रममुनाखड्गोविषंधार्यते॥ प्रथमः॥ सखेसाधुस
 मर्षितः॥ अन्यथाकथनस्मैमहाराजायस्वप्नेकुलगुरुसादृश्यंस्वयंभूदेवस्तादृशीश्रेयससंग्रहकारिकामुप
 दिष्टवान्॥ स्वयंभूदेवप्रसादरूपस्यबीजस्यबद्धकारणान्परिकूरः॥ द्वितीयः॥ सविमर्शश्रेयः॥ कथमवगते
 राजरहस्यं॥ वयस्येनप्रथमः॥ सखेकस्यवानविदितमिदं॥ यत्सर्वस्मिन्नपिनिजनगरेमहोत्सवमादिशतार
 दनरश्वरेणकुलदेवतायास्वप्नोपदिष्टाप्रसादविशेषाप्रख्याप्यतएव॥ कुलदेवताप्रसादरूपबीजस्य
 प्रख्यापनेननिष्पत्तेःपरिग्रासःद्वितीयः॥ अहोनिरंतरप्रसादोमुखतादेवस्य॥ यथाकाकृतीयप्रसवे
 पुत्रेयान्स्पृशतरोत्तरमनुबध्यते॥ बीजस्यश्रेयोनुबधनगुणाख्यादिलोभनं॥ तदस्मिन्नेवमहोत्स
 वमहोत्सवमंडलारवंडलंचलमराएदमुपभोग्यितुमयमेवाक्सरः॥ तदेहिराजकुलंप्रविशवःप्रथ
 मः॥ वयस्यसोप्रतंपुरोधःप्रमुखानमायुचक्षान्अपिपुरस्करसुकल्याणस्वप्नक्रममीमांसमानोनर
 पतिरभ्यंतरास्थानीमधिनिष्ठति॥ तदावामपितावदोतागचस्पथावसरंप्रयतिष्यावहेइतिपरिहृत्य
 निष्प्रोते॥ अथमहद्विष्कंभ॥ ततःप्रविशतिथयानिदिष्टोराज्ञाचामरग्राहिणीव॥ राजा॥ सहस्रान्तिश
 यं॥ अहोप्रसादातिशयःपरमेश्वरस्य॥ सोमाकर्णनिजनतदध्वजयतिश्रीकाकृतीयान्वययातिप्रत्युमु
 पेतिसांप्रतममीषमासुविश्वंभरा॥ जस्माभिर्निजदोःप्रसूतिमधुनाध्यामजोमन्यतेयत्कृतेयम्
 पादिशानुकुलपतिदेवःस्वयंभूस्वयं॥ पुरोधसः॥ महाराजबादृशाएवपरमहृतितादृगमहिन्तादेवस्यहि

तोपदेशान्। अथवा किमत्राभिनवं॥ पुत्राणां हि तोपदेशोऽविकारपितुरेव॥ यदोस्यं कथयति तदिदः सेवोमाचे
 ति निर्दिष्टा सोमाचेति पृथगगान्॥ तव माता शिवः सा सा देवो गणपतिः पिता॥ एवमेवेतत्॥ कथमन्यथा
 म्वरप्रसादारते निसंकुशं स्त्रीयति विदोषस्य लोकाधिपस्य॥ एवममानुषं भुनागणपतिमगाराजेन्यनर
 स्थानुभवमहिम्नसं दृशमत्र पुपइति व्यवहारः कृतः॥ तदनुगुणा चरुदइति समारम्भा॥ पुरोधसस्य
 कोलुकां॥ श्रीदृशो देवस्य स्वप्नपरिपाटी॥ राजा सादर इदं निवेद्यते॥ कदाचित् कस्याणो रजनी समये स्नाने वदनं
 पुरः प्रादुर्भूतं सपुवति वपुः साक्षिजटिलं॥ स्त्रवंति चेदाभ्यां महितमकुटं वीस्य विनयिस्वयं भूदेवो सावहमि
 ति हसोऽखानममजं॥ अनन्तरं स्वप्न एव॥ वपुषा हनमस्मत्पुस्तुवनं स्रुतयगिरा॥ स्वामिने वाक् कृती दानां
 रत्नासनमुपादरं॥ नामरग्राहिणी॥ अहो देवस्य प्रणसप्रण॥ जे सि वि ए ए वि कुलसमिणो समाराह सं॥ पु
 रोधसः विमुच्यते प्राविष्ट सत्कयः॥ अवलुखयं भूदेव वाक् कृतीयनरदेवाः॥ तत्तस्ततः॥ राजा॥ पाप्यादिरस्था
 न दूतस्य पूर्णकुंभस्य तथैः परिकल्प्य पाद्यं॥ प्रती दुसारेर्मणिभिः किलासं मपूजयं देव तमस्मदीयं॥ अ
 थव॥ विदुः स्वयं भूदेवः शुचिस्नितांगिरं स्ववामाद् वधूपलालितो॥ स्पृशानु कूरेणाभयदानमालिना
 कृतो जालिनां विनयानतानां॥ यत्किल॥ उन्मस्तकेर्मध्यमलोकसाग्येस्तयो विमोघे रनचेः पृथिव्याः स
 म्यकपलैः सत्वरितैः प्रजानां प्रतापरुद्रस्य मितावतीर्णाः॥ वसुकावतीयकुलप्रदीपस्वीकृतपुत्रसावे
 न दौहित्रे प्राज्जमास्तया॥ प्रस्मिन्निधे हि धोरेयगुवधुक् धुराभिमां॥ पुरोधसमोदं॥ महाराज काक
 तीयकुलयोगसेनदत्तेण दासायणी पतिना सा सा देवमादिष्टं॥ तवाप्ययमेव मनोरथः॥ प्रियं कुरु
 यं महोत्सवः सर्वप्रकृतीनां॥ तदा रोहनु प्रागति सृष्ट्यो वराज्य प्रतापरुद्रस्य पुत्रशेखरे सावरमेखला॥ इयं १८

प्रजो जननिर्धारणद्वयायुक्तिः॥ ततः राजा तद्वचनमाकर्णयति॥ निर्भरहर्षविक्रस्वरलोपनामेदिन्यपि देवस्य पा
र्श्वदृष्टा॥ च॥ महाराज्यं सहि त्र अत्र अण वं दे भा णा एव सु धरा ए उ इ रो र व अ दुरि स वि भा वो॥ एष स्वयं भू दे
व वचनकर्णनेन मेदिन्याः सुखारामप्राप्तिः राजा॥ का कृतीयकुलश्रेयास्वा देव एव प्रमाणा मिति॥ तस्या
ज्ञापयादिरसिधुता॥ देवोपि सप्रसादातिद्विषामलोभ्यां तोर्हितो भूतः॥ इदं मेदिनी प्राप्तिहेतो भूतः॥ इदं
मेदिनी प्राप्तिहेतो बीजस्य स्वयं भू देवस्योपदेशां गी करणात् समाधानं मंत्रिणः विश्वप्रियं करस्वप्नप्रत्ययः॥
का कृतीयनरेश्वरवृद्धोचितमाचरणमनुवर्त्तमानस्य नगरनिवासमेव मुख्यं॥ तथा कुलधुरंधरस्य वीर
तदस्य विश्वरक्षा समवापरिस्वे राजाधुराविश्रान्तिरिति च विषादहर्षयोः सामानं स्पृशेत् सत्माकं॥ मुखदुः
खमाशयः॥ चामरग्राहिणी॥ अत्र कुलामं च मुहेणं वयं वधी वं लक्ष्मण एवं उ वदिदं॥ आश्रयं रूपपरिताषा
वद्धनां राजा॥ अमास्या न्प्रति॥ अयं का कृतीयकुलश्रेयः कल्पलताप्ररोहस्वयं भू देवानुग्रहे सर्वेषाम
विश्रवणमहोत्सवः क्रियतां॥ एष बीजप्रकाशनामुद्देदः॥ मंत्रीयदाज्ञापयति का कृतीयपरमेश्वरः॥ रा
जा॥ किमिदानीं कर्तव्यं॥ पुरो॥ महाराज किमन्यत्सज्जीक्रियतां॥ प्रतापतदस्य राज्याभिषेकसत्कारः॥
एष बीजानुगुणप्रोक्ता हनरूपो जेदः॥ मंत्री॥ दिग्विजयपात्रावशीकृताराज्ञां वर्गेणानीतैस्सकुलती
र्थसलिलैः प्रकाशितस्वयं भू देवप्रसादं महाभिषेकमवदु॥ राजपुत्रः॥ पुरो॥ उचितमनुमंत्रितं मंत्रिभिः
राजा॥ तर्हि जे त्रयात्रासाधनानि सज्जीक्रियतां॥ षड्विधावलानि॥ अहमपि सज्जीभवानि॥ एषा
रं स॥ इदं बीजानुगुणारं स रूपकरणं॥ एवमारं स बीजसंबंधरूपसांगो मुखसंधिः॥ नेपथ्ये वेता

लिका॥ सुखायमाध्यंदिनिसंवा नवनुदेवस्य॥ यदिदानीं॥ लोकालोकगिरिंदु कंदरतमसंदोहदर्पापहंत्यत्तेजः
 पटले कियंति सुवनान्याक्रम्य संक्रीडति॥ इत्यालोकनकौतुकी बक्षिष्यिलः स्वीयाविकारममोभास्वानेष
 समग्रदीप्तिरधुना व्योमा प्रभाते हति॥ अपिच॥ नुदायंति शरं निशाकरकरस्तोमस्त्रिषस्स दुपाद्
 क्रीडं त्योम प्रयादिचंदनलता कुजे भुजंगांगनाः॥ कीर्त्तयन्तु दुर्दीर्घवर्णगस्त्रितां प्रसूप्रधारं सुधां
 वाताहारतया प्रभूतमयशः प्रफालयेत्योनिजं॥ इदानीं खलु॥ जात्रायुक्तीरणा नृभो नोयं चरामो
 दमे दुराद्॥ यतले इति नः सर्वकर्तुमाध्यानि कीर्त्तया॥ राजा॥ प्राकृण्य सर्वोत्प्रति॥ साधयन्तु यं
 ममहिताचरणाय॥ अहमपि ता

अथ गुण निरूपणानंतरं अलंकारानि रूपांते ॥ अलंक्रियते नेति चारुत्वे तु रलंकारः ॥ तथा बो लंका व्यप्रकारोऽप्यकुर्वन्ति
लंसंतं घोगादरेण संश्रिताः ॥ हारादिवदलंकारास्ते नु प्राप्ते पमादयः इति ॥ यथा करचरणद्यवयवगतैर्वलघनपुरादि
भिस्तदलंकारतया प्रसिद्धैरवयवैर्वालंक्रियते ॥ तथा शब्दावयववंगतानुप्रायाप्रयासोपमादिभिस्तदलंकारतया प्रसि
द्धैस्तदवयवविभूतं काव्यमुपस्क्रियते ॥ आश्रयाश्रयिभावेनालंकार्यालंकारभावो लो कवत्काव्ये सम्मतः ॥ चारुत्वे तु वेपि
गुणानामालंकरणानां चाश्रयत्वे दाद्वेदव्यपदेशः ॥ घटनाश्रया गुणानां श्रया गुणाः शब्दार्थाश्रया अलंकाराः ॥ तत्र प्र
थमं शब्दार्थगतत्वेन त्रैविध्यमलंकारव्याप्त्यर्थं ॥ अथालंकाराणां चानुर्विध्यं ॥ केचि स्रतीयमाणा वस्तवः ॥ केचि स्रतीय
मानौपम्याः ॥ केचि स्रतीयमाणा रसभावादयः ॥ केचि स्फुट्याः ॥ केचि प्रतीयमाना इति ॥ समस्तोक्तिपथा यो तस्यो स्य
व्याजस्तस्युपमेयोपमानाः न्वयातिव्याधौ तिपरिकरा प्रस्तुतप्रसंगानुत्पत्तिनिमित्तविशेषोक्तिषु प्रतीयमानं वस्तु काये
पस्कारतामुपधाति ॥ रूपकपरिणाससंदेहभ्रांतिमदुल्लेखापहवोस्ते सा स्मरणानुस्ययोगिता दीपकप्रतिपत्तयस्तु प
मादृष्टा तास होति व्यतिरेकनिदर्शनाशुषे चोपम्यगम्यते ॥ रसवत्प्रेयजो नस्त्विसमाहितभावादयभावसंबन्धि
भावसंबलतासुरसभावादिसुज्यते ॥ उपमाविलोक्यार्थान्तरन्यासाविरोधविभावनोत्पत्तिनिमित्तविशेषोक्तिविषम
समविचित्रकाव्योन्योन्यकारणमालैकावलीव्याघातमालादीपककाव्यलिङ्गानुमानसारयथासंख्यायापत्तिप
थायपरिवृत्तिपरिसंख्याविकल्पसमुच्चयसमाधिप्रत्यनीकप्रतीयविशेषमीलनसामान्यासंगतितदुपगतदुप
व्याजोक्तिवर्णोक्तिस्वभावोक्तिभाविषोवालेषु सदयहृदयाहादिस्फुटं प्रतीयमानं नास्ति ॥ रूपकसंदेहपरिमोषाभ्रां
तिमदुल्लेखापहवानामभेदप्रधानसाधर्म्यनिबन्धनत्वं दीपकानुस्ययोगितानिदर्शिता दृष्टान्तप्रतिवस्तूपमासमस्तो
क्तिप्रतीयव्यतिरेकात्तेदप्रधानसाधर्म्यनिबन्धनाः ॥ उपमानान्वयोपमेयोपमास्मरणानां भेदात्तेदसाधारणसा

धर्म्यमूलता उत्प्रे सातिशयोक्तिः जाभ्य वसाय मूले विभावनाविशेषोक्तिविचित्रसंगत्यन्योन्या १० धातनहुण
 भाविक विशेषाणां विरोधमूलता। यथासख्यपरिसर्याद्यां पत्तिविकल्पसमुच्चयानां वाक्यन्यायमूलता॥ परिवृत्ति
 प्रत्यनीकतदुणसमाधि समस्वसावोत्पुदानविनोक्त यो लोक व्यवहारमूलाः॥ कार्यलिंगानुमानार्थोत्तरन्यासास्त
 केन्यायमूलाः॥ कारणमालैकावलीमालादीपकेसराष्ट्रखला न्यायमूलाः॥ व्याजोक्तिवक्रोक्तिमूलनानिनिनृव
 मूलानि॥ समासोक्तिपरिवृत्तिविशेषेण वैचित्र्यमूलौ॥ अत्रालंकाराणां परस्परवैलक्षण्यनिरूप्यते॥ आरोपग
 मत्वेपि आरोपमानस्य प्रकृतोपयोगाभ्यां परिणामरूपकयोर्वैलक्षण्यं॥ आरोपविषयस्यारोप्यमाणरूपसंज्ञा
 संभवाभ्यामुल्लेखरूपकयोर्भेदः॥ आरोपविषयस्यसंदेहोत्पन्नपदुवेः संदेहभ्रान्तिमदपदुत्तीनां परस्परसंदेहः॥
 साधर्म्यमूलत्वेपितुल्ययोगितादीपकनिदर्शनन्यतिरेकदृष्टांतेभ्यः साधर्म्यवाच्यतादुपमानानन्वयोपमा
 भिद्यते॥ साधारणधर्मस्य वाच्यत्वगम्यत्वाभ्यामुपमेयोपमानत्रतिवस्तुपमयोर्भेदः॥ वस्तुप्रतिवस्तुबिंबप्रतिबिंब
 सावाभ्यां प्रतिवस्तुपमादृष्टान्तयोर्भेदः॥ प्रस्तुताप्रस्तुतानां व्यस्तसमस्ताभ्यां तुल्ययोगितादीपकयोर्भेदः॥ उपमा
 नस्यप्रसिद्धत्वं प्रसिद्धत्वाभ्यामुपमेयोपमयोर्भेदः॥ अर्थसाम्यशब्दसाम्याभ्यामुपमाभेदयोर्भेदः॥ उपमानोपमे
 यस्यप्रयोगयोगपद्याभ्यामुपमेयोपमान्वयोर्भेदः॥ अप्रस्तुतस्य वाच्यत्वगम्यत्वाभ्यां प्रस्तुतप्रसंशासमासो
 त्तयोर्भेदः॥ वाच्यव्यंग्योरुभयोः प्रस्तुतत्वेपर्ययोक्तिः॥ वाच्यस्याप्रस्तुतत्वे प्रस्तुतप्रसंशा वाच्यपसधर्मता
 अभावात्काव्यलिंगस्यानुमानाद्भेदः॥ साधारणगुणयोगान्नेदानुपलब्धौ सामान्यमुल्लेखगुणयोग्यान्
 नगुणविशेषानेप्रोलनं॥ अन्यव्यवच्छेदेनासुखभावात्तदुणालंकारस्यपरिसर्यातोर्भेदः॥ काव्यतालीयतयाकार्य
 साधनेकारणान्तरोपनिजातेसमाधिः॥ अहमहमिकयोर्कार्यसाधनेबहूनां कारणानामुद्यमेद्वितीयसमुच्चयः॥

साव

निहवस्यवा मत्वगम्यराभ्यामपनृतिव्याजस्तु योर्भेदः॥ अन्येषां भेदस्य एव॥ यद्यपि व्याजो द्वितीयो न ताभ्योऽप्युक्तं
विस्मृत्य मस्ति तथापि प्रविबक्षितत्वात् न तादृशमूलेषु गुणानां॥ अथा लंकारस्वरूपविभागानंतरं शब्दार्थयोर्म
ध्ये शब्दस्य प्रतीत्यनंतरं गत्वा सद्यः मशब्दलंकारानि नृप्यते॥ सवेदव्यवधानेन ह्योर्व्यंजनयुग्मयोः॥ प्रावृत्ति
र्यत्र संबुधैश्चोक्तानुप्रास इष्यते॥ यत्राव्यवहितयोर्व्यंजनयुग्मयोः पौनरुक्त्यंतत्र छेदानुप्रासः॥ यथा॥ भन
होमहीविभवेबलेसेमंकरेकरे॥ राजन्यजन्यविजयीराजाराजद्रुणोदयः॥ एकदिप्रभृत्तीनां नुव्यजनानां
यदा भवेत्॥ पुनरुक्तिसौ नाम च स नुप्रास इष्यते॥ यथा॥ रेरे सुदं मेहीक्षितः सणमितः श्रीकाकृतिस्मापते॥ वि
संभ्वजनीदुरीष्यसुभटाः प्रोक्षितकोसेयकैः॥ योस्येध्वेयदिलस्यमस्यमदकात्तानपक्षोवृथास्माभृत्
सकृत्तरुनिकरात्तत्रात्तरसाकुतः॥ यमकं पौनरुक्त्येन स्वनयं जनयुग्मयोः॥ सेकानुप्रासे च स नुप्रास
चस्वरपौनरुक्त्यमानुषांगिकं॥ यमके नुसस्वरयोर्व्यंजनसमुदाययोरावृत्तिः॥ तस्यादिसेध्यागतत्वेन बहवो
भेदाः॥ अत्रादिस्मात्तत्रादृशयते॥ प्रतापकाकृती इत्यमहामहिमतेजसः॥ यत्रार्थासमुत्वे किंचिद्भासते
पुनरुक्तवत्॥ पुनरुक्तं वदाभासोलंकारः ससतांमतः॥ यत्रार्थः पुनरुक्तवदाभासते॥ वयवेलायामन्यथा
सर्वतिसपुनरुक्तवदाभासोलंकारः॥ अर्थोलंकारत्वेप्यस्य शब्दपौनरुक्त्याभितत्वाच्छब्दालंकारप्रस्तावे लक्ष
णं कृतं॥ यथा॥ जिहुरिंदित्तिपुजां श्रीपतिः पुरुषोत्तमः॥ भास्वान्नसूर्यः सूरते जाकाकृतीं दोषिजते॥
अथोभयपौनरुक्त्यालंकारः कथ्यते॥ शब्दार्थयोः पौनरुक्त्यस्य तत्रास्य हेतुवत्॥ सकाव्यतास्य विदंस्त्र
टानुप्रास इष्यते॥ यत्र शब्दार्थयोस्तास्य सौम्यं तदमात्रं न स्वल्पसेदः॥ तत्रोक्तानुप्रासः॥ यथा॥ गुणागुंस्ते ॥

गण्यं ते येरुद्र नृपमाश्रिताः ॥ नीति नीतिरसौ तस्य लक्ष्मीर्लक्ष्मीश्च गीयते ॥ पद्माद्याकारहेतुत्वे वर्णानां चित्रमि
 व्यते ॥ आदिग्रहणाच्चक्रबन्धादयः ॥ तत्राष्टदलपद्मबन्धोपमा ॥ धातस्य सप्तग्रामा निति नितकूनकस्थान
 सत्तासनायायानासत्तासनस्थासुरस्यनुक्रमलाभ्यास्तुज्ञानमाया ॥ यामानलासुसप्त्यासिति पतितित्त
 जातिरकासगेयातेयास्तत्कारतितासुष्टुनिषुपुलितग्रामस्तस्यायताया ॥ चक्रबन्धोपमा ॥ लक्ष्मीचीलितवे
 सवस्यजगतां नायस्यभद्राभ्रयोदिस्वारध्वनिजप्रतापजनितं भावुव्युदायउत ॥ नित्यरुद्रनराधिप
 स्यज्यिनेभातिप्रकाशस्त्रिराजन्पालनमोदितासुनिभुजेयोम्याभ्रतलाधरा ॥ अत्रचक्रेविद्याभाप
 हतिवीरुद्रस्ययश इति प्रतीयते ॥ नामबन्धोपमा ॥ जोजस्यरुद्रदेवे विभवति महिमसाजितान्यप्रतापे
 विद्यावर्षेतेतप्युरुहरेतंविश्वविस्तारभाजी ॥ वैरीवानाभजंतेवनमतिमालितस्यातयोदेहविध्यावनो
 रध्यन्यपरिस्तिनतिविधेजेतुभिष्यानभाजः ॥ ॥ इति द्वादशसंस्कारप्रकरणं ॥ ॥ अथाचार्यसंस्कारः ॥ सा
 म्यमन्येनवर्णस्यवाच्यवेदेकदोपमा ॥ पत्रस्वतस्सिद्धेनस्वतेभिनेनसहृदयसमंतेनाप्रकृतेनसहप्रह
 तस्यधर्मतसादृश्यमेकदावाच्यवेदवतितत्रोपमा ॥ स्वतस्सिद्धेनेनेनननुप्रेसायावृत्तिः ॥ नुप्रेसा
 यामप्रसिद्धोपमानचसप्तवात् ॥ स्वतस्सिद्धेनेनेनान्वययावृत्तिः ॥ अन्वयेएकस्यैवोपमानोपमे
 यसात् ॥ समंतेनेनेनान्योनोपमादिद्यावृत्तिः ॥ धर्मतद्रसनेनश्लेषयावृत्तिः ॥ श्लेषेशब्दसास्यमात्रम
 भ्यपगतं नगुणक्रियासाम्यं ॥ अन्येनसाम्यमित्यनेनप्रतीपयावृत्तिः ॥ प्रतीपेउपमेयस्यैवोपमानचक
 न्यनान्प्रकृतेनसहाप्रकृतस्यसादृशं वर्ण्यते एकदासाम्यमित्यनेनोपमेयोपमायावृत्तिः ॥ तत्रोपमा

नोपमेययोरनेकदासाम्यप्रतिपादनं॥ वाच्यमित्यनेन गम्योपम्यस्य रूपकादेव्यवृत्तिः॥ अतः सर्वेभ्यः साधर्म्यमूल्येभ्यो
विलक्षणो यमुपमा॥ सा प्रथमद्विविधा पूर्णालुप्ता चेति॥ उपमानोपमेयसाधारणधर्मसादृश्यप्रतिपादकानां प्रयोगे
पूर्णः॥ एकस्य द्वयोस्त्रयाणां वा द्विलोपे द्विलुप्ता॥ पूर्णद्विविधा श्रोतिजनार्थो चेति॥ सा सा सादृश्यप्रतिपादकानां यद्येवा
दीनां प्रयोगे पूर्णश्रोती॥ धर्मव्यवधानेन सादृश्यप्रतिपादकानां सादृश्यसंकाशानि काशादिशब्दानां प्रयोगे जनार्थो॥ ते
अपि हे समासे तद्धितवाक्यगतत्वेन त्रिविधो॥ एवं पूर्णोपमा षड्वक्त्रा॥ लुप्तोपमा एकोनविंशतिसेदा॥ तेन तु न्यत्रिया
चेद्वृत्तिरिति सदृशार्थे विहितस्य वतेरुपादाने जनार्थो॥ तत्र तस्य च विहितस्य दुर्वाच्ये वतेरुपादाने श्रोती॥ अतएव
सादृश्यार्थे विहितस्य वतेः प्रयोगे धर्मापादानेनान्वयसौ कुर्यादनुकथनानि तद्दिगा श्रोती लुप्तानां स्तिक्लप्यवादि
प्रयोगे वाच्यो वा॥ अथोदाहरणानि॥ पूर्णश्रोती यथा॥ उदा मोघत विन्ने मे वृत्तपुगे वा होय यातेर्यथा त्रेतायां रघु
नायकस्य महितस्या तो सुजाया यथा॥ दोदुः॥ ययुधिष्ठिरस्य विलसच्छो र्ययथा द्वापरे विस्त्रब्धा द्यकलौ त
थे वरमते सोप्यं इभर्तु भुजे॥ अथ समासगा पूर्णश्रोती यथा॥ भास्वानिवो धनुदयादिलभ्वो भद्रासनस्थो
वरः वीररुद्रः॥ उत श्रयंतामं अपुरीजनानां नेत्राब्जजा उपशमय यशोषं॥ अत्र भास्वानिवेति इवेन सह नि
यसमासः॥ तद्दिगा पूर्णश्रोती यथा॥ कूर्मवच्छेषकज्ञो वत्तगिरिवस्तिगमदेह वत्॥ भुजे प्रतापत इत्यधुरि
णो भोति मेदिनी॥ वाक्ये गा पूर्णजनार्थो यथा॥ ते स्तेर्मही लालनसंविधाने स्ते स्तेः प्रजारसण वेभ वेभ्रा॥ सु
तेजसा संप्रतिका कृती यलक्ष्मीपतिर्दाशरथेः समासः॥ समासपूर्णजनार्थो यथा॥ तादृक्पालनसामर्थ्यसंप
दाका कृती श्वरः॥ हरिः॥ दीश्वरसंकाशः शास्तिमध्यमविष्टपः॥ तद्धितगा पूर्णजनार्थो यथा॥ हेमाचलवदो नस्ये
गांभिर्ये स्तीरसिंधुवत्॥ प्रतापे भानुवद्गति वीररुद्रनरे श्वरः॥ अनुकथनार्थं वाक्यगा श्रोती लुप्ता यथा॥

यथासुखादिनिचक्रवाक्योयथाचनोहाररुचोचकोर्थाः॥ यथाप्रसन्नस्तवकेनमर्थस्तथाप्रजाः काकतिवीररुदे॥ अनुक्तधर्मा
समासगाश्रोतुलुप्तायथा॥ प्रतापरुदेवस्यपादपीठोमनारतं॥ आरंभयतिभूपाताः प्राणतादेवतामिव॥ अनुक्तधर्मा
व्यगाश्रोतुलुप्तायथा॥ काकतिधर्मापतेयैत्रप्रस्थानपटहव्यति॥ तुल्यदभौतिनिर्वोषेष्टएवम्वटिमहीमतः॥ अनुक्तधर्मा
समासगाश्रोतुलुप्तायथा॥ शुश्रूषुरेमेकशिलभिधानाचध्वोक्सारसदृशमवेक्ष्य॥ नमतिभूपासुविक्रकतीथएवप्रतिष्ठा
बहुमन्यमानाः॥ अनुक्तधर्मातद्वितगाजयलुप्तायथा॥ प्रतापरुदेवपतेजगन्महिततेजसः॥ कंदर्पकस्यनाकारपश्य
त्यंभ्रपुरंधय॥ अनुक्तधर्मादिक्मक्यचालुप्तायथा॥ दुग्धाणवीयेसुभोधीनकेकासीयतिस्तधरात्र॥ प्रताप
रुदेवस्ययशोवेसध्वैभव॥ अनुक्तधर्मादिशधारक्यचालुप्तायथा॥ कीडादीयतिगोत्रशैलशिखरेस्वस्ता
नसंमयीयतिगोत्रशैलशिखरेस्वास्त्वनसंमयीयतिदीपेष्विषुदीर्घीयतिहरिस्वेकान्तगेहीयति॥ उद्यानी
यनिसीमपर्वततदारण्येषुपर्वचलेप्राप्तादीयतिवीररुदेवपतेः स्फारः प्रतापोदयः॥ अनुक्तधर्मादिक्
र्मणमुल्लायथा॥ पश्यत्यात्मजदर्शमिदममरस्वोतस्विनीसहस्रवीदशंसी॥ रपयोनिध्रियसुहृदुर्गि
रंराजतं॥ लोलादय्यनदर्शमन्यदमलतारादिहारावल्लोदर्शवेलतिवीररुदेवपतेः कीर्तिजगद्व्यापिनी
अनुक्तधर्मादिक्प्रियायथा॥ सुधाप्रपातिहिसतामसताकालकूटति॥ वीररुदेवरेडस्यगुणाजोत्सविज
भित्ता॥ अनुक्तधर्मापमेयेवदिक्कवायथा॥ ज्योत्स्नोयातिसुधीयेतिचंदनीयतिसर्वतः॥ प्रतापरुदेवपतेः
पूर्णाकीर्तिमहोर्मयः॥ अत्रकीर्त्तितस्वरूपमुपमेयं॥ अनुक्तधर्मादिक्कवायथा॥ शोवायतेमहीवोदुक्क्य
शोवायतर्था॥ प्रतापरुदेवोदुदः कालदडायतेदिषा॥ अनुक्तधर्मापमानवाक्यमालुप्तायथा॥ वेदान्योन्यानास्ति
यादि॥ अनुक्तधर्मापमानासमासगा लुप्तायथा॥ वीररुदेवमोराजा नास्तिनान्येवमस्तले॥ यस्यधर्मानुबन्धेन

कलिः दूतयुगी दूतः॥ अनुत्तमोपमानावाक्यगालुप्तायथा॥ लोके वा कतिवीरह इन्द्रपतेस्तद्वामसम्प्रियः
कीर्त्या नैविक्रको मुदीयधवलानुल्यं किंचित्क्वचित्॥ यन्माभुर्यकिञ्चनितक्षतविषाग्नीवां विलोक्या धुना कुण्डलाणि
गनभिनिगितुर्वितनुते नीरप्रमदेः सुता॥ अनुत्तमोपमाना समासगालुप्तायथा॥ प्रतापश्रीतुल्यं किंचिदपिन स
तेन च स वन्तभा वित्रै लोके विमपि जयिनः काकतिविभोः॥ प्रकाशे व्युत्पत्तिर्नवनसरितैर्यद्दिल्लसितैरसूर्ये प
श्यानामवधिभिरपाश्चात्यदृषदां॥ अनुत्तमोपमाने वादिः समासगायथा॥ काकतीं शोरणे भाति भौमसे
न पराक्रमः॥ किंच दुःशासनाः सर्वे यस्य प्रसुधिपार्थिवः॥ एवं से दोतरं यथा सप्तबमुदाहार्यं॥ एकस्ये
वोपमानोपमेयत्वेन न्वयो मतः यत्र द्वितीयस ब्रह्मकारि निवृत्त्यर्थमेकस्ये वोपमानोपमेयभावो निबध्य
ते॥ सावनन्वया लंकारः॥ सन्तुलो के सुवर्णादिरत्ना करसुधावराः॥ तथा वीरह दोय वीरह इन्द्रवस्त्वय॥
पर्याये पादयोस्तस्मिन्नुपमेयोपमानता॥ तस्मिन्नि युपमानोपमेयत्वप्रत्यवमर्शः॥ धर्मो र्य इव पूर्णश्रीर्यो
धर्म इव स्थितः॥ कामस्ताविव तौ काम इव तद्रुरेश्वरे॥ सदृशानुसवाद न्यस्मृति स्मरणमुच्यते॥ यत्र सदृश
पदार्थादनुभवने सदृशवस्त्वंतरपरा मङ्गजायते तत्र स्मरणालंकारः॥ यथा॥ रात्रा प्रतापरुद्रेण पालि
लेयवसुंधरा॥ हरिश्चंद्रनगादीना प्राच्या स्मरति भुज्जा॥ अत्र नलननुषादि प्रकीणतया प्रतापरुद्र
रहितार प्राप्तवसा मेदिन्या पूर्वराजस्मरणं॥ से दासे दसाधारणधर्म निबन्धनालंकारा दीयिताः॥
सप्रसारोपगर्भा लंकार प्रस्तावस्तत्रापि प्राधान्या लघुमंदूपक निरूप्यते॥ आरोपविषयस्य स्याद
तिरोहितचे रूपिणः॥ उपरंजकृतारोप्यमाणं तद्रूपकं मतं॥ अत्र आरोपविषयइत्यनेनाध्यवसायमर्न

स्योत्प्रेक्षादेरनारोपमूलानामुपमानादीनां च व्यावृत्तिः। अतिरोहितरूपिणश्च नेन संदेहो भ्रांतिमदपद्रुतीनां
 व्यावृत्तिः संदेहालंकारविषयस्य संदिह्यमानतयातिरोधाने। भ्रांतिमदलंकारे भ्रांतिविषयतिरोधाने। अप
 नुसलंकारे अपनूनारोपविषयतिरोधाने। उपरंजकमित्यनेन परिणामालंकारव्यावृत्तिः। परिणामे आरो
 पमाणस्य प्रवृत्तौ पयोगित्वानान्वयोनप्रवृत्तौ परंजकत्वेनातस्सर्वेभ्यः सादृश्यमूलैभ्यो विलक्षणं रूपकं
 तत्र प्रथमत्रैविध्यं। सावयवनिरवयवपरंपरिते चेति। सावयववद्विविधं समस्तवस्तुविषयमेकदेशविव
 र्तिचेति। निरवयववद्विविधं। केवलमात्रारूपं चेति। परंपरितस्यपि श्लिष्टताश्लिष्टतानिबन्धनत्वेन द्वे वि
 ध्येन योरपि प्रत्येकं केवलमात्रारूपतया चातुर्विध्यं। एवमष्टविधो रूपकालंकारः। अथोदाहरणानि।
 यत्रावयवानामवयविनः प्रसामस्येन निरूपणं निबध्यते तत्समस्तवस्तुविषयं रूपकं। यथा। या
 त्राप्राचुरवीररुद्रनृपतेर्निस्साणधाराधरेवैरिस्मापतिगवपर्वतमिदं सीमं मुदुर्गं वर्ति। इन्द्रस्त्रीनम्यता
 म्बुचक्षुरसंज्ञाता यथासुवयो बर्धने हरिदत्तरेषु जगदानंदा यशःकुंदला। यत्रावयवनिरूपण
 दवयविनो निरूपणं गम्यते। तदेकदेशविवर्तिरूपकं। यथा। प्रसाधिताशा विवया तराळः शोभाकरः
 काकतिवीररुद्रः। विदुस्वरैर्वसनयान्त्रिलोको गुणप्रसूनेः सुरभीकरोति। अत्रवयवानां गुणानां प्रसूनेर्नि
 र्णयनिरूपणेन नृपतेः कल्पशाखित्वं निरूप्यते तस्मादेकदेशविवर्तिः। यत्रवयवनिरूपणमात्रेकसंरभवि
 र्णसस्ता निरवयवरूपकं। अवयवनिरूपणमात्रेपि तथैव। तत्र केवलं यथा। यात्रारसकितं समाणसु
 नटप्रसूतिं सामेति ते निस्वानध्वनिभिः स्फुटं प्रतिदलदोदकटाहंतैः। नोपयोगेयवाच्यात्वात् परिणामो
 तर्भावः। विषयो विषयीयत्र सादृस्यात्कुतिसंमतान्। संदेहोचरो स्यातां सचेतालंकारेति स्तथा। भुद्धानि

सचेतालं प्रति स्तथा मुनिमः १

यगर्भानि श्रयोता चेति स्तं देहमात्रपर्यवसायिनी मुद्रायथा विमेष न वमो हरि त पतिरमंद संपसुदं विमेष दशा
मः प्रजापतिरपूर्वसर्गक्रमः ॥ विमेष हरि रवरे दुरण चंचुरे द्वादश श्रिरादिति विमेष ते जगती वीरुदोजनेः
निमेष यगर्भायथा ॥ कालाहिः विमेष मृणाल मृदुलं सोगं सधत्ते पुनः ॥ कालभ भ्रुकुटिरिष किं नु मुख एवो ज
ज्ज्मते सा पुनः कालो गान लभी मपदतिर सो विंसा पुनर्भयते वाते नेमि विवृल्यते प्रतिभटे रुद्रस्य क्रौंचे पक्
निमेष पर्यवसानायथा ॥ विवृल्य दुममं जरी स्रज इमे किं वाय शोरा श्राये स्वर्धे नोर यवा विमुज्वलतरा भिंता
मणे स्फूर्त्तया ॥ विंवा सिद्ध मय भिरमिति व्यामिष्य निमिष्यते संतः काकति वीर रुद्र नृपतेः स्मरा कुरा सा इति ॥
ये विस्मयत सा दृश्यादिष्वये विदितास्तु नि ॥ आरोप्यमानानुभवो यत्र सभाति सन्मतः ॥ यथा ॥ काकतीय वि
जोः कीर्तिर्विभवे व्यापरोदसी ॥ दिवा च चेदि का बुध्या च कोरयाति च तये ॥ निषिद्ध विषये साम्या दन्यारोपे ह्यप
नुतिः ॥ तस्यास्त्रे विध्य ॥ अपनु सारोपः ॥ आरोपापनुतिः ॥ उददिश्वै रस स्युत्प्रतिपादनं च ॥ आद्य इय
स्योदाहरणो ॥ उदुल म्रनुरण शो कुल कुलो नाय च म्रद्वरो नेतुं दुमिगर्जितं त्रिपुरजितु ल्यात दकारव ॥ इ
त्यं रुद्र नेद वाटिषु म हाभारा वन मृती भवच्छेघा शोषे पण सुविस्मित मध्य त्रस्त दिग्गो दोरपि ॥ उलदिश्व
वै रस स्युत्प्रतिपादनं यथा ॥ सर्वा काकति वीर रुद्र धरणी नाथ छले न सिति पातं मध्य मध्यम लोकपाल
पदवी प्राप्तुः स्वयं भः पीतुः ॥ नेचं चेदिष मावलोक न कलामात्रेण भस्मी हृतैर्जातं वैदिपुरैः कथं कथम
वा इते च भृहपौ ॥ अथ योग सचि सैषै रल्लेखन मनै कथा ॥ गृहितृभेदादेकस्य स उल्लेख सतां मृतः ॥
रुच्यर्थयोगाभ्यां यथा ॥ लूस्मी निवास गृहमि सैखिलाने रं दासो योति भूमि रक्ते रिसुरि वीरवर्गाः ॥ विप्रवि
लासपदवी तिबल ध्वजो श्री काकती इ नगरी मनिशस्तु वति ॥ श्लेषु यथा ॥ उग्र सपत्नेषु गुणेषु सास्वान्नामः प्रसी

सुधेष्टाधिपुत्रेपितेपुमिषुशुचैवमुंचयमनू सीताः काकतिवीररुद्रनृपतेः प्रसुधिनपार्थिवाः॥ अत्रोदसः
कटाहध्वनिरूप्यते॥ मालांनिरवययथा॥ रातामौलिविभूषणखगमलादि कुंजरस्तोत्रयोस्फारचामरसूष
णंधरणिभृच्छृंगेषुगंगासरित्॥ व्योमनसौसवितानमुज्ज्वलतरंमुतांकुलापिभुवः स्फारंकाकतिवीररुद्रयश
साजागर्तिविस्फूर्जितं॥ रुक्मकहेतुपुत्रपरंपरितं॥ रूपकद्वयमात्रमवस्थितत्वादस्यनसमस्तवस्तुवि
षयेन्तर्भावः॥ श्लिष्टकैवलपरंपरितंयथा॥ काकतीयस्यदुग्धाब्धेयशोला महेर्मयः॥ दिक्कलमुद्रजा
तोपाःखेलसुहृषोच्छयाः॥ अश्लिष्टमालापरंपरितंयथा॥ दोराङ्गीविषजिच्चयारिधुवनश्रीमीमहोवा
ययाशौयोभ्रानलकसुयाजचरमायोविद्विवास्तभ्रुवा॥ संहृष्टधरणीविलासद्विलिनीसंवासयश्चाज
गत्वासादागलियाचूपाणलतयाश्रुद्रो नृपः क्रुध्यति॥ आश्लिष्टमालापरंपरितंवेधर्म्यस्सपिसंभवति।
त्रासांधकारमध्यान्हाकैतवालपरात्रसः॥ जयंतिवीररुद्रस्वरणप्रोक्कणकैलयः॥ प्रतापतुद्रदेवस्यमंड
लाप्रविधुंनुदः॥ अखंडविक्रमोदामग्रसतोराजमंडलं॥ श्लिष्टमालारूपपरंपरितंयथा॥ पद्मोष्णसस
हस्रभानुसंघनसमार्गचर्चाबुधः क्षमाभृस्रभिदागतिः कुवलयालंकारकाशश्रीः॥ नियोद्यत्सुमनो
विक्राशसुरभिः कल्याणसंपत्सुरसोणिभृदुवनाश्रयाबुधिरयंश्रीवीररुद्रो नृपः॥ आश्लिष्टकैवलपरंपरि
तंयथा॥ एवमष्टविधस्यसमासवाक्यगतत्वेषोडशनेदाः सन्ति॥ अथपरिणामः॥ आरोप्यमाणनरोपा
विषयास्तयास्तिष्ठते॥ प्रकृतस्योपयोगिस्यापरिणामउदाहृतः॥ आरोप्यमाणंप्रकृतस्योपयोगीसुनेनसर्वा
लंकारव्यावृत्तिः॥ तत्रसामानाधिकरण्यवेद्यधिकरण्यभ्यां द्वैविध्यं॥ सामानाधिकरण्येनपरिणामोपधापि
रमानिक्रमयुखजालेविद्यापुष्पाजलिमचयते॥ फलार्थिनोतदनेरुपावयोवां तसीमानमरिसितीडाः॥ समासोत्पत्तौ
पमाणस्य प्रकृतोपयोगेप्यवाच्यवान्नपरिणामोतर्भावः॥ विषयोविषयैयत्रसादृश्यात्कविसंनानासंदेहगेयोस्यात्

केशुरणेषु श्रीमः लीलासुलक्ष्म्याः पुरुषोत्तमश्चेत्यावसूतेरुद्रं नृपं कवीं दाः ॥ साद्विधिः ॥ विषयिनिगरेण विषयनि
 गरणे च ॥ विषयविषयिनोरन्यतरनिगरणेनास्तेदप्रतिपत्तिरध्यवसायः ॥ साद्विधिः ॥ विषयिनिगरेण विषयनि
 गरणे च ॥ यत्रान्यधर्मसंबंधादन्यत्वेनोपतर्कितं ॥ प्रकृतहिंसवेस्त्राचसामुत्प्रेषाप्रवृत्तते ॥ यत्राप्रकृतक्रिया
 गुणसंबंधादप्रकृतत्वेन प्रकृतस्य सप्ताषनासोत्प्रेषा ॥ साद्विधिवाच्या प्रतीयमाना च ॥ संभावनां प्रतिपा
 दकानां नूनं प्राय इत्येवमादीनां प्रयोगे वाच्या ॥ अप्रयोगे तु प्रतीयमाना ॥ जति क्रियागुण इत्याणां चतुर्णाम
 ध्येवसायविषयत्वे साद्विधिः ॥ प्रत्येकं चतुर्विधा ॥ तेषां भावाभावद्वयतया द्वैविध्ये अष्टविधा ॥ अध्यवसाय
 स्य गुणनिमित्तत्वेन क्रियानिमित्तत्वेन द्वैविध्ये प्रत्येकं षोडश प्रकाराः ॥ निमित्तस्य वाच्यात्वगभ्युत्थाभ्यां द्वैविध्यं ॥
 वाच्योत्प्रेषायामेव प्रतीयोत्प्रेषायामिवाद्यनुपादाने निमित्तस्य चाप्रयोगे उत्प्रेषायानिरवलंबनत्वापात्तात् ॥
 तथा जात्यादीनां स्वरूपेण हेतुरूपेण फलरूपेण चाध्यवसायविषयत्वेन द्वैविध्यायां वाच्योत्प्रेषायामपि हेतुप्र
 लयोत्प्रेषा विषयत्वेन निमित्तस्योपादानमेव ॥ तथा हि साध्यऽनुपाले साधननिर्देशो नान्वयपुञ्जातिः ॥ तथा
 साधनेऽनुपाले साध्यत्वेन निर्देशोपि तयोर्न्यायेन निमित्तत्वाहेतुत्वे साध्या फलनिमित्तं ॥ तस्यानुपादानेक
 यंतस्मृतिफलत्वेन घटते ॥ यथा ॥ प्रतापसुद्रुपतेरपारे कीर्त्तिसागरे ॥ मग्नादुरितदुःकीर्त्तिसंगादिवज्रग
 त्रयी ॥ अत्रोत्प्रेषानिमित्तस्य मज्जनस्यानुपादाने संगादिति हेतुत्वे सान्नोभामावहति जयणीवासपदस्य
 विद्राशये च भानुमान् प्रतिबिंबमिषात्खड्गान् प्रविशत्यभ्रभूमजः ॥ इत्युत्प्रेषानिमित्तस्य भानुमतः प्रवेश
 स्यानुपादानजयश्रीकमलविद्रासायेति फलोत्प्रेषणमसमीचीनं ॥ अतस्त्वेवोत्प्रेषामेव निमित्तस्योपादाना
 नुपादानाभ्यां द्वैविध्यं ॥ अतश्चेत्यवाच्योत्प्रेषायामेव दृग्गणना ॥ उपान्तगुणनिमित्तजतिसावस्वदुत्प्रेषा उ

[illegible]

रवर्गः॥ इति जात्यभावः॥ अनुपात्तनिमित्तजात्यभावोऽप्येसायथा॥ दिशोऽप्येव प्रथितमहसोऽप्येव प्र
स्थानोऽप्येव कुरितुरगसं महजनिहं॥ रजः कुरितुरगसं महजनिहं॥ रजः कुरितुरगसं महजनिहं॥
विधत्तेदिनमणीन्॥ अत्रासूयातमिति जात्यभावः॥ जातिहेतुः सायथा॥ उदाररीत्याभुज्या प्रतापत इत्य
विश्वेकधुरंधरस्य॥ विश्वेभराकोमलशय्ययेव विस्मारितांगान्त्रमहो ध्रुवस्य॥ अत्रासूयायेति जातिहेतुः॥ जा
त्यभावहेतुः सायथा॥ अमेरकल्पवृक्षत्वादिववाताविचिंतयन्॥ सृष्ट्याकाकृतिः॥ कविशस्यागवेभवं॥ अत्र
कल्पवृक्षत्वादिति जात्यभावहेतुः॥ उपात्तगुणनिमित्तजातिफलोऽप्येसायथा॥ नूनं विश्वं भराधारस्तनीम
वितुर्कैवलं माययो॥ वीररुद्र इवे इत्यसुजावाजा नुलंबिनौ॥ अथस्तनीमवितुर्मिति जातेः फलत्वं॥ उपस्त
क्रियानिमित्तजात्यभावफलोऽप्येसायथा॥ पश्चनवध्यानालोऽप्येसायथा॥ प्रायेणानुवत्त्वा
यनृपवृत्तिसमाश्रिताः॥ अत्रासूयातमिति जात्यभावस्य फलत्वं॥ उपात्तगुणनिमित्तक्रियानुपोऽप्येसायथा॥
श्रीकृत्ता इत्यपतेदिषु हगुनानां स्वासोर्भिभिः सुपदिमर्गितांतरालाः॥ तासां निवासविषये दूतत्वं बानां
प्रसूतराणि ददतीव मरो वनाताः॥ उपात्तक्रियानिमित्तक्रियासावत्पुत्रोऽप्येसायथा॥ विभुत्वे सति कृत्तिसि
तो देवनसीमापि कुरितुरगसं महजनिहं॥ चिकुरे पुर्वि कृत्तिसि तो देवनसीमापि कुरितुरगसं महजनिहं॥
भावः॥ उपात्तक्रियानिमित्तक्रियाहेतुः सायथा॥ उपात्तक्रियानिमित्तक्रियाफलोऽप्येसायथा॥ दंभोऽपि
संरभमहाजिगोपः॥ प्रस्थानभेरीनिनदो अभर्तुः॥ वनारिवावेषु मरानिवर्गा नृविशहते शोऽप्येसायथा॥
णि॥ उपात्तक्रियासावत्पुत्रोऽप्येसायथा॥ सोमाद्रिबुजेषु विहारभाजसिद्धागणा कल्पितचंद्रिकाया नृ
श्रीवीररुद्रस्य यशो विलासानुगायसं सृष्टु मिवाधकारे॥ अत्र संसृष्टुमिति क्रियाभावस्य फलत्वं॥ अत्र

सा॥

पातनिमित्तगुणस्वरूपोऽयं यथा॥ चकास्ति काकतींद्रस्य क्रिया लोके न विभ्रमः॥ प्रकृतिस्वपि सर्वासु प्रसाद इव म
र्त्तिमान्॥ उपान्तगुणानि नित्तगुणाभावस्य रूपोऽस्येसायथा॥ प्रताप इत्यमहाभषेकपयस्कृतेः शितलि
नारिविभागा॥ प्रशालभारार्त्तपूणिं दग्गदे म्वासानिलेधेव विभातिष्टयी॥ अत्रशो तोषे निगुणाभावः॥
उपासनक्रियानि नित्तगुणहेतुः प्रेसायथा॥ जयश्रियामाश्रयनामुपैति श्रीवीर इत्यरण्ये दूपापाः॥
आयुस्त्विति वैरि महीपतीनां समुत्सुका मर्त्तुमसूयणः॥ अत्रासूययेति गुणस्य हेतुत्वं॥ उपान्तक्रियानि
नित्तगुणानां वहेतुः प्रेसायथा॥ ज्ञाता वयसंप्रति वीर इ नरे दग्गभीरि मगुल्यदभाः॥ इत्यप्रमोददिव
जो वनेषु मालिन्यमंभो निधये भजते॥ अत्र प्रमोदिति गुणाभावस्य हेतुत्वं॥ उपान्तक्रियानि नित्तगुण
पूले प्रेसायथा॥ आदिषां विषयभ्राणां नैर्मल्यार्थमिबोसुका॥ भुजंग्यः काकतींद्रस्य गुणान् गगानुं सुधा
मुप॥ अत्र नैर्मल्यार्थमिति गुणस्य फलत्वं॥ उपान्तक्रियानि नित्तगुणाभावपूले प्रेसायथा॥ अरण्य
वासाजित बांधवा सुमृगी म्रवेरार्थमिवाशरण्याः॥ त्रिलिंगदेशे श्वर वैरिनार्यः पराङ्मुखोऽस्मिन्नविभ्रमे
षु॥ अत्रावेरार्थमिति गुणाभावस्य फलत्वं॥ अनुपातनिमित्तद्वयस्वरूपापावावोऽस्येसायथा॥ न निस्यम
स्मिन्नपरिपूर्णतेति यत्काननः शोणितलावतीर्णः॥ आनंदयन्निंदुरिव स्वधाम्ना विभाति लोके न व
काकतींद्रः॥ अनुपातनिमित्तद्वयस्वरूपाभावोऽस्येसायथा॥ अनन्यसाधारणदानशोऽस्य द्यः कृतार्थो
न वदर्थिसार्थः॥ श्रीकाकतींद्रोऽसुविराजमाने द्योः पाणिजालेन विना हतेव॥ अत्र दिवः पाणिजालासावा दुस्ये
सायथा॥ प्रताप इदं देवेन स्माभ्यस्त विजृम्भिता॥ समुज्ज्वलितमाभूत्तादपरेणेव वज्रिणा॥ उपान्त

क्रियानिमित्तद्वयभावहेतुसंज्ञायथा॥ काकतीयप्रतापोभविहीनाभेनमेरुणा॥ असुवर्णचलेनेवविसिद्धिर्वाकुली
 हृतः॥ अत्रासुवर्णचलेनेतिहेतुत्वभावः॥ ननंप्रतापसुदृशयशोदिप्तुप्रसरितं॥ अत्रदुग्धार्णवशतायेतिपुल्लवं॥
 उपात्तनिमित्तद्वयेपुलोसंज्ञायथा॥ दुग्धार्णवशतायेतिवैलासाचलकोटये॥ वीरसुदनेंद्रस्यजयप्रस्थानसं
 भवं॥ रजपिहितदिट्टोलंनिराकाशमिवोस्थितं॥ अत्रनिराकाशमितिजाकाशगतावायेत्यर्थः॥ इतिश्रीमहोपाध्याय
 यविद्यानाथस्तोत्रप्रतापसुदृशयशोभूषणोऽलंकारश्चेज्जातपगर्भोऽलंकारप्रकरणं॥ ॥ ५ ॥ विषयस्यानुपादानविषय
 पनिबध्यते॥ यत्रसातिशयोक्तिः स्यात्कुविप्रोदोक्तिजीविता॥ यत्रकुविप्रोदोक्त्याविषयविरोधोननुविषयीतिब
 ध्यतेसातिशयोक्तिस्तस्याम्रातुर्विध्यः॥ सेदेअभेदः॥ अभेदेभेदः॥ संबंधेअसंबंधः॥ असंबंधेसंबंधइति॥
 कार्यकारणयोः पौर्वापर्यविपर्ययरूपत्वनाध्यवसायत्वाव्यतिरिक्तैव॥ किंतुप्रोदोक्तिमूलत्वादतिशयोक्तिरितिबुध्य
 तं॥ तत्रसेदेअसेदोयथा॥ स्थानेकल्पतरुज्जातः काकतीयमहोदधेः॥ लक्ष्मीपतिरसौचित्रंमयत्वरूपमहो
 तसवः॥ अत्रप्रतापसुदृकल्पकरुस्योरसेदाध्यवसायः॥ अभेदेभेदोयथा॥ जौनस्यमहदन्यदेवमहितः
 कोप्येषंगभिरिमाकायन्यासरणीप्रतापयशसोरन्येवबाहोः पृथा॥ सर्वनूतनमेवरुद्रनृपतेर्नानेनत
 न्निर्मितोसामग्रीचतुराननेनकियतीविदुःकृत्तमाकल्पिता॥ जौनस्यादेवास्तवासेदेपिसेदः कथितः॥ ततस्व
 त्सिद्धप्रोदोक्तिसिद्धयोरसेदाध्यवसायः॥ संबंधेअसंबंधोयथा॥ श्रीलक्षितारत्नतरुमरुतासवीपश्रुसौ
 वियदेनुसवेजगदपिलयादोषविभुरा॥ नसृष्टिर्वेधात्रीतीदिवचनुराग्राकथमियंस्पृशेद्वंरुद्रसकलगुण
 साम्राज्यनिलयं॥ अत्रविद्यानसृष्टिसंबंधेपिअसंबंधउक्तः॥ अतोतब्रह्मसृष्टीनामीश्वरेणात्राध्यवसायः
 असंबंधंसंबंधोयथा॥ ब्रह्मनृमेतगिरो ब्रूतेपि किमिदंनैवविधास्तेमुदस्वामिन्सत्यमयि क्रियाप्रपलित

यदीरुद्रः दूतः ॥ मिथ्या किं नु विवसेत्रिजगत्स्त्राणाय मसार्धितः शंभुः स्मामवतीर्णवानितिकथा जाता हरिः
 स्त्राणोः ॥ अत्र हरिविस्मयोरेवं विधगुण्यमसंबंधेपि संबधुतः ॥ स्वप्नना समं का कृती दृष्ट्या से दोध्यवसा
 यः ॥ कार्य कारणयोः पौर्वापर्यविपर्ययपातिशयोक्तिर्यथा ॥ मानुः कथं का कृती नाथ दृष्टेरग्रे सराः कामशराः प
 तंति ॥ न दुपलावण्यजितस्मरेपि नूनं गतः किं कृता ममुष्य ॥ अत्र कार्य फलतस्य स्मरशरपातस्य कारण
 फलान्प्रिये दृष्टिपातान्पूर्वकालत्वं मुक्तं ॥ अथोक्तिसाम्या लंकारनिरूपणारतिशयोक्तिहेतुका सहोक्तिनिरू
 प्यते ॥ सहायेनान्वयो यत्र सवेदतिशयोक्तिः ॥ कल्पितोपम्ययंतो सामतासास होक्तिरिति चते ॥ अत्र
 सेदेज्जमेददृष्ट्या कार्य कारणपौर्वापर्यरूपया वातिशयोक्त्या एकस्य प्राधान्येनान्वये इतरस्य सहायेन संबधे
 उपमोपमेयसावपरि कल्प्यते ॥ तत्र सहोक्तिः ॥ प्राकुरणिका प्राकुरणि कुविषयत्वादुपमानोपमेयसावस्य
 सहाय्यसंबधेन द्वयोरपि प्रकृतत्वात्तदर्थता ॥ कार्यकारणपौर्वापर्यविपर्ययरूपातिशयोक्तिमूला सहो
 क्तिर्यथा ॥ अथ स्मामभुस्तुभटा सिधारारणेषु नीलोत्पलपत्रभासा ॥ पतंतिकुर्णेष्वरिभूपतीना सांक्षुर
 स्त्रीजनमुक्तमात्ये ॥ अत्र दूपापा पतंतो तरभाविनो दिव्यमात्यपत्नेन स्य सह कालत्वं मुक्तमिति पौर्वा
 पर्याविपर्ययः ॥ सेदेज्जमेददृष्ट्या शयोक्तिश्चैव गभा सेदाध्यवसायरूपातिसहोक्तिर्यथा ॥ दिनेदिनेरुद्रनरा
 धिपस्य प्रतापलक्ष्मीरुदयप्रयाति ॥ प्रकाशिता शेषदिगंतराका विवस्वता सार्धं मनिं दुभासा ॥ अत्रोदय
 प्रयातीति श्लेषेण उदयपर्वताभ्युदययोरसेदाध्यवसायः ॥ ॥ अथ सहोक्तिप्रतिपक्षरूपा विनोक्ति निरूप्य
 ते ॥ विना संबधियत्किंचिदत्रान्यस्य परापत्तेन ॥ अरभ्यतारलम्यता वासाविनोक्तिरनुस्मृता ॥ यत्रैक
 स्यचिदसंनिधाना इतरम्यमरम्यमपि सवे सोविनोक्तिर्द्विविधा ॥ अरम्यतायथा ॥ त्रतापरुदेवस्य

गुणवर्णनयविना॥ कीदृशी काव्यरचनासंभृणुध्वं कवीश्वराः॥ अत्र प्रतापरुद्रगुणवर्णनेन विना काव्यश्रिया मशो
सनत्तमुत्त॥ अनेन काव्यशोभा मिच्छतिः क्विभिः प्रतापरुद्रस्य गुणवर्णयितव्या इति विधिरेव प्रकाशते॥ रम्यता
यथा॥ कृतापूर्णे निरयं जयति जगतीं देवि प्रजगतां वपुष्मस्या नंदे विमलविभवैरुद्रनृपतौ॥ विना लक्ष्मणप्राप्य
प्रकृतिदिनमपूणो निजतनुं प्रकाशस्यादियदिदिविषवे सोपि सुभगः॥ अत्र प्रतापरुद्रे प्रकाशमाने चंद्रम
सः कल्पं वै न विना शोभनत्वं मुक्तं॥ सकलगुणशालिनः प्रतिपत्तस्य पुरस्ताद्गुणवत्तये वरम्यतानान्यथे
ति॥ विशेषणानां तोल्येन यत्र प्रस्तुतवर्तिना॥ अत्र प्रस्तुतस्य गम्यत्वे सा समासोक्तिरिष्यते॥ यत्र प्रस्तुतवि
शेषणसाम्यादप्रस्तुतगम्यत्वे सा समासोक्तिः॥ तत्रि विचं॥ विशेषणसाम्यं श्लिष्टसाधारणमोपम्यगर्भे वेति॥
श्लिष्टविशेषणयथा॥ सद्यो विश्लथ मेखलां पुलकितामृज्वीतनुं विभ्रतिरागारे ध्रुपतेः दूपाणालतिका च ग
हानिकर्णे घरीनु॥ तद्योगादनुक्तभावविवक्षा संमीलिता सा परं श्रूयंतः कुर्यान्मज्जंति खलु ते भावस्थिति
कामपि॥ अत्र विश्लथ मेखलां पुलकितामिति श्लिष्टविशेषणमहिम्ना दूपाणालतिकाया नयिष्यात्वं प्रतीतिः॥
जनुरत्नसारविवक्षा इत्यादि विशेषणद्वारिपूणो नायकत्वप्रतीतिः॥ साधारणविशेषणे न यथा द्रौत श्रीड
मपास्तमौनमुदयनैस्वर्यमविर्भव नुसाकं निर्भरगात्रवेषमिल नुमृच्छां बलद्वयकं॥ संजातप्रलयं च का
कृती महीनाय स्मरो दे जिताभूपाः शैल गुहासुयांति विजने भीत्या समा लिंगिताः॥ अत्र संगारस्या नवसा
धारणविशेषणबलान् भीतिसमा लिंगिता इति नृपाणां नायकत्वप्रतीतिः॥ ओपम्यगर्भे विशेषणे न यथा॥
स्तुतास्तुता गुणारदौ द्वेः पूर्णः सौजन्यवारिणा॥ प्रतापरुद्रनृपतिर्धत्ते विभ्वं भरास्त्रियं॥ अत्र समासोक्तौ सर्व
त्रव्यवहारसमारोप एव जीवितं॥ सच नुर्विधः॥ लेबिक्क वस्तु विलेक्क वस्तु व्यवहारसमारोपणस्त्रीय वस्तु

व्यवहारसमारोपश्चेति द्विविधः ॥ तथा शास्त्रीये वस्तुविज्ञा शास्त्रीय वस्तु व्यवहारसमारोपः ॥ लौकिक वस्तु व्यवहा
 रसमारोपश्चेति ॥ एवं च त्रिविधा ॥ यथा क्रममुदाहरणानि ॥ सप्तागस्य रदुहामदानलक्ष्मीविराजिता ॥ प्रताप
 रदुहामदानलक्ष्मीविराजिता ॥ अत्र लौकिके प्रकृत वस्तुविलोके वस्तुसार्वभौमता नामधेयस्य दिगाजस्य
 व्यवहारप्रतीतिः ॥ तथा ॥ मरुत्प्रमाणेन निजेन सद्यस्तिरस्थुतोद्यत्प्रतिपत्तहेतोः ॥ प्रतापस्य इत्यस्मिन् सुदृग्ग्रेव
 देसहृत्तत्वं उच्यते ॥ अत्र लौकिके खड्गे तर्कशास्त्रप्रसिद्ध वस्तु व्यवहारसमारोपः ॥ तथा ॥ उपवाच्य — गुप्त
 मणितसारस्य पदवीश्रुतिग्राह्यं तत्त्वं किमपि कलयति प्रतिपदं ॥ प्रबंधश्रीधरसिद्धिभुजिकवीनां विजयते
 बुधश्रेणीयस्यां निपुणमविकृतं प्रभवति ॥ अत्रालंकारशास्त्रीये वस्तुनितं त्रशास्त्रप्रसिद्ध वस्तु व्यवहारा
 रोपः ॥ तथा ॥ सालंकारालसद्वर्णसंगुणारसनिर्भरा ॥ सावानुबंधिनी भातिसारतीका कर्तेश्वरे ॥ अ
 त्रालंकारशास्त्रीये वस्तुनितारत्याख्यसौकिक्नायिका व्यावहारसमारोपः ॥ सनासोमेविशेषेण विशेष्यो
 तपादानात् श्लेषादिशेषः ॥ इति साम्येपि श्लेषगर्भाद्भोक्तिरुच्यते ॥ अन्यथोक्तस्य वाक्यस्य कार्यश्लेषेण
 वाच्यवेत्तु ॥ अन्यथा योजनं यत्र सावक्रेति निर्गद्यते ॥ यत्र कयाचिद्विबदायाकेनचित्प्रयुक्तस्य वाक्यस्याख्ये
 नान्यथाविवक्षाया योजनं क्रियते सावक्रेति ॥ इति वक्तृत्ववृत्त्यं चित्संभवत्यपि एवं विलक्षणता सावान्
 सर्वालंकारेभ्यो वैलक्षण्यं काङ्क्षया ॥ बहुबलहोरवुराएसमृतं सलिलैरणि सरासंति ॥ अन्यथा सिरिप
 तुविनुमंजपाणं किं सुलहसि ॥ बहुबलुनखलुराजसखितस्य ॥ भ्रयां निर्भराशक्तिः ॥ न्यूनाभ्रयोपि
 त्वमात्मानं किं नुलघूकरोवि ॥ अत्र त्वमपि भ्रियो न्यूना गुणानभवसि ॥ अतस्त्वयि नृपतिरासत्कएव ॥
 किमिह्यात्मानं लघूकरोषीति काङ्क्षा प्रतीयते ॥ श्लेषेण च यथा ॥ कस्ते सुंदरिवर्तते हृदिसदाराजा किमिदुर्नेहिलो

पिनृतिलकसुमेतरविकिंनोरददेवोविभुः॥ ईशः किं सखिसस्यमास्यसुभगेत्वं गोत्रसरोद्भवेत्याख्यां खचराज्ञासवा
चिविरहं किं चिदध्वं स्मरन्॥ प्रथमस्वभावोक्तिरुच्यते॥ स्वभावोक्तिरस्योच्यते यथा वदस्तुवर्णनां॥ यत्र वास्तव्या
वस्तुनो यथा वदुर्णनं निबध्यते सा स्वभावोक्तिः॥ मदच्युतानर्तितकणमुद्रुतमूर्ध्नात्रपदस्थितेन॥ लोलाग्रहस्ते
ननाजेनजातेनित्योत्सुकः काकूतीवीररुद्रः॥ उक्तिस्तस्याव्याजोक्तिरुच्यते॥ व्याजोक्तिः सासमुद्रुतवस्तुयत्र
निगृह्यते॥ यत्र प्रकाशवस्तु निगृह्यते नहं वाक्तेन चिद्व्याजेन प्रकाशयते सा व्याजोक्तिः यथा॥ स्तोत्री वाणी
ग्रहणसमये समदाभो महर्षे सर्वो गीनो नृपतिरुच्यते॥ काकूतीयान्वयेन्दुः॥ धीरोदात्ताश्चिरसि सलिलैः
किंतुराज्याभिषेकः कर्तव्यस्यार्जदतिमुद्रुहसन्वीयते मंत्रिवृद्धान्॥ अत्र स्तोत्री वाणी ग्रहजनितं ते महर्षे
धीरोदात्ततया प्रतापरुद्रदेवेन महाभिषेकसलिलसैयव्याजेन प्रजादयता मंत्रिणो पृथक्ते॥ व्याजो
क्त्या किंचित्सा म्यामीलनमुच्यते॥ मीलनं वस्तुना यत्र वस्त्वंतरनिगृहणं॥ यत्र वस्तुनावस्त्वंतरं प्रकाशितं भ
वतिसमीलनालंकारः॥ संहिविधः॥ सहजेनागंतुकृतिरोधानं॥ प्रागंतुनैवा सहजनिगृहणं॥ यथा त्रम
मुदाहरणं॥ उग्रैः काकूतिवीररुद्रनृपतेर्दोर्दंडविजृम्भितैर्युद्धः प्रावृणवर्जितेषु पतिषु ब्रूयि प्रलीनात्मसु
विष्वन्निवृत्तिरस्मरञ्चरजुषामंगेदिष्योवितां॥ संक्रांतोपिनलस्यते यथिमहनुष्माश्चिरं मारवः॥ अत्र
सहजेन रिपुकृमिगतेन स्मरानुलोभणामार्गवशादागंतुकृजोष्मातिरोधीयते॥ यथा॥ प्रतापरुद्रस्य भुज
प्रतापान्तर्भेदाद्भिषुजामजस्रं॥ स्वदाभुवंपादुदयेप्यनंगोष्मास्त्रियः प्रेक्षिणविश्वसन्ति॥ अत्र स
यजनितेन कं पादिना गंतुकेन सहजस्य प्रेमजनितकंपादोस्तिरोधानं॥ सामान्यगुणा साम्ये॥ नयत्रवस्व

तैरेकता॥ यत्रैकस्य वस्तुनो गुणसाम्येन वस्तु तैरेकायं सवतिससामान्यालंकारः॥ कैलाशा दुग्धा र्णवयानहंसे
 धलक्षितेष्वभ्रनरेन्द्री तैः॥ त्रयः पुमान्सः प्रथमः वसन्ते स्वसे वक्रा-संभ्रमते विलोक्य॥ अत्र प्रताप इदं
 रेंद्र कीर्त्तौ जगत्सु विजृम्भितायां कैलासप्रभृतीनां विमलवस्त्रनां वस्तु तैरेकायं॥ इतरगुणसंनिधाना तिस्रः
 यस्याभ्यन्तर्गुण उच्यते॥ तद्गुणः स्वगुणस्यागादयो ह्यष्टगुणग्रहः॥ यत्र नूनं स्वगुणं विहाय संनिहित व
 स्तु न स काशो दुष्टगुणः स्वैरिष्यते स तद्गुणालंकारः॥ प्रताप इदं वाञ्छितं न खलु स्ना विजृम्भितैः नम
 न्यपतिमानि कुमौलयश्चुचयः वृताः॥ अत्र प्रणमतो भूपतीनां मुकुटाः स्वाङ्गोपाग्रभांसुस्काकावृतीं
 पद्मजोत्स्नाविन्दिते भूतधवलमानमुदहति॥ तस्मात्तिपद्माद तद्गुणो निरूप्यते॥ सति हेता वनदूषणी
 कारः स्यादतद्गुणः॥ यत्र संनिधानरूपहेतौ सत्यपि अन्यगुणस्वीकारो नास्ति प्रसावतद्गुणः॥ यथा॥
 ईशानं समिधा जगत्सदृशं तिलीला हासो ज्वलं देया रं परि तस्तदंश विलसन् नील द्युति घोषिते॥ ब्रह्माणं
 निष्कषाचरत्यनुमिलनस्वर्णप्रभाभासुरे पुष्पनरुद नरेन्द्र कीर्त्तिविभवं स्वामे व मुभां उविं॥ अत्र हरि
 हरविरं-वीनां समीपवर्तिषु जगत्सु तत्तन्नाना प्रभासमग्रेष्वपि निरंतरं विहरमानस्य प्रताप इदं नरे
 द्रयशसो निरंकुशस्वकी य एव धवलमाना विजृम्भते॥ अतद्गुणे विद्विस्त्रांतत्वात् विरोधस्य विरोधा लंका
 रो निरूप्यते॥ अभासत्वे विरोधस्य विरोधभास इष्यते॥ यत्र प्रथममाभासतया प्रतीतो विरोधः पर्यव
 साने परिहीयते स विरोधालंकारः॥ तत्र जातेर्जासादिना सह विरोधे चत्वारो भेदाः॥ क्रियायाः क्रिया
 गुणद्वयैः सह विरोधे त्रयो भेदाः॥ गुणस्य गुणद्वयाभ्यां विरोधे द्वौ भेदौ॥ इयस्य इय्येण सह विरोधे

एको भेदः॥ एवं दशविरोधभेदः॥ जातेर्नो यात्रिययाध्वविरोधो यथा॥ कमलाकूरोपि सति नितरामजडाशयो
यमुक्ताः॥ विमलतरवारिधायासीद्वैरिति शतापकारी॥ अत्र पूर्वार्द्धे जात्यो विरोधः॥ कमलाकूरोप्यज
डाशय इति विरोधादुत्तरार्धे जातित्रिययो विरोधः॥ विमलतरवारिधायाः संतापकुरणादत्र श्लेषमूलो
विरोधः॥ जातेर्गुणद्रव्याभ्यां विरोधो यथा॥ प्रमदस्सर्वसोमोपि भास्वानपि कलानिधिः॥ वीररुद्रनरेन्द्रो
यमदुतानं विहारभूः॥ अत्र सावसोमोपि अमदइति जातिगुणयो विरोधः॥ सास्वानपि कलानिधिरिति
जातिद्रव्ययो विरोधः॥ कलानिधेरेकत्वाद्व्यत्वं॥ अत्रापि श्लेषमूलता॥ क्रियायाः क्रियाया विरोधो यथा॥
धर्मद्विषामर्थमुखां च संगमापादयन्काकूली वीररुद्रः॥ त्रिवर्गसाधारणगोचरोपि कूरोतिकामद्विषिभावभा
दं॥ अत्र त्रिवर्गसाधारणवृत्तेर्धर्मार्थविरोधिषु भंगकरणं॥ कामारोहो हकरणं च विसृजं॥ क्रियायां गुणाद
याभ्यां विरोधो यथा॥ एष जिष्णुविहारोपि गोत्रबाल्यलालसः॥ कूरोतिकमलो ह्रासं राजाप्यधनरे श्वरः॥
अत्र जिष्णुविहारस्य गोत्रबाल्यलालमिति क्रियागुणयो विरोधः॥ कमलो ह्रासं कुर्वन्नपि राजेति क्रियाद्रव्य
यो विरोधः॥ अत्रापि श्लेषमूलत्वेन॥ गुणस्य गुणेन विरोधो यथा॥ राजं तो भुवणं राजति जगत्सिन्धो
हृणिं जोसि॥ रुद्रनरिन्द्रं कुरंसारं ता विजयं डराजान्तं॥ रंजयन् भुवनमिदं राजेति यथाश्लाघनीयोसि॥
रुद्रनरेन्द्रं कुरंसारं ता विजयं डराजान्तं॥ अत्र रत्नत्वं पांडुरत्वं यो विरोधः॥ गुणस्य द्रव्येण विरोधो यथा॥
ज्वलनप्रतापतदोपि काकूतीयनरे श्वरः॥ भूलाजे वातुकोतिशम्बविष्णुप्रियंकरः॥ अत्र प्रतापतदविति जैवा
त्कइति गुणद्रव्ययो विरोधः॥ द्रव्यस्य द्रव्येण विरोधो यथा॥ विभातिकाकूतींदोयंतदोपि चतुराननः॥ तथा

चजिष्ठुरित्येषकथ्यतेपुनरुक्तमः॥एवंदशानेदादृशिता॥वायमप्येवेनापिसंभवतियथा॥स्वभावविशिष्टा
 रादृष्टिरपिकावृत्तिभ्रमुजः॥सर्वांगतापिनीजाताप्रतिपक्षमहीक्षिता॥अत्रस्वभावविशिष्टिरापितपिनी
 तिविरोधः॥अथविरोधगर्भासंकाराउच्यंते॥आधाररहिताधेयमेकंचानेकगोचरं॥अत्रावयवसुकर
 पंविरोधालंघ्यतिस्तथा॥आधारमन्तरेणाधेयोनिरूप्यतेसुएकविशेषः॥एकस्यानेकगोचरत्वेद्वितीयो
 विशेषः॥प्रकृतस्याशक्यवस्त्वंतरकरणेनृतीयोविशेषः॥यथाक्रममुदाहरणानि॥मल्लनहुषदिलीप
 धर्मपुत्रप्रकृतिनरेस्वरसंभ्रतायशःभ्रीः॥अनुदिनमधुनाप्युपेयमेत्रीविलसतिकावृत्तिवीररु
 द्दीप्त्यो॥अत्रप्राक्कासपत्नीनामाधारस्तुतानातिरोधानेप्याभ्रसायाःकीर्तेरवस्थानं॥यथाच॥पश्यं
 नोभयविदुषाः॥प्रतिनृपाःपम्बासुरःपाभ्वयोरप्यलब्धिरंध्रपार्थिवप्रतिप्रोक्षितकोक्षेयकं॥निस्सीमो
 दपावनव्यतिकरप्रभृष्टदेरायधाक्षोच्छेत्तमदंतिवंपविगतदंभीयंशेयभ्रया॥अत्रभयभ्रांतानां
 शत्रुपत्नीनांप्रतापसुदृष्टपतिरेकोप्यनेकप्रतीयते॥यथाच॥अपारकरुणानिधेस्सदसिवीररुद्र
 प्रभोःप्रसादमधुरत्नतालगतियत्रदृष्टिज्जने॥अतींद्रमतिकिन्नराधिपमशेषकोषान्तनविंकि
 मधितिष्ठतिप्रभुवनेशसर्वाधिक॥अत्रसाधारणोजनःप्रतापसुदृष्टिपात्रीदूतः॥विंकिंनलभ्य
 तद्रस्यशक्यवस्त्वंतरकरणमिति॥आधाराधेयवेचित्र्यादधिकालंकारोन्निरूप्यते॥आधाराधेय
 योरानुकंप्यासावोद्धोमलः॥यत्रात्रयमयिणोरात्रुप्यंनस्तिस्तोद्धोकारः॥सदिविधः॥आ
 म्रयात्यलमहलोभ्यां॥प्रथमोयथा॥स्तोकेप्रसंगेविपुलतरतयास्वेसवारहेलासंकोचादृशरा

शीमवदतनुतबोकाकतींद्रस्यकीर्ते॥ एतेः प्रालेयपृथ्वीधररजतागिरिस्वर्नदीशीलभानुहीरांशोराशिमुखैः प्रकृतित
मधुनातदुनीसावरपं॥ अत्रप्राश्रयस्यरोदःकृहरस्याल्यत्वमाश्रितस्यप्रतापरुद्रस्ययशस्तोवैपुल्यं॥ क्वपिक्वा
पिकलिंगमालवमहाराष्ट्रागवंगदयोभ्रपास्तादृशेन्यवैभवसमाकंतालताशान्तरा॥ लीनाकाकृतिवीररुद्रनृप
तेर्व्यहप्रपंचाश्रयानिस्त्वैतेवलवारिधौविदधतेपूर्तिनकोणेप्यहो॥ प्राश्रयस्यप्रतापरुद्रसेन्यांबुधेर्वैपुल्यं॥
प्राश्रितानामंगवंगकलिंगप्रभृतीनाराज्ञामनीशैर्जीनानामप्यहं॥ अथविभावनालंकारः॥ कारणानिविनाका
र्यस्योत्पत्तिस्तुविभावना॥ तत्सामग्र्यामनुत्पत्तिर्विशेषेतिनिर्गद्यते॥ यत्रप्रसिद्धकारणपरित्यागेनकार्यस्य
उत्पत्तिर्निर्गद्यतेसविभावना॥ यत्रकारणसाकल्येसत्यधिकार्योनुत्पत्तिःसाविशेषोक्तिः॥ यथा॥ प्रतापरुद्रेण
पराजितानांप्रत्यर्थिनांविध्यगुह्यगतानां॥ तमास्यराश्रीणि समुद्रवतितेजोसिद्धस्त्रेधपिनोद्भवन्ति॥ अत्रतमा
प्रादुर्भावस्यप्रसिद्धकारणोक्तिः॥ तथाविनायितस्योत्पत्तिर्निबद्धा॥ अप्रसिद्धकारणोक्त्याद्यस्येव॥ तथाप्र
हस्यकारणेषुसत्सुअपितेजसोनुत्पत्तिरिति॥ अत्रनिष्प्रतापादित्वादितिभिन्नतमस्येव॥ कार्यकारणविरोधप्रसंगा
दसंगतिसंयते॥ कार्यकारणयोर्भिन्नेदेशत्वेससंगतिः॥ यत्रैकदेशवर्तिनोरधिकार्यकारणयोर्भिन्नदेशस्थि
तिर्निबध्यतेप्रसावसंगत्यलंकारः॥ यथा॥ विभ्रसुवधरांगुवधवीररुद्रनरेश्वरे॥ भवत्यनितरा-वनम्रा
स्सामंतमोलयः॥ अत्रराशिभूभारः अन्यत्रशत्रुषुनमनमिति॥ विरोधप्रस्तावदिचित्रनिरूप्यते॥ विचित्रे
स्त्वविरुद्धस्यपूलस्यावाप्यर्थमुद्यमः॥ यत्रस्त्वविरुद्धपूलप्राप्त्यर्थमुद्योगःत्रियतेस्त्वविचित्रालंकारः॥ यथा॥
प्रतापरुद्रनुपतेरग्रेदूरान्नरेश्वराः॥ अवरोहंतिहस्तिन्यस्तानरोदुमनर्गलम्॥ अत्रावरोदुमवरोहंतीतिवि

पतितफलप्राप्त्यर्थप्रयत्नः॥ अथान्योन्यनिरूप्यते॥ तस्यापि विरोधमूलकं तैति॥ तदन्योन्यविषयो यत्रोपायस्य दक
 ताभवेत्॥ यत्र परस्परक्रियाद्वारकमुखाद्योपादकत्वं तदन्योन्यालंकारो यथा॥ आरोहतासु नरेश्वरेण वीराज
 तेषां कृती राजपीठं॥ आरोहते नो ज्वलन्तु भाजाराजयितुं मधिकं विनर्त्ति॥ अत्र प्रतापसु दमद्रासन
 योरन्योन्यालंकार्यत्वं॥ अत्र विरोधमूलो विषमालंकारः कथ्यते॥ विरुद्धकार्यस्योत्पत्तिर्यत्रानर्थस्य वा भवेत्
 विरुद्धचरणावासो विषमालंकार इति स्त्रिया॥ यत्र कारणविरुद्धकार्यस्योत्पत्तिस्तदेकविषमं॥ अकार्यभूतस्या
 नर्थस्योत्पत्तिर्द्वितीयं॥ विरुद्धपथे विस्तुनो संघटने तृतीयविषमं॥ प्रथमं यथा॥ राज्ञः काकति कीरुदुनृपते
 रवृद्धात्तमालप्रभादुदुताद्वारदिंदुकोत्तिधवलं कीर्तिभ्रियं पश्यता॥ लोकानामुरवेरिपादकुमला तावियनि
 म्मगांश्रुत्वासंप्रतिविस्मयाद्विरमति प्राप्ता नुभावमन॥ अत्रातिनीलवर्णात्कृद्धधवलस्य यदा सस्म
 त्यति॥ द्वितीयं यथा॥ जास्ता जयाशरिपुनृतानां संग्रामसीमानमुपागतानां॥ प्रतापसु दस्य विलोकनेन
 भ्रश्यंति जीवैः सममायुधानि॥ अत्र समोद्योगेन केवलं विजयस्यानुत्पत्तिर्वा वृत्तिविनंदनरूपानर्थो
 त्तिरपि॥ तृतीयं यथा॥ कृभृपालादृग्विनवमूर्नीय प्रभृतयः क्वचैयं कौतारस्थितिरिदिवृत्तेन निलया॥ रू
 तिप्रे संप्रे सवनभुविरि पुरुदुनृपतेः प्रतापश्लाघते शबरवरवीराः प्रतिदिशं॥ अत्र महानगरनिवातयो
 ग्यानां राजानां विवातां विरुपानां संघटनं॥ एवं विरोधगर्भमलंकारा निषीताः॥ अधुनाविषमं वैद्यम्यसमं
 निरूप्यते॥ सासमालंकार्यो गते वस्तुनोरनुत्पयोः॥ यत्रान्योन्यानुत्पपदार्थसंघटनक्रियते ससमालंका
 रः॥ विजाजोसकलाजोलंसी एससप अवरुदंकि॥ संसुष्टिजोपासुसणिजसंभो उकजंघो जयवंहा॥ अत्र प्र

तापसदेवासकलविद्यानां लक्ष्याप्रयोग्यः॥ अथ गम्योपम्यालंकार प्रस्तावः॥ प्रस्तुतानां तथा न्येषां केवलं तुल्यधर्मतः
जोपम्यं गम्यते यत्र सामानादुल्लेखयोगिता॥ यत्र केवलं प्रस्तुतानां वासमानधर्म संबंधादौपम्यं गम्येतादुल्लेखयोगिता॥
प्रस्तुतानां यथा॥ न दासनाध्यासिनी वीररुद्रैर्तुल्यस्तद्वीरगनाम्बु॥ अन्वार्तभ्रांतिविशेषभाजः प्रतिक्षणं
पांडुरतां भजते॥ अत्र कीर्त्तनां द्विषदंगना तांच प्रकुरिणी कृतपांडुरतां भजतीति समानधर्मः॥ अत्राकरिणीका
नां यथा॥ कुर्मंदुपन्नगाधीशहरिकुरिबुलादयः॥ त्रिवे निस्सारतां प्राप्ता का कृती दे महीभृति॥ अत्र कुर्मंदुप
भृतीनां प्रकुरिणीकृत॥ निस्सारतां प्राप्तिरिति समानधर्मः॥ अत्र गम्यमानौपम्यं वैवस्तिवृं न वास्तवं॥ अथ
दीपकं॥ प्रस्तुता प्रस्तुतानां तु सामास्ये तुल्यधर्मतः॥ जोपम्यं गम्यते यत्र दीपकं तं निगद्यते॥ यत्र प्रस्तुता प्र
स्तुतानां समस्तानां च समानधर्म संबंधे नौपम्यं गम्यते तदीपकं॥ तस्य धर्मस्यादि मध्यांतगतत्वेन
त्रिविध्यं॥ प्रादि दीपकं यथा॥ भाद्रनलेन कृष्णजुमर उल्लिखेन सौरिणा तेलदा वारो न कज णोणा कलिजुम्भ
वीररुद्रेण॥ तव जनिना तपो जयना धर्मराजेन॥ अत्र नलरामधर्म पुत्रैः कृतत्रेता दायराः शोभन्ते॥ तथा
वीररुद्रेण कलियुगं शोभत इति जोपम्यं गम्यते॥ मध्यमदीपकं यथा॥ भाद्ररणी एकलपिहिरे नदयो ह वर
पुणी मां च दे॥ सुति एक मलस भवो कीति पृथक् वरं देवि सुति ए मृग॥ अत्र भागीरथ्या दिभिस्समुद्राद
यो यथा॥ तथा कीर्त्तनां प्रतापरुद्रो राजतम् नौपम्यं गम्यते॥ जननी पदं यथा॥ सुरलोक सुरणा मो नरलो
वीररुद्रनरणा हो फणिलो अचक्रिणा हो रं खड्गिणं पदं वयोस्य॥ यथा सुरलोक फणिलोको सुरनाथ फणि
नाथाभ्यां रसितौ तथा रुद्रेण नरलोको रसित इत्यौपम्यं गम्यते॥ अथ पदार्थगतालंकार इयानंतरं वाक्या

र्थगतमलंकारद्वयमुच्यते॥ यत्र सामान्यनिर्देशः पृथक्वाक्यद्वयो यदि॥ गम्योपम्यभितासास्या प्रतिवस्तु
 पमामता॥ यत्र वस्तुप्रतिवस्तुभावेन सामान्यं वाक्यद्वये निर्दिश्यते॥ तेन गम्योपम्या प्रतिवस्तुपमा
 मता॥ साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां द्विविधा॥ प्रथमा यथा॥ मंधानाचल एवैकः समः सिंधुविलोडने॥ प्रताप
 रूद्र एवैकः शूलः शत्रुविलोडने॥ यथा समुद्रविलोडने मंधानाचलः समस्तया शत्रुविलोडने प्रताप
 परुद्र एवैकः पटीयानृतनरंजने॥ चंद्रादृते सप्तो नान्यम्रकोरपरितोषने॥ अत्र यथा चंद्रोपाचक्रोर
 परितोषम्रक्रियते तथा वीररुदेण जनरंजनं क्रियत इति वैधर्म्ये नौपम्यगम्यते॥ यत्र वाक्यद्वये विंब
 प्रतिविंबतयोच्यते॥ सामान्यधर्मो वाक्यद्वये स दृष्टांतो निर्गद्यते॥ यत्र विंब प्रतिविंबभावेन सामान्यं
 वाक्यद्वये निर्दिश्यते स दृष्टांतो लंकार उच्यते॥ सोपि साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां द्विविधः॥ प्राशो यथा॥ सोपी
 विभ्रतिभ्रभृतः कृतिपये कृपिप्रतिष्ठापुनः स्वर्णादेदिगशा वासनगरी संदिग्धबुजभ्रियः॥ राजानो ज
 नरंजनं विदधता श्रीवीररुद्रप्रभोः कोप्यन्यो महिना जगत्त्रयधुराधोरयवैकुण्ठलिनः॥ अत्र प्रता
 परुद्रस्य मेरोम्रविंबप्रतिविंबभावादौपम्यगम्यते॥ वैधर्म्येण यथा॥ काकतींद्रद्वपादृष्टिमात्राज्जा
 प्रतिसंपदः॥ तावदब्जानिनो भतिया वन्नो देतिभानुमान्॥ यथा सास्यदुदयमात्रेण पद्मानि समुत्ती
 लतितथा प्रतापरुद्रदयावलोकनमात्रेण संपदसंभवतीति वैधर्म्येण विंबप्रतिविंबने॥ अथ ग
 म्यमानौपम्यप्रस्तावनिर्देशनालंकारो निरूप्यते॥ असंभवधर्मयोगादुपमानोपमेययोः॥ प्रतिविंब
 वक्रियागम्या यत्र सास्या निदर्शना॥ यत्रोपमानधर्मस्योपमेयगतत्वेन निबद्धस्यान्वया संसवात्तत्स

वं भार्यं प्रति विंबं कुर्यात्माप्तिप्यते ॥ सा एकानि दर्शना ॥ तद्विपर्यये द्वितीया ॥ रिपुनिमिरमुदस्य न नसिंहासनस्य
 स्त्रिभुवनमहनीयः कृत्वा तीयसितीशः ॥ बहुतिमहिमविभोः सती सानिहिर्यामुदयस्त्रिस्वरिचडाचुंबित
 स्त्रीपुमानोः ॥ अत्र तीव्रमानोरनिरयायाः प्रवृत्ते संसवा दनिख्या सदृशी मही रया बहुतीति प्रति विंबं कुर्या
 रणा सुपः ॥ उपमेयधर्मस्य उपमानेऽसं सवाद्यथा ॥ वीररुद्रनरे इत्ययं शो वै सद्यसपदः ॥ लक्ष्यं ते सीरवा
 राक्षी लोला दर्पणमंडले ॥ अत्र यशो वै सद्यस्य दुग्धाणवेऽसं सवात्तसादृश्या पगमेन विंबं प्रति विंबं गम्य
 ते ॥ क्वचिन्निषेधवशादस्ति यथा प्राप्या विंबं प्रति विंबं कुर्यात्तथा यथा ॥ का कृती इदं विषयांता यावंस्यः प्र
 तिक्राननं ॥ पद्मं च सुलक्ष्म्याभ्यां स्य लेखे सुलक्ष्म्यं ॥ अत्र विमुंचन्तीति निषेधात् सुवरत्ने सुलक्ष्मी
 प्राप्तिरासिद्धा ॥ नेदप्रधानसाधर्म्यमुपमानोपमेययोः ॥ अधिम्या ल्यत्वं कथनात् अतिरेकः सुच्यते ॥
 यत्रोपमानादुपमेयस्याधिक्येन वा न्यूनत्वेन प्रतिपादनेन प्रधानसाधर्म्यमुपगम्यते स अतिरेकालंका
 रः ॥ दिनकृतिरुद्भूतं नरागमूढादिनियरात्रि परं सहोत्तहाणी ॥ कुवलयकुमलादुत्तप्रकाशः प्रसव
 तिविम्बसुहृत्प्रतापदः ॥ अत्र विशादिनोरसं सवेन सर्वप्रियं कर्त्तुं नोपमेयस्तस्य प्रतापतइस्याधि
 क्यं ॥ कुवलयकुमलादुत्तप्रकाश इति श्लेषसमुत्पापितो अतिरेकः ॥ अथ श्लेषालंकारो निरूप्यते ॥ प्रवृ
 ताप्रवृत्तोभयगतमुक्तं चेत्तद्वदमात्रसाधर्म्यं ॥ श्लेषोयं श्लिष्टत्वं सर्वत्राद्येदयेनां ते ॥ यत्र कुवलयप्रवृत्त
 योऽवैवलाप्रवृत्तयोः श्लेषः कथ्यते ॥ तत्र प्रकारद्वये विशेषणविशेष्यश्लिष्टता ॥ प्रवृत्ताप्रवृत्तविषयेत्य
 केदेविशेषणमात्रश्लिष्टता ॥ विशेष्ययोरपिश्लिष्टत्वं शब्दशक्तिमूलध्वनिप्रसंगान् कुवलयप्रवृत्तयोः वैव

लविबुलयोग एकादशगोचरत्वेन ध्वनिशंकातेनार्थप्रतिपादनेऽप्रस्तुतत्वेन प्रस्तुतत्वेन वा वैषम्याभावादभि
 धेवसमर्थाप्रस्तुता प्रस्तुतविषये तु अभिभाषाः प्रस्तुते कृपे नंतत्वात् अप्रस्तुतार्थप्रतिपत्तिर्यजपरायत्वे वा
 तथा चोक्तं काव्यप्रकाशे ॥ अनेकार्थस्य शब्दस्य वाचकत्वे नियन्त्रिते ॥ संयोगादोरवाच्यार्थाधीकृत्या च तिरंज
 नमिति तदेवं त्रिविधश्लेषः ॥ न च केवलप्राकरकयोर्धया ॥ सदृशः काकूतीं दोषं महाकुलमहीभृतां ॥ द्विरो
 महीतसन्मार्गस्युरत्कटकसंपदा ॥ अत्र महाकुलानां हरिश्चंद्रप्रभृतीनां कुलपर्वतानां च नुपमानत्वेना
 प्राकरणिकत्वं ॥ प्राकरणीका प्राकरणीकयोर्धया ॥ विहितरिपुरो भूतौ विलसत्सर्वमंगलं ॥ राजमौलि
 प्रतापंगरादोरद्वयवस्ति ॥ अत्र प्रतापरुद्रद्वयोः प्राकरणीका प्राकरणीकत्वं विशेषणमलवैचित्र्य
 मूलत्वात् ॥ अथपरिकुर उच्यते ॥ यत्रभिप्रायगोभस्याद्विशेषणपरंपरा ॥ तत्राभिप्रायविदुषामसोपरिकुरो
 मतः ॥ यत्रविशेषणानि साभिप्रायणि निबध्यन्ते सपरिकुरालंकारः ॥ यथा ॥ अराज्ये सादववंशपार्थिवम
 जोः प्रख्यातशौर्यं भ्रियस्त्वगतुंगतरंगसैन्यमह तोमानैकवित्तस्य वा ॥ सद्यो रुद्रनरेन्द्रनायकचमनाये
 न केनाप्यधोक्षिप्तस्याचरितानि सेवनपतेज्जानाति सागोत्तमी ॥ अत्रराजद्रुत्येवमादिविशेषणानि
 उत्सारागभाषिणी ॥ अथासेपालंकारः ॥ विशेषबोधाप्योक्तस्य वस्यमाणस्य वा भवेत् ॥ निषेधाभासकथ
 ननासेपः स उदाहृतः ॥ यत्रविशेषणप्रतिपत्त्यर्थमुक्तवस्यमाणयोः प्राकरणीकयोर्निषेधाभासः कथ्यते
 स उदाहृतः ॥ उक्तविषये वस्तुवाक्यनं वा निषिध्यते वस्यमाणविषये कथनमेव निषिध्यते तत्रापि सा
 मान्यरूपेण निषेधः ॥ अंशोक्ता वंशान्तरस्य निषेधः ॥ एवं चतुर्विधो यमासेपः ॥ क्रमेण यथा ॥ नरेन्द्रम

लेनवयंतवसंदेहाहारिणः॥ जगत्कुटुबिनः कश्चिन्नशत्रुरितिक्रयते॥ अत्रराजसंधिविग्रहकारिणामुक्तौ
 नवयंसंदेहाहारिण इति यस्तु निवेद्यः॥ सचानुपपद्यमानसंधिविग्रहकारिणोचितकैतववचनपरिहारेण
 तत्त्ववदित्वपर्यवसितः सर्वजगत्कृतकस्य तवशत्रुभावेन नावलोकनीयताजानः किं नुभूयस्त्वेण सरसणीया
 इत्यादि विशेषमाप्तिपतिः॥ कथननिवेद्योयथा॥ वयमशरणा इत्येयोक्तिः कथंचदते जगत्सि वयशरणे त्रायस्वास्त्रानि
 तिसृष्टमसता॥ सकलजनतारसादसंबन्धिप्रणः॥ इति त्रिभुवननमत्कार्यसिद्धप्रतापमहीपते॥ अथ वयमशर
 णा इत्येवमाहुतिः कथं निवेद्या भासकपादवश्यपालनीयत्वादिविशेषः पुनीयते॥ वस्यमाणविषये सामान्यप्रति
 स्थाविशेषकथननिवेद्योयथा॥ विज्ञापयामस्ते किंचित्काकलीयकुलोद्भूतः॥ विज्ञाप्यते किमथवा सर्वज्ञे रस्येत्वे
 यि॥ विज्ञापयाम इति सामान्यप्रतिज्ञया विशेषकथननिवेद्या भासत्सर्वथा वयं रसणीया इति विशेषमाप्तिपत्यते॥
 जंशोक्तावशांतरस्य निवेद्योयथा॥ प्रतापत इत्ययं सिद्धते जादेवं चतुर्दिक्मदत्तहस्तययंचतत्रोपमसारसाज
 स्तद्युक्तमेव यदि वा किमुते॥ अत्र प्रतापत इति महीयावययमत्या इत्यंशोक्त्या यदि वा किमुते यदि संज्ञांतरनिवेद्या
 भासेन सर्वथा प्रणामे प्रसादनीयं न प्रातिपक्षमवलंबनीयं युष्माभिरिति शत्रुस्त्रीवचनं भग्याविशेषमाप्तिपत्यते॥
 अनिष्टविध्याभासोपि प्राप्तेप इत्युपगम्यते॥ यथा चेष्टनिवेद्यस्यानुपपद्यमानतया प्राभासत्वं॥ तथा अनि
 ष्टविषयेष्वनुपपद्यमानतया प्राभासत्वं॥ यथा॥ नाथ प्रतापत इत्येवं यजसि चेतस्य ज्ञापरण्यगृह
 मेधिन्यारोतिरन्यस्यते मया॥ तत्रानिष्टभूतं प्रतापत इत्यादसेवायजनेन तदिदं पुत्राभिन्याविधीयते॥ सवि
 धिरनुपपद्यमानप्राभासे पर्यवस्यति॥ अरुण्यगृहमेधिन्यारोतिरनिरभ्यस्यत इति॥ अनेन विध्याभास एव
 उपबृंहितः॥ अथ गम्यप्रतावाद्याजोक्तुमिच्छते॥ निंदया वा अभ्यायत्रस्तुति वा वगम्यते॥ निंदया वा ज

स्तुतिरसोमता॥ यत्र निदाकथनमुखेन स्तुतिर्गम्यते एकासा॥ यत्र स्तुतिमुखेन निदा प्रतीतिस्साहितीया व्याज
 स्तुतिः॥ यथात्र मेघा॥ का कृतीयाभिः कीर्त्या कोवाद्याधव लीकृतं॥ यत्तदीयारिवक्त्रेषु दृश्यते कालिभाम
 हान्॥ स्तुत्यानिदायथा॥ प्रतापरुद्रनृपतेरहोसाहसिकादिषु॥ यदि दान्युदधीन्द्रोला नारो हंतिसमंततः॥
 अथ गम्य प्रस्तावाद् प्रस्तुत प्रसङ्गे च ते॥ अत्र प्रस्तुतस्य कथनात् प्रस्तुतयत्र गम्यते॥ अत्र प्रस्तुत प्रदासे
 यसां रूप्यादिनियंत्रिता॥ यत्र सारूप्येण सामान्यविशेष सावेन कार्यकरण सावेन वा प्रस्तुत कथनप्रस्तु
 त प्रतीतिस्तत्रा प्रस्तुत प्रदासा॥ अत्र प्रस्तुतात् प्रस्तुत प्रतीतिरियनेन समासोक्तिर्यावृत्तिः॥ न च कार्यकारण
 प्रतीतावनुमानांतर्भावशङ्का॥ अनुमानात् लङ्कारे प्रत्याप्य प्रत्यायक्योर्द्वयोरेव प्राकृतिग्राह्याभ्युपगमात्॥
 अनेन पर्यायोक्तेर्यावृत्तिरपि॥ न वा यंध्वनिः॥ प्रतीयमानस्य वाच्यसिद्धेर्गत्वान्॥ तत्र सारूप्येण यथा
 प्राज्ञास्तुप्रज्ञमित वासनोदयेभ्यः किल लब्धं प्रमरगणोत्तरत्तुभ्यः॥ पुनो नवनवसोर सप्रसूनैरामोदिता
 तिनिवासमारभध्वं॥ अत्र भ्रमरवृत्तातेन सर्वानसंपूर्णविभवानुवर्धरा नृविहाय सकलगुणप्राप्त
 र्णः सर्वजनानंदी प्रतापरुद्र एक एव सर्वेषां विदुषां लेख्य इति प्रस्तुत प्रतीयते॥ सामान्यादिद्वेषप्रतीति
 र्यथा॥ यद्रास्त्रिनीपक्षवस्य सृष्टिरसादयित्री नृपशेखराणां॥ तस्यात्मना लालनसाग्यभोग्यो ज्ञात
 भिरान्धमलोक एषः॥ अत्र प्रतापरुद्रस्य गुणगुणमहत्त्वे प्रस्तुते सामान्यमभिहितं॥ विशेषास्तुमा
 न्यप्रतीतियथा॥ इंदुमनाविनयेन बुद्धिगणभण्डपं ध्वंसकोदहं लोवि॥ पंभूस्तुप्रविणचिंपदवृत्तिप्राएदि
 रिसिसिंहि॥ अत्र मुग्धानां संगममहती लङ्घितिसामान्ये प्रस्तुते विशेषोभिहितः॥ कार्यकारणप्रती

तिर्यथा। गार्वाङ्गवर्णवाजाता नीचा इव महाद्वयः॥ महीमवसुरत्यस्त्रिका कृतीयकुले श्वरे॥ अत्रार्णवादीनो ग
धत्वादिभिः कार्यभूतैरप्रस्तुतैः कारणभूतं प्रतापरुद्राद्यैर्गोभिर्यादिप्रतीयते॥ कारणकार्यप्रतीयथा॥ प्रताप
रुद्रनृपतेर्धर्मि श्रीकृत्यशास्त्रिनः॥ जातमपि कृपादृष्टिः किं वविस्मयसे सखे॥ अथ कथमोदृष्टि महाभाज
नमधुना भवसीति कार्यं पृच्छते॥ सविस्मयाय सुहृदे कारणभूता प्रतापरुद्रादृष्टिरभिहिता॥ वाच्यस्य संभवा
संभवो भयत्पतया यथा संभवं भेदाः स्वयं दृष्टव्याः॥ गम्यत्प्रस्तावासुर्ययोक्तुमुच्यते॥ कारणं गम्यते य
त्र प्रस्तुता कार्यवर्णनात्॥ प्रस्तुतत्वेन संबद्धतस्य योक्तुमुच्यते॥ अप्रस्तुतस्यैव कार्यस्य वर्णनात् प्रस्तुतमे
व कारणं गम्यते तस्य योक्तव्यथा॥ प्रतिभूपालमुद्रात्तदर्थिका स्वाजिह्वसाः॥ प्रस्ताप्यंति गत्राणि वृ
कृतीयचमूचराः॥ अत्रिपुनगरी दीर्घिका वारिविहारेण प्रतापरुद्रचमूचरकर्तृकेन कार्यभूतेन समर
प्रारंभ एव स्वपुराणि विहाय पलायिताः॥ प्रतिनृपा इति कारणं प्रतीयते॥ अप्रतीपः॥ आसिपनुपमान
स्यैवैवमर्थेन कथ्यते॥ यवोपमेयभावः स्यात्तत्प्रतीयमुदाहृतं॥ यत्रोपमेयस्य लोकोत्तरत्वात् उपमाना
त्वेन क्रियते तदेवं प्रतीयं॥ यत्रोपमेयस्य उच्चमानत्वं कल्प्यते तद्वितीयं॥ आद्यं यथा॥ कीर्त्तौ प्रतापरुद्रस्य
वित्तसंख्यादिगंतरे॥ किमर्थमुदयस्त्रेखनि - ज्ञा शशालो छनः॥ का कृतीयकुले लक्ष्मी पतिरेव न संशयः॥
अनेन कथमल्पज्ञे सुमेरु रूप मीयते॥ अथ तर्कमूलालंकाराः कथ्यंते॥ साध्यसाधननिर्देशास्वनुमान
मुदीर्यते॥ रूपकहेतुकत्वेन कीदनुमानवैलक्षण्यं॥ यथा॥ रजोधूमस्सेनाव्यातिक्रान्तवौ यत्प्रसरति स्फु
ल्लिङ्गादृश्यं ते भट्टघटितकोक्षेयकभुवः॥ ततो मन्येया त्रा मुचिसमयजोरुद्रनृपतेः प्रभूतः कोपादि

देहतिरिपुत्रपालनगरी॥ अथ काव्यलिङ्गं॥ यथा॥ प्रतापसुदृष्टेषा काव्ये वासुकीशुभा॥ हृदितां विप्रतोभूपा
 वशीकुर्वेति संपदः॥ अत्र वाक्यार्थगतो हेतुः॥ पदार्थगतो यथा॥ भ्रान्तापि भूतां फालसिचिद्रुसिता पुनः॥
 प्रतापसुदृष्टेषां विप्रनखजोत्सामतोत्सिताः अत्र पूर्वपरिभ्रान्ताया भूपा लफाले लिखे पुनरुद्धासे प्रतापसुद
 र्पा नखचर्चिका सेचनाहेतुस्तस्य विशेषणगतत्वात् पदार्थगततोक्तिः॥ अथार्थान्तरन्यासः॥ कार्यकार
 णसामान्यविशेषणां परस्परं॥ समर्थनं यत्र सोर्थांतरन्यास उदाहृतः॥ यत्र कार्यकारणभावेन सामान्य
 विशेषभावेन वा प्रकृतसमर्थनं क्रियते सोर्थांतरन्यासः॥ कार्यकारणभावेन यथा॥ भूपा प्रतापसुदृष्ट
 नता सवतनोन्नतः॥ उन्नतान्नमस्येष नतानुन्नमस्यस्यपि॥ अत्र फलरूपेणोन्नयेन नमस्त्वं का
 रणं समर्थितं॥ सामान्यादिशेषसमर्थनं यथा॥ उद्दिष्टासुदृष्टरेभ्यस्त्वरूपप्रदाने प्रतिपत्तुपाः॥ वि
 भ्रमोचित्रमचेतनभ्यो भूतस्य सर्वं नयकृत्स्नं॥ अत्र भीतसर्वं नयकृत्स्न इति सामान्यं प्रचेतनेभ्यो
 विभ्रमपाला विभ्रतोति विशेषं समर्थयति॥ विशेषा सामान्यसमर्थनं यथा॥ दृष्टा हि महता संगोद्भवस्ये
 वहिसज्जनः॥ प्रतापसुदृष्टमभ्येयकलिः कृतयुगायते॥ अत्र प्रतापसुदृष्टसंगमहिम्ना कलिः कृतयुग
 सदृश इति विशेषा सामान्यसमर्थनं॥ कार्यकारणभावेपि कारणत्वात् समर्थनं काव्यलिङ्गे तत्प्रकृतमितित
 न्तोक्तं अतः प्रकारत्रयमर्थांतरन्यासस्य॥ तर्कन्यायभूतालंकारानंतरं वाक्यन्यायभूतालंकारा उच्यं
 ते॥ उद्दिष्टानां पदार्थानां पूर्वपश्चादध्याक्रमं॥ अत्र दोषो भवेद्यत्र तदध्यासं रयमिष्यते॥ यत्र येन क्रमेण
 निर्दिष्टापदार्थास्तेनैव क्रमेण निर्दिश्यते तत्र यथा संख्यालंकारः॥ यथा॥ गाभीर्यतो नस्य मनर्गलं प्रता

परदेसमवेस्यजाता॥ जंभोनिधिष्यदिषुदिगजेषुसृष्टिप्रयासेकममंस्त॥ अर्चार्थपत्तिः॥ एकस्यवस्तुनोभावाद्य
 त्रवस्तुन्यदापतन्॥ केमुस्यन्यायतस्यास्यादर्थोपत्तिरलंक्रिया॥ यत्रकस्यचिदर्थस्यनिष्ठितोसमानन्यायात्केमु
 येनायंतिरमापत्तिःसोर्थापत्यलंकारः॥ नचात्रानुमानशंका॥ केमुस्यन्यायसंबद्धरूपत्वान्॥ यथा॥ समंताद्
 देवेर्विविधहृयदिकुलकुलैर्जगत्याक्रामन्नव्यज्जिविधुरस्तेवनपतिः॥ नोत्रोद्योदं चंद्रकुटिकुटिले रज्जु
 पतोन्मयानन्येषांविफूलितरुषांकेवगणना॥ त्रैलोक्यसारपिसुवर्णशैलः प्रतापतद्गणानुत्थं॥ नुलस
 मारोदुमपूर्णएवमहोभृतांकाप्रणनेतरेषां॥ अत्रप्रतापतद्गणपेक्षयामेरावप्यसारः॥ अन्येषांमहिभृतामर्थाद
 सारत्वंकेमुखादापतति॥ अथपरिसंख्या॥ एकस्यवस्तुनः प्राप्तावनेकत्रैकदायदि॥ एकत्रनियमस्याहपरि
 संख्यानिगद्यते॥ यदेकवस्तुयुगपदेकत्रसंभाव्यमानमेकत्रैवनियम्यतेसापरिसंख्याप्रथमादिविधा
 प्रश्नपूर्विकातदन्यथाचेति॥ तयोर्द्वयोर्वर्जनीयस्यद्राब्दबोधाभ्यां द्वैविध्यवानुविध्यं॥ तत्रद्राब्दवर्जनीयाप्र
 णपूर्विकायथा॥ किंमंडनेत्रिलोक्याः काकतिलिलकोनभावकृत्तिभृन्॥ स्तोतव्यः कसुधियांरुद्रनरेंद्रोनमंदा
 रः॥ आर्चवर्जनीयाप्रश्नपूर्वायथा॥ किंवासोमवितानं लोकानांकावतोयकुलकीर्तिः॥ किंसौर्यं वसुमस्या
 रुद्रनरेंद्रस्यभुजावासः॥ अप्रश्नपूर्विकाद्राब्दवर्जनीयायथा॥ रागेधर्मेनविषयसुखेसंगतिः सत्सदाया
 नास्तिगोष्ठाप्रसनमनिशं नीतिदास्त्रेनचासे॥ कीर्त्यामिस्याज्जनचतुरज्ञानार्थजातेर्विनोदोविद्याभ्यासेनचप
 रिजनेरुद्रदेवस्यरासिः॥ अर्चवर्जनीयाप्रश्नपूर्वायथा॥ भूरेवभुवनंदेवः स्वयंभूरेवपार्थिवः॥ प्रतापत
 दएवेकशैलेशनगरीशुभा॥ रासिरुद्रनरेंद्रनराधीशोरस्रकैजितविदिधि॥ बलिसमन्यभिभवंत्रिदिवे

गोत्रनिर्मुखा॥ अलंकारस्यान्यत्वेणभारुत्वातिशयाय॥ उत्तरात्प्रश्नउन्नेययत्रप्रश्नोत्तरेतथा॥ बहुधाचनि
 बध्यतेतदुत्तरमुदीर्यते॥ यत्रोत्तरान्निबध्यमानान्प्रश्नउन्नेयतेतदेकमुत्तरंवारुत्तार्थः॥ असद्वृत्तलोको
 तं प्रश्नप्रतिपादनपूर्वकमुत्तरं॥ क्रमेणयथा॥ किमद्यमुसतिस्तवसुजनलोकेष्यपहतोयदज्ञातयं
 प्रभवतियदारुदन्तपतिः तदारभ्योत्तरार्थजनयतिविशदोध्यमविभवोमहीदेवाभ्योद्विधिविभववारंभु
 दितः॥ अत्रप्रतापरुद्रोयदाप्रभवतितदारभ्यधर्मप्रतिष्ठादुर्गामहीदेवाअपितथोविधयसंतोषभाज
 किमद्यमभुनाष्टसिद्धस्तरात्प्रतापरुद्राज्येकिंधर्मपरिपालनमस्तिक्विसुखिनोभसुरादितिप्रश्नउ
 न्नेयते॥ द्वितीयोयथा॥ यथाकुलवीजाकोलाहोसंजयोणसहवासाः॥ कृष्णारंरंरंसिलाकोदा
 प्रोवीरसंदनरनाहो॥ वाग्यन्यायप्रस्तावादिक्वल्प्यउच्यते॥॥ विरोधेनूल्यबल्योर्विकृत्यालंकृतिर्म
 ना॥ यत्रतुल्यप्रमाणानुद्दिष्टयोर्युगपत्प्राप्तोर्विकृत्य॥ ज्योयम्यगर्भत्वाच्चारुचं॥ यथा॥ कपालेःक्रि
 यतोमद्भोधनुषांवापिनम्रता॥ पादछायांअनायस्यविध्यादेवांनिषेव्यताम्॥ अत्रप्रतापरुद्रेप्रभ
 वतिराज्ञासंधिविग्रहवाक्याभ्यामनुल्यप्रमाणभ्यादिरोनमनयन्नमनेयुगपदेवप्रापेविरुध्यसा
 द्योगपद्यासंभवेविकृत्यः॥ विकृत्यप्रतिपक्षजनसमुच्चयो निरूप्यते॥ गुणक्रियायोगपदसमुच्चयउदा
 हृतः॥ यत्रगुणानांवेनत्यादीनांक्रियाणांक्रियागुणानांचयुगपदवस्थानंसमुच्चयालंकारः॥ यथा॥
 प्रतापरुद्रनृपतोभद्रासनमुपेयुवि॥ सतांप्रसन्नहृदयमसतांकुलुषमनः॥ क्रियासमुच्चयोयथा॥ पं
 चरश्मिणशीरोवविस्तइमज्जगलउमाणो॥ अंपुणइमाणे असुणंकएदइवहसहिआओ॥ एतेहिमिन

विषयत्वे उदाहरणे॥ एकविषयत्वेयथा॥ त्रैलोक्यप्रथमाणां कृतिर्महितश्रीरुद्रप्रभो॥ सेवाधर्मचिरयस्य काकृतिपु
त्रयेषु तद्योचितं॥ द्वारं यांति विलोकयंति पुरतो निश्वासमानं च ते मुष्यंति प्रलयंति यांति तनुतां मुह्यंति मूर्खंति
च॥ गुणक्रियासामास्येन यथा॥ देवेका कृतिरीरुद्रनृपतो जेन प्रयाणो नृसुखेमाद्य इहान्मियतस्य दिति विच
लद्वाजिप्रधावदयं॥ विडम्याननमाकुला हसुदयनकार्यपयमाविर्भवमकुपं भ्राम्यतिसर्वतः प्रतिवनं प्र
स्यर्थं भूभृद्भागः॥ खले कपोतन्यायेन बहूनां कार्यसाधने॥ कारणानां समुद्योगः सदित्यः समुच्चयः॥
यत्रैकं कार्यसाध्यं तन्महामहमि कृया बहूनां कारणानां मुच्यमस्सोपि समुच्चय एव॥ युगपदनेकावस्था
नाद्यथा॥ शुभ्रयशश्चोर्ध्वमहश्च विद्यानवेशा विमलं कुलं च॥ प्रतापस्तु इत्यनेन चरस्य लोकोत्तरां कृति
मुदचयंति॥ अत्र यशः प्रभृतीनां लोकोत्तरकृतिरसंपादने प्रत्येकं हेतुत्वेऽपि खले कपोतन्यायेन संरम्भः॥
अथ समाधिरुच्यते॥ एकस्मिन् कारणे कार्यसाधने न्यस्यता पतते॥ काकृतालीयनियतस्य समाधि
रुच्यते॥ यत्रैकस्मिन् कारणे कार्यसाधनाया प्रवृत्ते काकृतालीयतयाऽन्यकारणमवगम्यतत्कार्य
सुकरं करोति स समाध्यलंकारः॥ यथा॥ रणां कणोरुद्रनेरुद्रो घसमायसां विहितस्तुनीनां॥ वक्त्रेषु
यदायुवशा सतंति नृणानिते बहू सपसपातः॥ अत्र प्रतापस्तु क्रोधशंसुर्थं रणां कणो प्रक्रांतस्तुनी
नोराज्ञां वक्त्रेषु वायुवशा लोकाकृतालीयतया पतितैस्तुणोः कोपशंतिलक्षणस्य कार्यस्य सुकरं॥ अथ
लोकन्यायमूलालंकारनिरूप्यते॥ अतीतानागतयत्र प्रत्यक्षे इवलसिते॥ अस्य दुताद्यं कथनात्
भाविकं लहुदा हतं॥ यत्राहुतचरितोर्वर्णनाहुतभाविनोर्वस्तुनोः प्रत्यक्षायमाणा लंभवतिसमा

विकलंकारः॥ न च भूलभाविनो प्रसूतवत् अवभासोक्तिः॥ अस्य दुतवस्तुवर्णनया भावकानां हृदि भावेनो
 हयातलया च भावनया पुनः पुनश्चेतसि निदर्शनात् प्रसूतस्य माणसं घटत एव यथा॥ विकृतस्य कृमिनी
 सावनया तस्याः प्रसूतस्य माणसं॥ न चेयं स्वभावोक्तिः॥ तस्यावस्तुस्वभावयथावद्वर्णनया प्रसूतस्य
 माणसं॥ इह तु यदुत तत्वेन नापि स वदालंकारः॥ तत्र किमाशनुभाशनुविधाने नरसादेर्भावित्वं न कस्य
 दुतत्वेन॥ न चेयं सुश्लेषा॥ अतीतानागतयोः प्रसूतत्वेनाध्यवसायाभावात्॥ न चेयं भाति मत्कारुण्येति॥
 भावनया अभ्रांतिरूपस्यानु॥ अतः सर्वोक्तिर्न यथायमलंकारः॥ यथा॥ ध्वजाग्रे काकुतींद्रस्य भाति को
 डाद्यतिर्हृतिः॥ मृद्धिदुर्बलं दृष्ट्वाग्रे यस्यालस्य त मेदिनी॥ अत्राष्टदश दीपयुक्ता या नेति न्यादं दृष्ट्वाग्रे विदु
 रूपतेति॥ अस्य दुतवर्णनया तथा विधभावनया प्रसूतवत् प्रतीतिसंभवः॥ अथ प्रसूतौ कालंकारः
 प्रतिपाद्यते॥ बलिनः प्रतिपक्षस्य प्रतीकारे सुदुष्करे॥ यत्तदीयतिरस्कारः प्रसूतौ कलंकारे॥ यत्र
 बलिनः प्रतिपक्षस्य प्रतीकारो सामर्थ्यात् तदीयतिरस्कारो भवति तस्य प्रसूतौ कलंकारः॥ काकुतीयापत्ति
 शौर्यमहाभयं च तत्स्वमहिमावदुवाग्निः॥ तद्भीरुमसनाभिमतस्त्रं बाधते निधि मया वहिरतः
 अत्र सादृश्यहेतु कलंकारे तदीयत्वमियलंकारत्वे॥ अथ व्याघातः॥ येन यस्याधितुं वस्तु ते तेनैव क्रियते
 न्यथा॥ अन्येन तदलंकारो विद्याल इति कथ्यते॥ येदुस्तु येन केचित् कृतो येन केन चिन्नाधनेन साधि
 तं तदुस्तु तेनैव साधनेनान्येन कृतो यदा न्यथा क्रियते स व्याघातः॥ यथा॥ काकुतीयाभिजाते स्यं
 चभिजाता धिक्स्थितिः॥ दाम्यां रुधोदयानभूपास्ताभ्यामनुदयानुसृजं॥ अथ लोकायामला

लंकारानिरूप्यते॥ क्रमेणैकमनेकस्मिन्प्राधारेवर्ततेयदि॥ एकस्मिन्प्राधारेवर्ततेयदि॥ एकस्मिन्प्राधारेवर्ततेयदि॥ एकस्मिन्प्राधारेवर्ततेयदि॥
यत्र क्रमादेकमनेकस्मिन्प्राधारेवर्ततेसएकः पद्यासः॥ नचान्वयोषास्वकारः॥ तत्रैकस्यानेकत्रयुग
पदनेन॥ अत्रैकत्रयेण॥ यत्र समादेकत्रानेकत्रमाधेयंसद्वितीयः॥ नचान्वयः॥ तत्राप्येकत्रानेकत्रयुग
युगपदवर्तन॥ क्रमेणयथा॥ दृष्ट्यायांकुहनाविटेर्भगवतोदेवस्यशौरेः पुण्यत्रामस्तकमंडलेचिन
भूतः पाताळलोकेक्षितुः॥ आशौ वै पतिशेषरस्यमहलः श्रीकाकतीयप्रभोर्षोहविचधुरीणधारमहितेवदो
सवामेदिनी॥ अत्रैकस्यामेदिन्याः क्रमादेकत्रवर्तनं॥ द्वितीयोयथा॥ यस्मिन्मुखेनित्तवधूसविधेनृपानांको
र्जत्तुव्यस्तमभवन्नभिमानागर्भाः॥ तेषांप्रतापनृपवीर्याकातराणांतत्रैवदीनवचनानिसमुद्भवति॥ अथ
सूक्ष्मालंकारोन्निरूप्यते॥ असंलक्षितसूक्ष्माद्यं प्रकाशसूक्ष्मउच्यते॥ विदग्धमात्रज्ञेयार्थस्ययत्राक्रोर्णि
ताभ्यां प्रकाशनयत्रसूक्ष्मालंकारः॥ दृष्ट्यां पश्यसीत्यादि॥ अथोदात्तालंकारः॥ तस्यापिलोकन्यास्यमूल
तैवकारणं॥ तदुदानेभवेद्यत्रसमृद्धंवस्तुवर्ण्यते॥ यत्र महासमृद्धिशालिनोवस्तुनोवर्णनेक्रियते॥ तत्रो
दात्तालंकारः॥ यथा॥ रम्यानेकशोलाभिधाननगरीमासेदिवंसोबुधाः सोवर्णबुग्दहेषुरत्नरवचितहा
स्तारणेषुस्थिताः॥ आरुह्यां कणभेदिनीषुकलहाश्रीडोसकानर्भकान्मोदतेयदेवस्यतद्वृत्तपदेस्तस्या
गलीलायितं॥ अथसमानन्यायात्परिवृत्तिर्निरूप्यते॥ समन्याधिकानां समाधिक्यन्यनैर्विनिम
यः परिवृत्तिः॥ समेनसमपरिवृत्तिः॥ न्यूननाधिकपरिवृत्तिः॥ अधिवेनन्यूनपरिवृत्तिश्चेति॥ समय
परिवृत्तिर्यथा॥ सुधारसमुच्चोवा—चोदंस्वाकाकृतिभ्रभुजे॥ अतो लभतेकवेयसहस्रं गंडसिंदूरान्॥

अत्र वाचा सिद्धिराणां च समस्त्वे ॥ न्यनेनाधिकपरिवृत्तिर्यथा ॥ उपायनां गवाश्वादि वृत्त्या सर्वे विभू भुजः ॥ प्रताप
 पतद्देवस्य लेभन्ते सुस्थिरां द्रुपां ॥ दायमानस्य प्रतापतद्दृष्ट्वा विलासितस्थैर्वाधिभ्यः ॥ अधिवेन न्यूनप
 रिवृत्तिर्यथा ॥ प्रतापतद्दस्य रणे जिताः प्रसुप्तिभू भुजः ॥ दत्ताभूषां विरातेभ्यो लेभन्ते वल्कलादिकं ॥ अत्र स्य
 ज्यमानादाभरणजाता तज्जा दीयमानास्य वल्कलादे न्यूनत्वं ॥ अयम्वयवलाभ्या यमूलालंकारः ॥ पूर्वापूर्वप्र
 तिपदाहेतुस्यादुत्तरोत्तरं ॥ अतः कारणमालारव्यमलंकरणमुच्यते ॥ यदा पूर्वपूर्वक्रमेण उत्तरं प्रति हेतु
 ताभजते स कारणमालारव्यलंकारः ॥ यथा ॥ विद्यया विनयो कुर्वो विनयेन गुणार्जनं ॥ गुणेः प्रजानु
 रागाश्च क्रमोयं का कृती श्वरे ॥ यत्रोत्तरोत्तरेषां स्यान् पूर्वपूर्वप्रतिक्रमात् ॥ विशेषकृत्वकथनमसावेकावली
 र्मता ॥ यत्र पूर्वपूर्वप्रतिक्रमेणोत्तरोत्तरं विशेषणत्वं भजते स एकाक्यलंकारः ॥ यथा ॥ प्रतापतद्द नगरी सुज
 नेतपशोभिता ॥ सुजना स्थित विभवास्थेयं शालिनः ॥ एतस्यापने नोदाहरणं ॥ अयो हनेनापि भवति ॥ यथा ॥
 नतद्राज्ये प्रतापत्रनभवसुर्जितश्रयः ॥ नताः प्रजा प्रभुर्वासां न स्वयं का कृती श्वरः ॥ यदानु पूर्वपूर्वस्य संज्ञ
 वेदुत्तरोत्तरं ॥ प्रसुत्तुर्वाव हंत्वन्तं मालादीपिलमुच्यते ॥ यत्र पूर्वपूर्वस्य उत्तरोत्तरगुणा बहवस्तस्मात्सही
 पकालंकारः ॥ यथा ॥ भगवन्भूमान् ह्ये प्रातः का कृती इभुजां मही ॥ भुजः प्रतापमनुलं प्रतापमजगन्ने
 यं ॥ ॥ उत्तरोत्तरमुत्कर्षः सारालंकार उच्यते ॥ यथा ॥ जगत्सुवसुधाभातितस्या मे कादीलापुरी ॥ काक
 तया न्वयस्तत्र तस्मिन् रूढनरे श्वरः ॥ सकलभुवनसारभूतं प्रतापं रूढं विषयीकृतं वत्तमिराद
 स्यालंकारस्य सारइत्यन्वयमभिधानं ॥ इति विनायकतावलंकाराणां ५ चो लंकारप्रकरणं ॥ ५१ ॥

असंस्मृष्टिसंक्रौनिरूप्यते। यथा लौकिकालंकाराणां हिरण्यमया दीनां मणिमया दीनां पृथक् सौंदर्य हेतूनां अन्यो
 यसंबंधेन चारुत्वातिशयो दृश्यते। तथा मलंकाराणां रूपकाणां भिन्नसंबंधेन सौंदर्यातिशयः प्रतीयते स च
 संबंधो द्विविधः। संयोगः समवायश्चेति। संयोगेति सततं तुलनाय समवाये स्तीरनीर-याय। तिलतंडुल
 यायेन संस्मृष्टिः। नीरस्तीर-यायेन संस्करः। जनयोः पृथक् चारुत्वातिशयदसंस्कारधुरंधरत्वं। नर्तका
 लंकारशेषता। तत्र प्रथमं संस्मृष्टिर्निरूप्यते। तिलतंडुलसंश्लेषेन यायाद्यत्र परस्परं। संश्लेषे पुरलंकारास्सा
 संस्मृष्टिर्निरूप्यते। यत्र तिलतंडुल-यायेन परस्परसंबन्धरूपकादयो भवन् सा संस्मृष्टिः। सा त्रिविधा।
 शब्दालंकारगतत्वेनार्थासंस्कारगतत्वेनोभयालंकारगतत्वेन च। शब्दालंकारसंस्मृष्टिर्यथा। गुंभ
 संभ्रमगंडसिंधुरधुना निदीरितो वत्तलात्वं गतुंगतुरंगमप्रतिभयभास्पदनस्पंदनाः। तीव्रारंभ
 वत्समुद्रतभटाटोपस्युटतत्तटानिस्सीमाः प्रसरन्ति रूद्रनृत्यते जैत्रप्रधानोद्यमाः। अत्र श्लोकानु
 प्रासवृत्त्यनुप्रासयोः संस्मृष्टिः। अर्थालंकारसंस्मृष्टिर्यथा। काकतींद्रवमूर्धत्ते महिमानमुदन्वत। ग
 स्तेयादिव दूषध्वजिनीस्तटिनीरिव। अत्र निदर्शनोपमेयोः संस्मृष्टिः। उभयसंस्मृष्टिर्यथा। प्रता
 परुद्रोर्दंडो मंडलाग्रेण मंडितः। दृश्यते समरे वीरैरुत्पुणः पूजयानिव। अत्र वृत्त्यनुप्रासोपमेयो
 संस्मृष्टिः। अथ संक्रौनिरूप्यते। स्तीरनीर-यायाद्यत्र संबंधस्यापरस्परं। अलंकारीनामेतासां
 संस्करसमुदाहृतः। यत्र नीरस्तीर-यायेनालंकाराणां भिन्नसंबंधो भवति सलंकारः। तस्यागांभिभा
 वे संदेहेन एकवाचकानुप्रवेशेन च त्रैविध्यं। तत्रागांभिभावसंक्रौयथा। नृचक्रैर्हितगतिर्निर्गुप्त
 चटाकादंबिनीसंभवैः क्षोणीभृलुहकोपरोधपटुभिः प्राचुडिहारादिव। शत्रुस्त्रीवदुत्ता सुवर्षणमिह।

स्माचक्रतापोदयायात्राकाकृतिवल्लभस्य जगतामानंदमातन्वते॥ अत्रयात्रात्रावृद्धिहाररूपमित्युपमा
 लंकारेण जगज्जंटाकादंविनीत्यत्र उपमा प्रसाध्यत इति सजातीययोरंगं निभावः॥ कादंविनीवृद्धि
 घटेति समासाश्रयणात् क्षोणीभृत्कटकौपरोधेऽयत्र भवेद्यमूलतिशयोक्तिः॥ विजातीयसंकरेयथा॥
 प्रतापरुद्रस्य दूपाणधाराप्रत्यर्धिपालेषु पतस्य मंदं॥ प्रसालनाये पकृतस्य यात्रातद्वर्तिनो दुर्लभि
 क्लमषस्य॥ अत्र प्रसालनाये वेसुत्प्रेक्ष्यादुर्लभिक्लमषस्येयत्र रूपकं प्रसाध्यते इति विजातीययो
 रंगं निभावः॥ एकवाचकानु प्रविष्टसंकरेयथा॥ विजितारिपुरोन्मत्तौ विलसत्सर्वमंगलः॥ भुविशंभुरि
 वाभातिकाकृतीयनरेश्वरः॥ अत्र विजितारिद्रूपमा॥ विलसत्सर्वमंगल इति शब्दसाम्यान् श्लेषात्॥ शंभु
 रिवेष्टे कस्मिन्नुदवशाब्देऽनुप्रविष्टौ॥ संदेहसंकरेयथा॥ जातः प्रतापरुद्रं दुःकाकृतीयान्वयाबुधो॥ धत्ते
 जगच्चक्रोराणां प्रसादज्योत्स्निको मृतं॥ अत्र काकृतीयकुलं भोधाविसादोरूपकोपमेययोः संदेहसंकरः॥
 काकृतीयान्वयाबुधिः॥ अंबुधिर्विकाकृतीन्वय इति समासद्वयसंभवात्॥ नचात्र साधकं बाधकं वा प्र
 माणमन्यतरस्यास्तिये नैकत्रपर्ववस्यति॥ साधकबाधकप्रमाणयोर्हि संदेहनिवृत्तिः॥ प्रतापरुद्रनृप
 तेः पारिजातात्समुद्भवाः॥ वतंसयंति दीनाय्यो मधुराः कीर्तिमंजरीः॥ अत्र कीर्तय एव मंजरी इति रूप
 कालंकारेण वतंसयंतीति साधकं प्रमाणं॥ कूणेनाभेदप्रतिपत्तेः बाधकं यथा॥ काकृतीयस्य निस्सार
 ध्वजौदिसुविजृम्भितेषु॥ व्याकुलोद्धतसहोदूतप्रतिपक्षबलार्णवः॥ उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्या
 प्रयोगादस्यादिना सामान्यप्रयोगस्य उपमानबाधकत्वात्॥ अतः पारिशेष्यादूपकालंकारः॥ एवं यथा

संभवमप्यन्येषामप्यलंकाराणां संसृष्टिसंकरौ बोधयौ ॥ तत्र तत्र प्रबंधेषु ॥ इति प्रतापरुदयशोभषण्ण
लंकारग्रंथसंपूर्णः ॥ ५१ ॥ श्रीद्वयार्पणमस्तु ॥ ५२ ॥



प्रतापरुद्रलक्षणग्रंथः
समाप्तः

X

108/15

2/32

३१